BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

TRETTIONDEANDRA DELEN.

FREDRIKS REGERING.

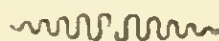
ANDRA HÄFTET.

ARVID BERNHARD HORN OCH HANS SAMTIDA.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

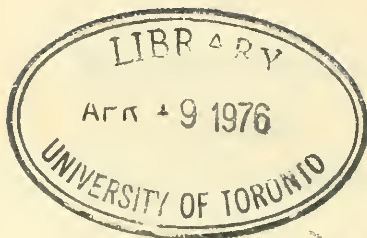
AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,
HOS L. J. HIERTA.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1863.

INNEHÅLL.

Arvid Bernhard Horn och hans samtida.

Kap. Sid.

FREDRIKS REGERING.

ANDRA HÄFTET.

ARVID BERNHARD HORN OCH HANS SAMTIDA.

FÖRSTA KAPITLET.

ARVID BERNHARD HORN

var den, hvilken under åren 1720—1738 hufvudsakligen ledde Sverges allmänna angelägenheter, och hvilken fördenskull bör tecknas främst bland den tidens män. Hans öden intill 1718 äro redan beskrifna [1]; likaledes mycket af hans politiska verksamhet efter samma år [2]. Återstående delen förekommer i trettiondetredje och i trettiondefjerde häftet af detta verk.

Hvad det närvarande om honom meddelar, utgöres blott af omständigheter, som mer uteslutande röra hans personlighet och enskilda förhållanden.

Arvid Horns växt, hållning och anletsdrag utmärktes af mycket behag, men ock af ett majestät, som med åren än mera förhöjdes genom silfverhvita kring hufvudet rikt nedfallande lockar, och i allmänhet genom prydligheten af en väl och värdigt buren ålderdom. Hans nuvarande maka, Margareta Gyllenstierna, utmärkte sig likaledes genom en aktnings-

---

1) **25.** 11, 12. **27.** 100.

2) **30**:e, **31**:a delarna.

bjudande hållning, förenad med ledighet och behag; derjemnte ock genom i allo ädla tänkesätt. Vi minnas den ovilja, med hvilken hon tillbakavisade försöken att genom mutor förmå henne inverka på makens politiska uppförande. Af Ulrika Eleonora blef hon mycket älskad och i bref och umgänge tilltalad med det förtroliga namnet: *min hjertans Gretchen.*

Sådana personliga egenskaper förenade med hög samhällsställning och med stor rikedom, satte Horn och hans grefvinna i tillfälle att föra ett hus, som var både lysande och angenämt. Vid deras bord stodo hvarje dag flere platser lediga för objudna, kommande gäster; och hvarje onsdag blefvo deras salar öppnade till mottagning. Man såg ock derstädes infinna sig främmande sändebud, rikets högsta ämbetsmän och en stor skara ansedda medborgare.

Horn iakttog vid den yttre andaktens förrättande samma noggrannhet, som varit bruklig under de två föregående konungarnas tid. Med sitt husfolk höll han bön hvarje morgon och afton, och detta äfven om onsdagsqvällarna; ehuru rummen voro fyllda af gäster. När under rådets sittningar klockan klämtade tio eller fyra, steg han upp från sin stol och gjorde en kort och tyst bön; och till viss grad gynnade han den anda af strängare gudaktighet men friare religionsöfning, som med pietismen inkommit. Många, isynnerhet bland fienderna, ville i allt detta se ett skrymteri, beräknadt på att vinna presterskapet och att tjusa menigheten, och man hörde honom kallas den *svenske Tartuffe* m. m. Säkert är dock, att med den yttre andäktigheten öfverensstämde det enskilda uppförandet. I detta hänseende hvilar icke på hans minne en enda fläck, och han ådagalade derjemnte mycken ömhet mot maka och barn och mycken välgörenhet mot fattiga af alla slag; mot gamla tjenare; mot många officerare, som efter krigets slut

saknade anställning; till och med mot en konungahusets anförvandt, en gammal grefvinna Wasaborg, hvilken af honom åtnjöt underhåll. Med varm känsla för rättvisa och dygd och i ty fall trotsande öfverhet liksom menighet, framlade han inför Karl den tolfte med allvarliga ord redan 1714 rikets nöd och öfverhängande förderf; — och visade tillika sitt deltagande för den af samme konung förföljde Boëthius; likaså sin ovilja mot några konung Fredriks gunstlingar, t. ex. Erland Broman och Hedvig Taube; likaså ock mot folk-ombudens skamliga och mer och mer framträdande vana att mottaga penningar från utrikes hof. Sjelf var han för sådana alldeles otillgänglig, enligt ofta upprepade, ja tallösa vitsord af alla de främmande sändebud, som under dessa år vistades i Stockholm. *Han kan ej mutas, om man ock bjöde berg af guld*, var deras vanliga uttryck. Äfven sådana utländningar, som arbetade för motsatta politiska åsigter, instämde i de andras loford öfver hans oegennytta och redlighet.

Vid vigtigare tillfällen drog han aldrig i betänkande att öppet uttala sina tankar och att sålunda gå motståndaren rakt på lifvet, hvem denne ock vara måtte; och vi hafva derå anfört flere och talande exempel [1]). Men icke sällan begagnade han omvägar, underordnade handtlangare samt en försigtig tystnad, hvilken ända till afgörandets stund dolde afsigten. Han blef derföre stundom beskylld för ränkor och falskhet. Det är nämligen vanligt, att personer, som sjelfva gång på gång stöta hufvudet i väggen, gifva namn af *ärlighet* åt sitt eget oförstånd, och namn af *bakslughet* åt det andras uppförande, som i sig sjelft är ett både lofligt och lofvärdt iakttagande af klokhetens föreskrifter.

Och dessa sistnämnde iakttog Horn med en påpasslighet, som aldrig lemnade obegagnadt något till-

---

1 **25.** 208—215. **30.** 28, 34.

fälle, och som gick, väl aldrig öfver, men i politiskt hänseende stundom ganska nära den tillbörliga gränsen, t. ex. i fråga om att leda riksdagsmanna-valen och att besätta utskotten. Sjelf otillgänglig för mutor, och i allmänhet klandrande detta medel, såg han dock genom finger med det sätt, hvarpå andra inom hans parti tilläto sig att sådana både gifva och mottaga. Hans rättskänsla blef i dylika fall nedtystad af ifvern att genomdrifva, hvad han ansåg för fäderneslandet nyttigt och nödvändigt. Det var ett, ehuru i mörkare färger hållet sidostycke till Axel Oxenstiernas uppförande, när denne rådde sin son att i fäderneslandets nöd någon gång bemöta fienderna med list osh förställning; men tillika bad honom att aldrig i det enskilda lifvet använda dylika medel.

Lynnet var af naturen häftigt och lätt uppbrusande; men han lyckades att slutligen besegra detta fel, så att under de sednare åren några obehagliga verkningar deraf nästan aldrig förspordes. Den dagliga omgifningen skall dock äfven då stundom fått erfara utbrott af hans medfödda häftighet.

En och annan författare har framkastat beskyllningen för hämndlystnad; men ej kunnat åberopa andra bevis än domarna öfver Görtz och Vellingk. Horns uppförande mot den sednare är redan omtaladt och förklaradt [1]. Hvad angår den orättvisa i formaliteter, som begicks emot Görtz, så var den en följd icke blott af Horns, utan af hela svenska folkets hämndlystnad och af dess djupt sårade rättskänsla [2]. Ett hos Horn ofta framstående och ofta anmärkt drag innebar just motsatsen af hämndgirighet. Det var nämligen hans bemödande att stå väl med alla och att göra rättvisa åt alla, till och med åt fiender och att på sådant sätt öfvervinna ondt med godt. Vi erinra

---

1) **31**. 160—162.

2) Jfr. **28**:e och **29**:e delarna.

i ty fall om hans uppförande mot Karl Gyllenborg 1727 och 1731 [1]) och mot hela det besegrade partiet efter 1727 års riksmöte [2]). Detta drag är just ett bland dem, som mest hedra hans minne.

Horns enda svaga sida är personlig ärelystnad, och enda sättet att på honom inverka består i smicker och i uppkittlande af hans stolthet; så hafva flere, både samtidingar och efterlefvande, beskrifvit förhållandet, och som det tyckes, icke utan skäl. Men att denna svaghet mägtade förleda honom till någon klandervärd åtgerd, derpå känna vi intet exempel.

Beskrifna äro så väl ofullständigheten af den undervisning, han i unga år fick åtnjuta, såsom ock ihärdigheten af den flit, med hvilken han sedermera sjelf sökte fylla bristen. I åtskilliga rent vetenskapliga ämnen och i synnerhet i naturkunskaperna, tyckes han dock hafva delat dåtidens vanliga okunnighet, och det berättas, huru han en gång med harm afvisade såsom en gudlöshet det påståendet, att solen stode stilla, och att jorden vandrade henne rundt omkring. I flere andra ämnen egde han dock mycket kunskaper och mycken förmåga. Som skriftställare och i synnerhet som talare, var han, visserligen icke storartad, icke kraftfullt hänförande; men likväl ganska lycklig. Språket var för sin tid rent, tankegången enkel och tydlig, uttrycket kort, bestämdt, fyndigt, stundom till och med hjertligt; ej sällan kryddadt af infall, ordlekar och väl anförda bibelspråk. Det hela förfelade sällan sin åsyftade verkan.

Ämbetsgöromålen vårdades med nit och stor förmåga. I bedömandet af utrikes ärenderna och vid deras ledning ådagalade han en blick så skarpsynt, en beräkning så klok, en hållning så värdig, att vid hans sida kunna sättas ingen bland den tidens stats-

---

1) Om detta sednare mera framdeles.

2) 3 B. 176—179.

män i hela Europa, och bland de förflutna tidehvarfvens svenskar endast en Birger Jarl, Torkel Knutsson, Sten Sture d. äldre, Gustaf Wasa, Gustaf Adolf, och Axel Oxenstierna. I detta hänseende var ock tiden af hans styrelse en bland de mest lyckliga, Sverge någonsin genomlefvat.

Man har stundom anklagat honom för långsamhet. *Han framskrider med stegen af en sköldpadda,* sade den ene. — *Ja!* svarade den andre; *men i det afgörande ögonblicket är han dock alltid framme vid målet.* En egen företeelse är, att han ofta låg flere månader i rad ute på landet, på sitt Ekebyholm; visserligen enligt ständernas formliga medgifvande, men, tyckte mången, till skada för ärendernas gång. Hvad var orsaken? Månne den uppgifna, en svag helsa, som behöfde landets lugna lif och friska luft? — eller farhågan, att ständig närvaro skulle försvaga intrycket af hans personlighet? — eller farhågan, att dagliga känslan af dennas öfverlägsna inflytande skulle besvära och trötta konungen och ämbetsbröderna? — och att han derföre ville spara dess bruk för stora och vigtigare tillfällen? — eller var det någon gång en fåfänga, som ville ådagalägga sin förmåga att kunna äfven från skrifbordet på Ekebyholm leda besluten vid råds-bordet i Stockholm? Säkert är ock, att han, från detta sitt Ekebyholm, styrde det hela af regeringens gång, och i synnerhet dess förhållande till främmande magter, det ena som det andra, ungefär på samma sätt, som Axel Oxenstierna gjorde från Tyskland åren 1633—1635. *Horn,* sade man, *är ute på sitt lustslott den verklige konungen, hvilken genom sina vice-kanslipresidenter, först Düben och sedermera Bonde, leder Sverges utrikes angelägenheter.* Under de sista åren ville man hos den då mer än 70-årige mannen förmärka någon slapphet i minne och slöhet i tankekraft, och att han derföre till stöd begagnade hofkansleren v. Kochen.

Man har ock beskyllt Horn för en på hans

plats icke ovanlig svaghet; nämligen, den att skjuta undan sådana yngre personer, hvilka genom utmärkta själsegenskaper kunde framdeles blifva farliga medtäflare om magten; och som bevis har stundom blifvit anförd den omständigheten, att han icke uppfostrade någon sig värdig efterträdare. Men detta var händelsen också med Torkel Knutsson, Sten Sture d. ä., Gustaf den förste och Axel Oxenstierna; och troligtvis alla gångerna till följe af det naturliga skäl, att ingen befattning fordrar så många och stora och i förening sällsynta egenskaper, som statsmannens; och att derföre så beskaffade ämnessvenner äro mycket sällsyntare än andra. Detta var händelsen äfven nu. Man tycker sig verkligen se, huru Horn letade efter en sådan personlighet, en sådan efterträdare och, huru han ett par gånger tänkt på den lysande Karl Gustaf Tessin, hvarom mera framdeles. En annan gång hvilade blickarna på Gustaf Bonde, men när denne tycktes alltför blygsam och medgörlig, kastades de med forskande pröfning på den bestämde och oförfärade krigaren Ture Gabriel Bielke. Vid närmare undersökning befanns likväl sistnämnde herre sakna tillräckliga kunskaper och tillräcklig skarpsinnighet, hvarföre Horn vände tankarna tillbaka till Gustaf Bonde, hvilken dock med egenskaperna af klarhet i blick och stil, förenade kunskaper, erfarenhet, redlighet, oegennytta och fosterlandskärlek. Det var vid honom, som Arvid Horn slutligen stannade. Sednare hvälfningar omintetgjorde planen; måhända till lycka för Gustaf Bonde sjelf, hvilken med alla sina dygder och förtjenster dock tyckes hafva saknat några för en sådan plats nödvändiga egenskaper.

Horn hade sett, huru en konung, utrustad med oinskränkt magt, hade vanvårdat fäderneslandets angelägenheter och beredt dess olycka; — huru han åren 1701—1706 spillde Sverges krafter på afsättningskriget mot August och lät derunder tsar Peter

bortrycka hela Ingermanland, förhärja Est- och Liffland samt taga fast fot vid Östersjön; — huru han åren 1709—1714 dröjde i Turkiet, medan tsaren under samma tid borttog Liff-, Est-, Finn- och Åland; — huru han 1716 och 1718 uttömde landets sista tillgångar för ändamålsvidriga och orimliga vinterfälttåg i Norrge; — allt detta oaktadt många och ifriga varningar af både krigsbefäl och rådsherrar, så länge dessa nämligen fingo och vågade uttala sina tänkesätt. Man besinne, hvad intryck allt detta skulle göra på en man med Horns varma fosterlandskärlek och klara blick. I dessa förhållanden, denna erfarenhet ligger utan tvifvel egentliga orsaken till hans åtrå att inskränka konungens och vidga folkets magt. Han gick i båda fallen för långt; men han hade sett de förderfliga följderna af en oinskränkt magtfullkomlighet, anförtrodd åt en enda menniska. Att en lika magt anförtrodd åt många, åt hela folket, skulle kunna missbrukas, denna erfarenhet hade Sverge, hade Horn ännu icke haft. Han tyckes hafva varit fullt och fast öfvertygad derom, att i händelse folket finge sjelft bestämma sina öden, skulle detta ske i enlighet med det lugnt och klart seende förståndets föreskrifter. Troligtvis har han ock, liksom Axel Oxenstierna hyst benägenhet för republikansk statsförfattning; men ansett Sverge ännu icke för densamma moget. I följd af dessa förhållanden bidrog han till införande af 1719 års halfrepublikanska regeringsform. Man hörde honom ock räkna sig till beröm att hafva flyttat magten från regenten till folkombuden; och med tanken på dessa sednares fortgående verksamhet yttrade han: *konungen i England är död, men parlamentet lefver.* Också i andra hänseenden följde han grundsatserna af ett parlamentariskt regeringssätt. Oförtjent klander lemnade han vanligtvis obesvaradt, och yttrade blott: *Spreta vilescunt* [1]).

1) Spotta på kolet, så slocknar det.

För att gifva fasthet och sammanhållning åt regeringen, hördes han inför både landsmän och utländningar försvara beslut, som rådets flertal fattat, äfven när det skett mot hans egna åsigter. Om folkombudens frihet och magt visade han stor ömhet och beskyddade riksdagsmannens yttranderätt, äfven när den begagnades mot honom sjelf. När tänkesätten inom rådet voro i betydligare mån delade, t. ex. 1726 och 1734, sammankallade han riksdag för att låta folket sjelft afgöra den omtvistade frågan. Hvarje gång någon större del af allmänna tänkesättet tycktes ogilla de följda regerings-grundsatserna, erböd han sig att taga afsked och att lemna rum för en efterträdare, som i högre grad egde folkets förtroende. Han anmärkte ock, huru tillvaron af olika partier medförde den nytta, att när sådant behöfdes, kunde man genom det ena tygla och rätta det andras öfverdrifter och misstag. På slikt sätt använde han sjelf ena gången holsteinarnes, andra gången hessarnes parti. Sjelf hörde han icke till någotdera, utan blott till frihetens, till fäderneslandets.

Man har sett det påstående framkastas, att Horn *gerna omgaf sig med personer ur högadeln*, och att han med partiskhet gynnade medlemmarna af denna samhällsklass. Anklagelsen är en följd af den historiska uppfattning eller beräkning, som inbillat sig sjelf, eller velat inbilla svenskarna. att det fria styrelsesättet af år 1719 var icke en följd af missnöje öfver konungamagtens missbruk, utan en tillställning af blott adel och isynnerhet af högadel, och företagen till ensidig vinst för nämnde samhällsklasser; om hvilket påstående mera framdeles. Ofvannämnde mot Horn rigtade beskyllning har för sig inga bevis; men mot sig följande företeelser. Under den tid, Horn var kanslipresident och ansågs leda ärenderna, utnämndes fjorton nya rådsherrar, bland hvilka tre [1])

1) Barck, Düben, Cronstedt.

voro födda ofrälse, och fyra [1]) söner, och en [2]) sonson till ofrälse personer, således hälften uppkomlingar. — År 1727, då Horn stod på höjden af sin magt, intogos i rådet tio nya medlemmar, bland hvilka fem hörde till den allra yngsta adeln [3]). — Då för tiden var kansli-kollegium en plantskola för högre stats- och ämbetsmän, och dess medlemmar blefvo troligtvis valda af Arvid Horn ensam. Nå väl! bland dess medlemmar känna vi af högadeln blott en person, näml. Gustaf Bonde, men sju uppkomlingar, näml. Boneauschöld, Celsing, Düben, Kochen, Nerés och ofrälsemannen Arckenholz. — Vid riksdagen 1726 var det småadeln, som valde Horn till landtmarskalk; högadeln önskade Strömfelt. — År 1723 ville Karl Gustaf Tessin dela riksförvaltningen emellan rådsherrarna på så sätt, att en hvar bland dem skulle få sitt eget område, sitt eget landskap, att derinom upprätthålla lag och ordning. Förslaget smakade af den gamla landskaps-aristokratien på 1500-talet; men blef af Horn ogilladt och afstyrdt. I trettiondefjerde delen skall ytterligare visas, huru under de tvister om ämbetstillsättningar, som föreföllo mellan konungen och rådet, det vanligtvis var Horn och hans vänner som framhöllo förtjensten, äfven den ofrälse, och kämpade mot de anspråk, som hvilade blott på börd eller på hofgunst.

I afseende på adeln och dess företrädesrättigheter finnes mycken likhet mellan åsigterna hos Axel Oxenstierna och Arvid Horn. Ingendera mägtade helt och hållet lyfta sig öfver samtidens vanliga åsigter härutinnan, och båda hafva fördenskull mer än en gång yttrat ord och vidtagit åtgerder, som äro stridande mot nutidens sätt att betrakta saken, och hvilka följakteligen ådragit dem mycket tadel; ehuru ingendera gerna

---

1) Cederhielm, Gyllenborg, Lagerberg och Törnflycht.

2) Strömfelt.

3) Nämligen Barck, Cronstedt, Düben, Strömfelt och Törnflycht.

kunnat under sin tids förhållanden handla annorlunda, än de gjorde. Besagde då gällande adliga åsigter voro dock hos både Oxenstierna och Horn mycket mindre än hos mängden af deras ståndsbröder, och liksom Oxenstierna på sin tid, så var det nu ofta Arvid Horn, som måste tygla adelns stolthet och anspråk. Dessa sednare borde enligt hans uppfattning alltid vika undan, så snart de lade hinder i vägen för det parlamentariska, det fria samhällsskick, som utgjorde främsta och käraste målet för hans sträfvande. Också ogillade han den sjelfskrifna riksdagsmanna-rätt, som hvilade blott på adlig börd; och han önskade, ehuru förgäfves, att vid riksdagarna riddarhuset skulle bestå af endast sådana personer, som blifvit dertill af den besutna adeln utvalda.

I allmänhet ville han icke medgifva mycket politiskt inflytande åt de personer eller de samhällsklasser, hvilka till följe af fattigdom och bristande uppfostran saknade sjelfbestånd, erfarenhet ock kunskaper. Han såg derföre ogerna den massa fattiga samt underhålls- och ämbetslystna adelsmän, som vid riksdagarna infann sig; och å andra sidan ville han ej heller åt det då för tiden högst okunniga bondeståndet medgifva något större inflytande; utan sade rent ut, att man i anseende till följderna icke *borde låta sistnämnde samhällsklass komma till medvetande af sina krafter*. Sådant härrörde dock förnämligast af ofvannämnde statsmanna-betänkligheter mot böndernas okunnighet, icke mot bönderna sjelfva. Dessa erkände tvärtom vid riksdagen 1720, *att Horn varit en fader för deras stånd vid så väl det då pågående som förra riksmötet* [1]; och i allmänhet slöto de sig häldst till hans parti och till hans person, såsom varande kraftigaste kämpen för landtbrukets förkofran och fredens bestånd.

---

1) Adelns protokoll d. 28 Apr. 1720.

Med sistnämnde åsigter öfverensstämde ock hans sätt att behandla utrikes angelägenheterna. *Ett folk med fri statsförfattning*, mente han, *sätter större värde på förbättringar i samhällsordning och välstånd, än på eröfringar från grannarna; ty af de förra hafva undersåtarna mycken, af de sednare föga nytta* [1]. Redan på grund häraf sökte han bibehålla freden; och än mera derföre, att Sverge behöfde hvila och tid, för att hemta de krafter, som ovillkorligen fordrades, för att kunna återigen uppträda, ej blott i orden utan ock i verkligheten, som en sjelfständig stat, och med anspråk på inflytande hos de andra staterna. *Bland alla bundsförvandter*, sade han, *äro inga bättre än egna armar;* och en annan gång: *Sverge bör ej nedlåta sig att vara legoknekt åt ett annat rike.* Också befinnes, att de förbindelser, Sverge under hans ledning knöt än med den ena, än med den andra staten, hade alltid fredens betryggande till främsta och förnämsta syftemålet. Man tyckte sig likväl märka en viss benägenhet för England, hvilket, sjelft i besittning af ett friare samhällsskick, skulle, så hoppades han, älska och söka skydda det likartade svenska; — äfvenså en viss obenägenhet mot Frankrike, från hvars enväldiga hof han städse befarade stämplingar mot Sverges nyvunna frihet, hvarjemnte Frankrikes oupphörliga försök att locka Sverge till krig stod i öppen strid mot de fredliga åsigter, Horn ansågs gilla. Några, som trodde sig närmare känna förhållandet, påstodo dock, att han i hjertat hyste mycken ovilja mot Ryssland och tillika en brinnande längtan efter tillfälle att få qväsa dess öfvermod; ehuru han till följe af Sverges utmattade tillstånd nödgades dölja sådana känslor och underhålla fred med den mägtige grannen [2].

---

1) Sax. min. br. d. 24 Febr. 1734.

2) Dresdens geh. arkiv. Memoire de ce qui s'est passe etc. Jfr. Lynar m. fl.

På så upphöjd plats, och med så ingripande verksamhet, måste Horn oundgängligen blifva föremål för mycken fiendskap, för mycket klander. Med då kringlöpande smädeskrifter mot hans person skulle man ock kunna fylla ett helt band. Vid de flesta hafva dock upphofsmännen icke velat uppgifva sina namn, troligtvis till följe af beskaffenheten, både skrifternas och författarnes. Fransyska sändebudet Casteja säger nämligen: *de anklagelser, Horns fiender mot honom framkasta, bestå endast i digter eller drömbilder;* och denne Casteja var dock ofta nog en Horns politiska motståndare.

Å andra sidan skulle flere band kunna fyllas endast med skrifter, bref och uppsatser till hans försvar och till hans ära, och genom berättelser om det anseende, han åtnjöt. Fredrik smekte honom ofta med benämningen *Alte Vater* [1], och oaktadt sin alltid hysta fruktan och sitt stundom hysta hat, flydde han dock i tider af svårare brytningar esomoftast till Horn för att begära råd och hjelp [2]. Ulrika Eleonora, som varit länge och mycket förbittrad, slutade med att visa honom både högaktning och tillgifvenhet, och förärade i sådan sinnesstämning sitt porträtt åt hans grefvinna. Från alla det kungliga husets medlemmar fick han mottaga en mängd bref, fyllda med uttryck af sådana tänkesätt. Trenne af rikets högskolor, Uppsala, Åbo och Pernau, valde honom till kansler, Uppsala vetenskaps-sällskap derjemnte till ordförande. Ej mindre än fyra skådepenningar blefvo präglade till hans ära, och en femte dylik, föreslagen af den fordna motståndaren Stobée, utbyttes mot en annan hedersbevisning. Vid flere tillfällen uttalade ständerna för *»den s. k. omistlige»* grefve Horn de varmaste känslor af vördnad och

---

1) Gamle far.

2) Danska min. br. d. 29 Nov. 1727, d. 3 Apr. 1728, d. 5 Mars 1729.

tacksamhet. Några prof derå hafva redan blifvit och än flere blifva ytterligare anförda. Vi hänvisa i synnerhet till den framdeles förekommande berättelsen om slutet af 1731 års riksdag.

Lika högt, och kanske än högre stod hans rykte i främmande land, hvarest det mera sällan blef föremål för de personliga eller parti-beräkningar, hvilka inom Sverge ofta mot honom spetsade både tankar och tungor. I de bref, utrikes sändebuden hemskickade från Stockholm, finnas blott sällan några för Horn ofördelaktiga omdömen. Nästan alla beprisa tvärtom hans klokhet, oegennytta och fosterlandskärlek m. m. Vi kunde fylla hela ark med sådana yttranden efter danska, fransyska, österrikiska, saxiska och preussiska sändebud. Prins Eugène visade honom aktning och förtroende i hög grad. Fleury kallade honom *Sverges fader och återupprättare* [1], och detta i förtroliga bref till andra. Många samtidiga konungar, äfven i Europas mägtigaste riken, hedrade honom med enskilda skrifvelser och med föräringar af sina porträtter. Ett sultanens bref hade följande öfverskrift: *honom, som är ett exempel och eftersyn för stora herrar ibland dem, som äro af den kristna läran, ett stöd och en stolpe för myndiga män ibland de folk, som Jesum bekänna; den högt ärade och älskelige Sverges konungs samt Götes och Wendes och så många som derunder lydande äro länders och provinsers högste bjudandes och magtegandes nu varande förnämste vikarie och ståthållare, vårom älskelige vän, varde hans lefvernes yttersta och slut besegladt och styrdt in på salighetens väg* [2].

1) Pere et restaurateur de sa patrie.

2) Danska, franska, österr., sax. och preuss. min br. — Uppsal. Svenska saml. Vol. 6. Nolckens berättelse. — Partiskrifter för och emot, befintliga i de flesta allmänna och enskilda manuskriptssamlingar.

ANDRA KAPITLET.

ARVID HORNS SAMTIDA ÄMBETS- OCH STATSMÄN.

GUSTAF BONDE.

Sonson till Karl den elftes förmyndare, den utmärkte riks-skattmästaren af samma namn, och dotterson af Nils Brahe, var han sjelf känd och högaktad för gudsfruktan, heder och arbetsamhet, likaså för stora kunskaper icke blott i statsmanna-ärender, utan ock i kemi, fysik och svensk fornforskning, inom hvilken sistnämnde han i vissa fall och någon gång till blindhet följde Rudbecks skola. Förmågan att redigt uppfatta och klart framställa hvarjehanda ämnen var eljest betydlig nog, och oegennyttan höjd öfver alla misstankar. Ingen vågade bjuda honom några skänker, och när mutningsförsök skulle anställas, vände man sig till hans grefvinna, en dotter af den general Liewen, som utanför Thorn föll vid Karl den tolftes sida. Med böjelse för egennytta och stämplingar, mottog hon af franska ministern några vängåfvor, dock under villkor, att hennes gemål icke skulle erhålla ringaste aning om saken. Den skamliga förbindelsen tycks dock snart hafva blifvit afbruten, vi känna ej af hvad orsak.

Gustaf Bonde hade åtnjutit en vårdad uppfostran, mest genom stjufmoderns, Maria Gustafva Gyllenstiernas försorg, hvilket fruntimmer sjelft var bekant för stor lärdom. Hon hindrade ock den adertonårige ynglingen från att år 1700 ingå i krigare-yrket. I dess ställe tjensteman inom kollegier och länsstyrelser, utförde han flere olikartade men vigtiga uppdrag och inkallades slutligen år 1727 i rådet. Efter Dübens död 1730 blef åt honom anförtrodd dennes förut innehafda befattning, näml. att i kanslikollegium vara en medhjelpare, en slags ställföreträdare åt Arvid

Horn, medan denne vistades på landet. Han troddes ock, som berättadt är, ämnad till efterträdare; men ansågs af många sakna den kraft och det bestämda lynne, som på en dylik plats behöfves för att hålla ärenderna i ordning och fart, samt underlydande och utländningar i vederbörlig tukt och vördnad [1]. Under de närmast följande årtiotalen framträder dock hans person ganska ofta såsom en bland fäderneslandets utmärktare och tillika ädlaste män.

GUSTAF CRONHIELM.

I hänseende till denne herres förra öden, hänvisas våra läsare, till hvad redan berättadt är om hans uppträdande under Karl den tolftes regering [2], om hans förvaltning af och entledigande från kanslipresident-sysslan år 1719 [3], samt om Brenners försök 1720 att genom falsk angifvelse störta honom i olycka [4]. Till följe dels af hans tadelvärda uppförande under kanslipresidentskapet, dels af fortfarande och från flere håll upprepade beskyllningar för egennytta, opålitlighet och underligt lynne, ville man icke anförtro honom någon mer inflytelserik plats inom styrelsen, och minst någon sådan, der egennyttan kunde komma i frestelse. Han sökte väl gång efter annan att blifva president, i kommers-kollegium, i Svea hofrätt och i kansliet; men misslyckades alltid. I sjelfva verket var dock det sätt, hvarpå Ulrika Eleonora år 1719 afsatte honom, en olaglighet, och det sätt, hvarpå Fredrik sökte genom Brenner störta honom, en skändlighet; derföre och till följe af Cronhielms i andra hänseenden stora egenskaper, hördes

---

1) Franska min. br. 1731—1735.

2) **27**. 97

3) **30**. 104.

4) **31**. 38.

mellanåt en eller annan riksdagsman och ett eller annat stånd vilja skaffa honom upprättelse och ny anställning. Men vid närmare betänkning nedlade dessa sakförare sin talan, och han fick åtnöjas jemnte rådsvärdigheten med sina förut innehafda befattningar; näml. kanslers-sysslan vid Uppsala högskola och ordförande-skapet i lagkommissjonen. Lyckligtvis egde han, och i hög grad, just de för besagde uppdrag vigtiga egenskaperna af mycken arbetsamhet, stor lärdom, lifligt tycke för bokliga sysselsättningar, skarpsinnigt omdöme rörande sådana föremål och fint öra för svenska språkets välljud. Han framdrog ock flere den tidens utmärktare lärda och prester, dessa sednare genom att upptäcka deras gåfvor och sedermera befordra dem till predikanter först hos honom sjelf och sedermera vid hofvet. Också hörde man honom 1723 omtalas, såsom *svenska lärdomens då för tiden kanske förnämste gynnare.* I egenskap af kansler för Uppsala högskola förvärfvade han mycken tillgifvenhet och mycket beröm.

Än mera utmärkt var han som ledamot af den kommissjon, som hade i uppdrag att framlägga förslag till ny svensk lagbok. År 1710 blef han förordnad till dess ordförande och således till ledare af detta vigtiga verk, på hvars fulländning han också allt framgent arbetade med stor skicklighet och outtröttligt nit, ända tills nämnda lag år 1734 blef antagen. Dess väl beräknade och sammanhängande innehåll och i synnerhet dess korta, klara och bestämda språk anses vara följder förnämligast af Cronhielms stora förmåga att åt hvarje tanke gifva det på en gång kortaste och egentligaste uttrycket; likaledes ock af den ihärdighet, med hvilken han för sådant ändamål gång på gång granskande genomgick det hela. Alla samtida, både in- och utländningar, tilldelade honom härutinnan stort beröm. Ständerna uttalade vid flere tillfällen samma tänkesätt och läto 1731

till hans ära och till minne af besagde hans verksamhet slå en stor och praktfull minnespenning [1]).

Å andra sidan växte med åren hvarjehanda rykten om hans girighet, om hans ängsliga bemödande att dölja samlade skatter; huru han t. ex. under det diktade namnet *Lars Lunta* insatte stora summor i banken, men undangömde bevisen derom i stoppningen af sin länstol, hvarest de sedermera händelsevis af arfvingarna påträffades; huru han med ifver växlade till sig blanka dukater, men dolde dem undan så väl, att de sedermera icke kunde återfinnas, när han vid 73 års ålder öfverraskades af döden så hastigt, att han icke hann för sina barn anvisa gömstället.

KARL GYLLENBORG

var i många år Arvid Horns medtäflare om högsta magten och blef sedermera innehafvare af den samma och således åtminstone synlige ledaren af Sverges öden från 1739 till 1746; — en tid, under hvilken inträffade många märkvärdiga händelser; t. ex. finska kriget, Lewenhaupts och Buddenbrocks afrättning, dalkarls-upproret, tronföljdens öfverflyttande till holstein-gottorpska ätten samt Adolf Fredriks förmälning med preussiska prinsessan Lovisa Ulrika. Hans person och öden förtjena alltså en omständligare teckning.

Karl Gyllenborg, född 1679, var son af Karl den elftes förtrogne rådgifvare, Jakob Gyllenborg [2]), och sonson af den ryktbare apotekaren i Uppsala Wolimhaus [3]). Med ärfda och sorgfälligt utbildade anlag för lärda sysselsättningar, gjorde han snabba framsteg, höll vid 15 års ålder offentliga tal på latin,

---

1) Danska, franska, preuss. min. br.

2) **20.** 103.

3) **10.** 3:e uppl. s. 45.

deltog året derpå i en vetenskaplig resa till Lappland, skref tre år derefter lärda afhandlingar, och blef vid sitt tjugonde år Uppsala högskolas s. k. *rector illustris*, sedermera, vid det 31:a svenskt sändebud i England, vid det 39:e stats-sekreterare och vid det 44:e riksråd. Vi hafva i föregående häften berättat flere vigtigare uppträden i hans lefnad; t. ex. stämplingarna och fångenskapen i England år 1717 [1]), fredsunderhandlingarna på Åland åren 1718 och 1719 [2]), upphöjandet till riksråd 1723, arbetet för wienska förbundet åren 1725—1727, och den deraf föranledda faran att blifva från rådsämbetet entledigad [3]); samt slutligen huru han 1734 öfvergick till franska partiet och sökte å ena sidan att störta Arvid Horn och å den andra att inveckla Sverge i det polska tronföljare-kriget [4]).

Karl Gyllenborg hade vackert utseende, hög växt, värdig, kanske något högdragen hållning; dock, när han så ville, med förmåga af mycken förbindlighet i umgänget. I London gifte han sig med ett äldre fruntimmer, en rik enka, hvilken var Tory-partiet så ifrigt tillgifven, att, när den af Whig-partiet tillsatta konungen, Georg den förste, 1727 afled, visade hon sig i Stockholm, utstyrd i gala-kläder. Ett löst rykte hviskade om någon oloflig förbindelse mellan Gyllenborg och modern till bröderna Karl och Edvard Carleson, hvilka verkligen blefvo af samma herre mycket gynnade.

Den vackraste sidan af Gyllenborgs personlighet är den kärlek, med hvilken han omfattade vitterhet och vetenskaper. Hans farfar, far och farbror hade sysselsatt sig med skaldskap. Karl och än mer hans broder Olof älskade samma konst och idkade den med framgång. Som prof på Karl Gyllenborgs för-

1) **29.** 42—62.

2) **29.** 97. **30.** 63.

3) **31.** 135—179.

4) **31.** 226—229.

måga och på tidslynnet anföra vi några strofer ur hans till Karl den tolfte ställda fröjdeqväde öfver segern vid Narwa. De lyda så:

Himlens vän och Herrans smorde!
Fiendens skräck och Sverges far,
Samt näst Gud ert folks försvar!
I, som nyss det undret gjorde,
Som knappt tros och sägas kan,
I ha'n re'n den äran vunnit
Att all tiders hjeltar funnit
Uti Er sin öfverman.

Nordska verlden kan ej sakna
Sina stora kungar mer,
Då hon med förundran ser
Alla dem uti Er vakna.
Store Gustaf tycks ha gått
Ur sin graf och till sitt rike,
Tvänne Karlar utan like
Ha i Er sin like fått.

Som kansler för Lunds, sedermera ock för Uppsala högskola, uträttade han mycket godt, medelst anskaffade statsanslag, egna gåfvor, goda råd, kraftigt skydd samt ett städse välvilligt bemötande; allt detta så mycket angenämare, som det var ett naturligt och okonstladt uttryck af hans personliga tycken och tänkesätt. Många den tidens utmärktaste lärda, en Linné m. fl. hade honom att tacka för uppmuntran och understöd. Han var en verklig Mæcenas och förtjenade och fick af sina tacksamma skyddlingar namn af *Lärdomens Gyllene Borg.*

Hans snille och kunskaper voro, som sagdt är, stora, men icke så finkänsligheten i fråga om rätt och orätt, eller i valet af medel. Under vistelsen i England och genom exemplet af Walpoles styrelse hade han sett, huru en regering kunde få hvarjehanda sina planer framdrifna genom mutor och befordringar, utdelade bland folkombuden. Ingen slags rättskänsla hindrade Gyllenborg från begagnandet af

samma medel. Ett hans bref år 1725 ådagalägger tydligt åsigterna och vanorna. *En ung adelsman,* skref han, *som skall med penningar bestickas, är att betrakta som en ung flicka, hvars oskuld bör i orden vördas, medan den i verkligheten mördas. Jag hafver skådat mången yster riksdagsfåle, som obändig på fastande mage, blifvit helt betsel-tam, sedan han fått vid de förnämas bord fylla sin mage.* Vi skola framdeles berätta, huru också Gyllenborgs parti sedermera använde besagde medel för att vinna anhängare, deribland också den mutning och metning, han sjelf anställde bland Stockholms borgerskap. En serskild fråga är, huruvida han i egen person tillät sig att mottaga främmande guld. Somliga säga: *ja!* andra: *nej!* De bäst underrättade uttala icke någon fullkomlig frikännelse; men påstå, att han härutinnan var långt mindre brottslig än hans vänner Höpken och Gustaf Cronhielm.

Mer bestämda äro de skuggor, som falla öfver hans tänke- och handlingssätt i andra hänseende Tessin säger visserligen att han var *välmenande mot fäderneslandet och mot alla, redlig i hela sitt väsende och fullkomligt oegennyttig, dock för mycket både lättrogen och i oväder modfälld.* Denna teckning är likväl gjord af en nära förbunden partivän, hvars eget framtida rykte skulle komma att till en del bero af Gyllenborgs. Den är ett nytt bevis på otillförlitligheten af de omdömen, med hvilka Tessin sökt och i många fall lyckats att till en tid missleda också efterverlden [1]). Vi säga missleda; ty helt olika äro de omdömen öfver Gyllenborg, som fälldes af andra.

1) I Tessin och Tessiniana s. 250 säger K. G. Tessin, att M. Vellingks *50-åriga tjenstetid varit oklanderlig* och han framställer denne som ett oskyldigt partioffer, samt förtiger det brottsliga uppförandet i preussiska lånefrågan m. m.; allt detta, ehuru Tessin såsom närvarande vid riksdagen 1727 måste hafva ganska väl känt förhållandet. Jfr. **SK.** ss. 50—56, 156—162.

Vi tala ej om motpartiets, än mindre om nidskrifvarnes beskyllningar. Men äfven de flesta främmande sändebud från den tiden, vare sig anhängare, motståndare, eller blott åskådare, beskrifva honom som fin och slug, men vacklande och opålitlig, stolt i lycka, krypande i olycka. Han var, hette det vidare, mycket lysande, men ofta med falska juveler. Äfven opartiska svenskar hafva tecknat honom på samma sätt, och ju mer man lär känna händelser och förhållanden, desto mer finner man skäl att instämma i dessa omdömen.

En annan mot Gyllenborg rigtad tillvitelse är den, att han städse jagades af gränslös fåfänga och utmärkelselystnad. Många samtidingar, och det ur alla partier, påstodo, att den egentliga orsaken till hans oupphörliga angrepp mot Arvid Horn låg i en äregirighet, som omöjligen kunde gifva sig till freds, förr än platsen af kansli-president blifvit uppnådd. Sträfvandet efter detta mål, sade man, var enda fasta punkten i Gyllenborgs för öfrigt vacklande och ombytliga politik.

Och likväl var han i egentliga statsmanna-egenskaper mycket underlägsen den medtäflare, han sålunda ville undantränga. Gyllenborg kunde visserligen sammanskrifva vackra verser och qvicka uppsatser; men hvad, som dervid hjelpte skalden och skriftställaren, nämligen en liflig inbillningskraft, det bidrog att stjelpa statsmannen. I förening med och till tjenst åt en stark personlig ärelystnad har den icke en utan flere gånger och det vid vigtiga tillfällen lockat honom att grunda sina planer mer på skenbilder än på verklighet, mer på lysande luftslott än på lugn beräkning. Vi hafva redan framlaggt några bevis i den vägen; t. ex. hur han ville år 1717 locka Karl den tolfte till ett fälttåg i Skottland [1]), och 1734 sitt fädernesland till inblandning i polska tronföljare-

1) 29. 45, 46.

kriget [1]). Hans benägenhet mer för granna hugskott än för säkra tankeslut, måste i förening med lynnets opålitlighet, göra hans statskonst så föränderlig, att den icke kunde ingifva förtroende hvarken åt landsmän eller utländningar, icke ens åt honom sjelf. Han var näml. aldrig rätt säker på sin sak, utan leddes för det mesta af andra; af sin fru, den nyss nämnda engelskan, eller af sin måg Karl Sparre, eller af Josias Cederhielm, eller af grefvinnan De la Gardie, eller och vanligast af Daniel Niklas v. Höpken. Det tyckes besynnerligt, att en man med dylika svagheter kunde blifva anförare för ett parti, och spela en verkligt framstående roll. Men genom föreningen af börd, utseende, umgängessätt, snille, lärdom och mycken ämbetsmanna-duglighet, stod han i alla fall öfver de samtidiga förbunds-bröderna inom hattpartiet och var således sjelfskrifven till deras åtminstone synlige ledare och hufvudman [2]).

DANIEL NIKLAS VON HÖPKEN,

en inkomling från Bremen, var väl anskrifven, i början hos Arvid Horn och sedermera hos motparten Görtz, och framdrogs följakteligen först af den ene, sedermera af den andre. Mot denne sednares förslag och åtgerder gjorde Höpken flere gånger allvarsamma föreställningar inför både honom och Karl den tolfte; men de blefvo vanligtvis fruktlösa. Höpken stannade dock qvar vid sidan af Görtz och som biträdare i dennes ämbetsverk, och gällde under hela tiden som en anhängare af holsteinska huset. Men när vid slutet af år 1718 Karl den tolfte föll, och Görtz häktades, gick Höpken till Ulrika Eleonoras sida och

---

1) **31.** 11:e kapitlet.

2) Danska, Franska, Sax. min. bref hela tiden, samt Uppsal. Svenska Handl. Vol. 6. Nolckens berättelse.

deltog i förföljelsen mot sin sednare välgörare Görtz. Straxt derefter, eller våren 1719, när oenigheten mellan henne och Horn utbröt, ställde sig Höpken likaledes på drottningens sida och troddes hafva bidragit också till Horns, sin förste välgörares, fall, hvarefter han sommaren 1719 verksamt understödde hofvets önskningar om fred med England och om krig mot holsteinska husets beskyddare, tsar Peter. Genom dessa och dylika medel lyckades han vinna nåd för Ulrika Eleonoras ögon och blef straxt efter Horns fall utnämnd till friherre. Under sednare delen af 1719 var det han, som hufvudsakligast ledde Sverges utrikes angelägenheter; vi veta på hvad sätt, och med hvilka olyckliga följder [1]). Genom envisheten i Ulrika Eleonoras lynne fick han dock äfven länge efteråt hugna sig af hennes förtroende och beskydd.

Någon gång under brytningarna år 1719 skall Horn hafva förehållit Höpken dess egennytta och stämplingar, och det med ord, så skarpa, att de qvarlemnade ett oförsonligt hat, hvars bitterhet ökades, när Horn 1720 lät för ett begånget ämbetsfel sätta Höpkens bror i fängelse. Huru Höpken, fastän förgäfves, sökte hindra Horns återinträde i kansliet 1720, och huru Horn längre fram eller 1727 lyckades fördrifva Höpken ur samma kansli, detta är redan omtaladt; och i det följande skall ytterligare omtalas den verksamhet, Höpken sedermera utvecklade, dels som president i kommers-kollegium, dels som medhjelpare vid Gyllenborgs försök att störta Horn och dennes regerings-grundsatser.

Höpken var en kall, slug och inbunden herre; men derjemnte, underligt nog, benägen för djerfva till och med äfventyrliga planer, häldst med hänsyn till handel och näringar. I öfrigt var han högeligen utmärkt genom minne, skarpsinnighet och förmåga,

---

1) **30**. 98—108.

både att göra fina beräkningar och att sätta dem på papperet. Härmed förenades mycken lärdom, och mångårig erfarenhet, hvarföre han ock emellanåt omtalades under namn af *Sverges största ämbetsmannasnille.* Till följe af dessa egenskaper och af en outtröttlig arbetsamhet var han egentliga ledaren af det mot Horn arbetande partiet, och den, till hvilken Gyllenborg esomoftast gick för att hämta råd, till och med föreskrifter.

Att sjelf blifva främste mannen, derifrån hindrades Höpken af sin personlighet, hvilken vanställdes, den yttre af besynnerligt utseende, löjlig tankspriddhet och ringa talegåfva, och den inre af opålitlighet, förställning och egennytta [1]), alla tre i så hög grad, att han aldrig kunde ingifva någon högre grad af förtroende. Följderna af hans verksamhet hafva likväl varit af stor betydenhet. Utan honom, utan stöd af hans ovanliga förmåga, hade Gyllenborg troligtvis aldrig mägtat störta Horn, och således ej heller kunnat gifva åt svenska frihetstiden den missrigtning, som mycket bidrog till sedermera inträffande olyckor och till samhällsskickets slutliga fall [2]).

SVEN LAGERBERG

härstammade från en slägt, hvars medlemmar son efter far, länge varit häradshöfdingar i Westergötland, och bland hvilka den siste i ordningen blef 1687 adlad. Dennes yngste son, Sven, valde krigare-yrket. deltog i Karl den tolftes fälttåg och blef vid Pultawa liggande på valplatsen, illa sårad samt öfverriden och trampad,

1) **30.** 62, 83, 85, 100, 101. **31.** 37, 206, 216, 227.

2) Danska och Franska min. br. — Uppsala. Sv. saml. Vol. 6. Nolckens berättelse. — Kongl. Bibliot. Sagobrott om 1734 års riksdag; — och G. Bondes Berättelse om riksdagen 1738 och 1739. — Bergshammar. Uppsatser af Erik Sparre.

tills han af en äfvenledes sårad dragon upptogs, lades öfver hästländen och räddades. Han var då ännu blott kapten, men steg under Karls sednare år till värdighet af general-major.

Sin största ära förvärfvade Lagerberg genom fredliga bragder. Med goda anlag och vårdad uppfostran hade han för en sådan bana förvärfvat större kunskaper, än hos den tidens krigare vanligen förefunnos. Han blef ock redan 1710 och 1711 skickad som underhandlare till kanen på Krim, och år 1720 på ständernas begäran utnämnd till president i statskontoret.

Lagerberg åtnjöt mycket förtroende såsom en arbetsam, klok, ärlig och oegennyttig herre. Franska sändebudet Casteja beskref honom år 1731 såsom *en hederlig man; icke falsk, icke smickrare, icke böjande sig för någon; en man, som alltid teg, då han ej bestämdt visste, hvad han skulle säga; en man, som hade mycket anseende hos både konung, råd och ständer; och åt hvilken de sistnämnde erbjödo en stor penningeskänk, den han likväl afböjde.* Danska och österrikiska sändebuden tecknade honom med samma färger, derjemnte lofordande hans fullkomliga omutbarhet, hans ovanliga arbetsamhet. Samma omdömen fälldes af de flesta hans samtidiga landsmän, också af Swedenborg. Denne omtalar i en vidlyftig skrift alla de uppenbarelser, han trodde sig hafva erhållit; uppenbarelser, som ofta beskrefvo den tidens utmärktare personer, deras tänke- och handlingssätt i lifvet, och deras lott efter döden. De omdömen, Swedenborg sålunda fällde öfver sina samtida, äro nästan alla af förklenlig beskaffenhet. En gång har han likaledes anklagat Lagerberg för högmod, gudlöshet, m. m. Men på ett annat ställe gifver han åt bemälte herre nästan större loford, än åt någon annan. Det heter näml.: *att Sven Lagerbergs ande genomvandrade afgrunden med lugn; ty han omgafs af styrkans och sanningens sfer, så att alla onda flydde undan,*

ehvar han gick fram. Sådant har det med sig att lefva i det sanna. På jorden lefde han ock i sanningen af något godt, samt älskade Sverge och främjade dess väl; och det af kärlek, och icke af stolthet som andra.

Lagerberg älskade ock det fria samhällsskicket, och ansågs hafva vid riksdagen 1723 väsendtligen bidragit till dess upprätthållande [1]. I sjelfva partistriderna tog han dock föga del, och slöt sig hvarken till holsteinska eller hessiska sidan; ehuru, som man trodde, något lutande till den förra. Vanligtvis förde han sanningens oväldiga och lugna språk. Af adeln vald till landtmarskalk, satte han sig dock emot några dess obilliga fordringar, och ehuru städse oberoende af Arvid Horn, sökte han dock vid flere tillfällen motarbeta försöken att störta den utmärkte kansli-presidenten.

Lagerberg var mindre stats- än ämbetsman, till detta sednare serdeles egnad genom goda kunskaper, klar blick, redig framställning samt en förmåga af arbete och ihärdighet, som väckte beundran. Som landtmarskalk satt han en dag på riddarhuset från kl. 7 f. m. till kl. 8 e. m., utan att intaga någon förfriskning. Sjelf med ovanligt stor både arbetslust och arbetsdrift, förstod han derjemnte att sätta och hålla sina underlydande i rörelse, hvadan ock göromålen gingo undan med förvånande fart. Till följe af dessa många och stora egenskaper blef ock verksamheten vidsträckt och inflytandet stort. Under de lyckliga åren 1727—1738 blefvo fäderneslandets allmänna ärender förnämligast ledda af Horn och Lagerberg, hvarvid inrikes och i synnerhet statshushållningen hvilade mest på den sednare. Också några vigtiga och mer invecklade angelägenheter, hvilka rätteligen hörde till andras befattning, anförtroddes åt Lagerbergs arbetsamhet, skarpblick och omutliga rättskänsla.

---

1) Bl. 80.

Så, t. ex. hade, då, likasom ofta i vårt land, sjöförsvarets medel, räkenskaper och tillhörigheter råkat i villervalla. Enligt begäran af regering och ständer, företog då Lagerberg flere resor till Karlskrona och Göteborg, och lyckades slutligen att afhjelpa den värsta oredan och afskaffa de skadligaste missbruken, så att han derigenom förvärfvade sig högtidliga och förnyade uttryck af regeringens och fäderneslandets tacksamhet [1]. Icke blott med detta utan ock med flere dylika uppdrag var han tid efter annan sysselsatt. Men egentligaste föremålet för hans omtanka utgjordes af rikets penningeverk och statshushållning, och ej sällan omtalas, huru till följe af hans beräkningar och allvarliga tillsyn stora summor insparades åt skattkammaren.

Men just denna omutliga stränghet ådrog honom mycken fiendskap bland de skaffare, hvilkas försnillningar han upptäckt, bland de ämbetsmän, hvilkas obilliga lönefördelar han inskränkt, bland de hjelpsökande, hvilkas stundom obilliga anspråk han visat tillbaka; hvadan ock sådana personer stundom beskrefvo honom, som en hård, en obarmhertig man, en *pater difficultatum* [2]. Men både regering och ständer vitsordade med tacksamhet de stora förtjensterna. År 1719 ville han för sjuklighets skull söka en lugnare plats; men rådet öfvertalade honom att stanna qvar, såsom inom statskontoret alldeles *omistlig*. Också blef han upphöjd samma år till friherre, år 1720 till president, år 1723 till landtmarskalk och riksråd och 1731 till grefve; hvilken sistnämnde värdighet han redan 1723 undanbedt sig. Hans lön ökades, och vid tre riksdagar, nämligen 1731, 1734 och 1738 fick han från ständerna mottaga tacksägelser för det nit och den framgång, med hvilka han vårdat den del af förvaltningen, som varit honom

1) Adeins prot. d. 30 Okt. 1734.

2) En svårigheternas man.

anförtrodd. Det var ock under just denna tid, som Sverge, ehuru med stora ansträngningar, dock lyckades afbetala en dryg del af den skuld, som de långvariga krigen efterlemnat [1].

KARL EMIL LEWENHAUPT,

ofta enligt sitt fransyska dopnamn kallad *Charles Emile*, och född år 1691, var systerson till den sköna Aurora Königsmarck, och slägtinge till den ryktbare fältherren Adam Ludvig Lewenhaupt. Efter tidigt afbruten uppfostran ingick han vid 16 års ålder i krigstjenst hos holländarne, men återvände år 1710 till det nödställda fäderneslandet och följde sedermera i både lycka och olycka först Stenbock och sedermera den hemkomne Karl den tolfte, under hela tiden utmärkande sig genom mod och skicklighet.

Från möderne, slägten Königsmarck, hade han till arf ett ståtligt utseende, hvarmed förenades en lätt och behaglig talegåfva, en för vanliga fall redig omdömeskraft och derjemnte mycken ädelhet i tänkesätt. Samtiden talade med beröm om hans goda hjerta, och om hans rättsinnighet, oegennytta, omutbarhet, mod och varma fosterlands-kärlek. Dessa hedrande egenskaper ådagalades vid flere tillfällen. Ehuru ingen svuren anhängare af Horn, uppträdde han dock vid riksdagen 1731 till dennes försvar mot gyllenborgska partiets anfall. Som landtmarskalk 1734 lyckades han flere gånger att hejda adelns öfverdrifna anspråk, samt bilägga hotande tvister. Vid slutet af sistnämnde riksmöte, ämnade ståndet förorda hans befordran till general-löjtnant; men han ville ej gå förbi några äldre kamrater, utan afböjde

---

1) Adelns prot. d. 12 Maj 1720. — Kongl. Bibl. Riksdagen 1723. mscpt. Sagobrott om riksdagen 1734. — Franska, Österr. och Danska min. br.

förslaget. Vid samma tillfälle erböds honom som taffelpenningar en summa af 15,000 d. s.; men han nedsatte den sjelf till 12,000. Sådana egenskaper och sådant uppförande gåfvo naturligtvis både anseende och vänner. Adeln slog 1734 till hans ära en skådepenning, och sedan Dükers anseende efter 1725 [1]) sjunkit, var Lewenhaupt, täflande med Ture Gabriel Bielke, den, som hos krigsbefäl och troppar hade mesta anseendet. Omkring 1732 funnos i Sverge få personer, så allmänt älskade och aktade, som Karl Emil Lewenhaupt.

Det 1719 införda fria statsskicket egde i honom en varm anhängare. Omedelbart efter Karls död och vid härens hemtågande från Fredrikshall var han en bland dem, som ifrigast talade för enväldets afskaffande. Under loppet af 1719 motarbetade han kronans öfverlemnande åt Fredrik, hvilket förslag då troddes stå i sammanhang med en åsyftad inskränkning af ständernas magt. Till följe af nämnde kärlek för statsförfattningen och för dess grundsatser om folkets sjelfstyrelse, hade han en tid ämnat nedlägga sina ämbeten för att som riksdagsman kunna med så mycket mera ledighet, oberoende och kraft bevaka fäderneslandets bästa. Han ifrade ock för flere förbättringar af samhällsskicket; t. ex. för den nya lagens fulländning och antagande; — likaså för den åsigten, att adelns riksdagsombud borde vara, icke sjelfskrifna, utan valda; — och att till landtmarskalk, d. v. s. till ordförande i Hemliga Utskottet, hvilket egde att dömma öfver rådsherrarna, borde ingen bland dessa sednare få väljas; o. s. v. Författningens lära om folkets suveränitet uttalades med sällsynt öppenhet. *När*, sade han, *när ständerna äro församlade, ligger hos dem högsta magten, högsta afgörande beslutet. Mellan riksdagarna deremot äro rådsherrarna ständernas ansvarige ombud, utan hvil-*

---

1) **R.** 133.

kas biträde konungen icke eger magt att i fråga om rikets styrelse vidtaga några vigtiga åtgerder.

Skarpsyntare personer insågo emellertid, huru Lewenhaupts själsförmögenheter icke voro tillräckliga för bedömandet af mer invecklade ämnen, hvarföre också än den ene, än den andre sökte leda honom efter sina afsigter. Då han, som det tyckes, med någon aning härom ville dölja förhållandet genom att ådagalägga sjelfständighet och kraft, urartade dessa försök ofta nog till sjelfkärlek och envishet. Och likväl fördes han esomoftast i ledband; åren näst före 1734 i synnerhet af Horns anhängare, hofkansleren von Kochen, och sedermera af sina nya vänner inom Gyllenborgs parti, till hvilket han slutligen blef på följande sätt inlockad.

Jemnte sina goda egenskaper hade han nämligen det felet att vara mycket både sjelfkär, ömtålig och häftig. Det var med tillhjelp af dessa svagheter, som gyllenborgska partiet slutligen lyckades skilja honom från Horn; ty man omtalade med listiga och stickande ord, huru allmänheten tolkade Lewenhaupts känslor för nämnde herre icke som tillgifvenhet, utan som undergifvenhet; en tydning, som bragte egenkärleken i harnesk. Dertill kom förlusten af en obetydlig rättegång, mot samme Horn, och Lewenhaupts fordna vänskap öfvergick snart till bitter fiendtlighet; och detta till olycka för både Horn, Lewenhaupt och Sverge.

Lika förderfliga blefvo följderna af ett annat hans fel, nämligen en egenkärlek, en stolthet och en ärelystnad, hvilka redan af sig sjelfva stegrade anspråken öfver anlagen, och under dåvarande omständigheter ytterligare uppkittlades genom det stora anseende och det myckna beröm, hans verkligt goda egenskaper allmänneligen förvärfvat; och slutligen och allramest genom det smicker, som efter 1734 på honom slösades af hans nya vänner, gyllenborgianerna, hvilka sökte för sig vinna och vid sig fästa

den allmänt ansedde mannen för att kunna begagna honom som fana eller lockfogel. Dessa medgångar kunde Lewenhaupt icke bära, utan började mer och mer öfverlemna sig åt ett gränslöst sjelfförtroende och åt ett bullrande öfvermod, hvilka hos motpartiet ådrogo honom spenamnen: *Trumm-il Storlåten* eller *le brave de la faction* [1]. I sjelfva verket tycktes han mer och mer inbilla sig vara den, som i spetsen för Sverges härar och krigiska ungdom skulle framdeles återupprätta Sverges ära och fordna magt. För att komma i tillfälle utföra denna bragd, var det likväl nödvändigt att först skjuta undan Arvid Horn och dennes fredligt sinnade ämbetsbröder inom rådet. Huru Lewenhaupt och hans nya vänner dervid gingo tillväga, skall i trettionde-fjerde häftet beskrifvas [2].

TREDJE KAPITLET.

ARVID HORNS SAMTIDA FÄLTHERRAR.

I föregående delar hafva vi bland utmärktare personer inom hvarje tidskifte upptagit en serskild afdelning, egnad åt krigare. Närvarande kapitel, som skulle enligt öfverskriften vara af samma innehåll, har likväl icke att uppvisa ett enda dylikt namn af större utmärkelse. Orsaken till denna brist på fältherrar ligger väl till en del i dåtidens brist på tillfälle att under det långvariga fredslugnet ådagalägga några härförare-egenskaper; men också i verklig brist på personer, som hade sådana att ådagalägga.

---

1) Hattpartiets slagskämpe, eller öfversittare.

2) Danska, franska, österrik., saxiska min. br. — Riddarhus-prot.; Uppsala, Nordin, och Sv. saml. Vol. 6. Nolckens berättelse. — Kongl. Bibl. G. Bondes berättelse om riksdagen 1738.

Förhållandet var nämligen, att Karl den tolfte uppfostrade och efterlemnade ytterst få personer af krigsvetenskaplig bildning och icke en enda fältherre i ordets högre bemärkelse. Vid sitt uppstigande på tronen mottog han ett icke obetydligt antal svenska officerare, som under Dahlberg och Stuart inhemtat befästnings- och belägrings-konsten. Till följe af krigets skiften bortrycktes de flesta bland dem snart nog; men inga andra blefvo bildade till efterträdare, hvarföre ock konungen under sednare fälttågen måste, när sådana företag kommo i fråga, åtnöjas med vanliga svenska officerare, och slutligen till och med nödgades införskrifva, i ämnet kunniga utländningar, en Maigret, Sicre, Folard, m. fl. Ungefär på samma sätt var förhållandet med fältherrar. Vid sitt uppstigande på tronen fick Karl mottaga trenne utmärkta krigshöfdingar, nämligen Lewenhaupt, Rehnskiöld och Stenbock [1]), alla utbildade genom tjenstgörning i främmande härar, men alla i sin krigiska verksamhet afbrutna genom iråkad fångenskap, de två första 1709, den tredje 1713. Det är en högst besynnerlig företeelse, att under Karl den tolftes adertonåriga fejder och de tillfällen till krigisk utbildning, som derunder bort förekomma, har likväl icke blifvit uppfostrad en enda krigare, som kunde fylla de äldre fältherrarnas plats; och efter dessas, Lewenhaupts, Nieroths, Rehnskölds och Stenbocks, bortgång, mägtade ej heller Karl och hans härar tillkämpa sig en enda betydligare fördel, utan fingo i stället vidkännas oupphörliga nederlag. De fostersöner af Karls egna fälttåg, Krassau, Lagercrona och Lybecker, åt hvilka han anförtrodde högre och sjelfständiga befäl, och derigenom utmärkte framför an-

1) Hit kunde ock i någon mån räknas segraren vid Warschau 1705, den under Karl den elftes krig uppfostrade Nieroth.

dra, dessa utmärkte sig ock alla tre genom oduglighet och motgångar. Bland de många andra generaler och fältmarskalkar, han uppdrog, fanns ingen enda som ådagalade större fältherre-egenskaper [1]; ingen enda, som kunde med framgång leda försvaret af Finnland 1713—1716, af svenska kusterna 1716, 1717 och 1719—1721, och af Finnland omigen 1741 och 1742; ingen enda, som, sig sjelf lemnad, vunnit någon betydligare ens träffning; och bland de många efterlefvande så kallade karolinerna fanns med undantag af den förut-omtalade Cronstedt [2], ingen enda, som genom dylika egenskaper och bragder förtjenar ett rum bland det nu ifrågavarande tidehvarfvets utmärktare personer.

FJERDE KAPITLET.

ARVID HORNS SAMTIDA BLAND SKÅNSKA ADELN.

Tillförene [3] är omförmäldt, huru och af hvilka orsaker Skånes adel efter föreningen med Sverge fick åtminstone i utöfningen behålla oantastad någon del af de fri- och rättigheter, ståndet under danska styrelsen innehaft, och hvilka voro betydligen större, än hvad svenska adelns medlemmar åtnjöto. Skåningarna voro ock i besittning af betydligare rikedomar; emedan de kunde blott i mindre grad åtkommas af re-

1) Nämnas bör dock, att Creutz, som partigängare år 1706, utförde med heder ett eget befäl; likaså att han, Kruse och Roos blefvo vid Pultava tagna till fånga, och således icke erhöllo tillfälle att sedermera på egen hand ådagalägga, huruvida de egde några fältherre-egenskaper eller ej. En högre grad af sådana anlag hade dock hvarken Kruse eller Roos under de föregående fälttågen visat.

2) Rutger Fuchs hade fått sin krigiska bildning under andras och hufvudsakligen under Stenbocks befäl.

3) I 4. 2:a uppl. s. 189.

duktionen. Följden blef, att de flesta bland dem stannade på sina gods och lefde der som ett slags sjelfständiga småfurstar, befriade från sin lydnadspligt under den danska närboende konungen. och föga bekymrande sig om den aflägsna svenska; viljande häldre umbära denne sednares ynnestbevis, än att i hans, envåldskonungens, hof beqväma sig till den undergifvenhet, svenska adeln måste ådagalägga. Till följe af dessa omständigheter och af en sålunda från både Danmark och Sverge afsöndrad ställning, hade hos skånska adeln utvecklat sig, bredvid sjelfständigheten, också mycket sjelfsvåld, hvilket, i någon mån tygladt af Karl den elfte, hade sedermera och under villervallan af Karl den tolftes styrelse förvandlats till en verklig laglöshet, som likväl begynte taga form af vanans, af häfdens lag. I dess sköte och skydd alstrades en mängd personligheter, utmärkta genom besynnerligt både lynne och uppförande, och gamla sägner omtala flere dylika, skarpt utpräglade bilder af tiden, orten och samhällsklassen. Vi anföra några exempel på de öfverdrifter, till hvilka sjelfsvåldet någon gång stegrades.

En personlighet af ofvannämnde slag, den så kallade *galna Ridderschantz*. tvingade vid något tillfälle en bonde att krypa först genom en tjärtunna och derpå genom en fjäderbolster. En annan gång och efter en hel lördagsnatt, tillbragt i dryckenskap, har han jemnte kamrater, klädda i blotta skjortorna och med dragna värjor i hand, rusat ut på torget och der begynt dansa omkring midt framför det till ottesången gående stadsfolket; detta i Halmstad, der dock sjelfva länsstyrelsen egde sitt säte. En tredje gång och, emedan det berättades, huru lanshöfdingens döttrar låtit förstå sin önskan att få se en så besynnerlig herre, tog han hatt på hufvudet, drog ryttarestöflar på benen och spände bälte med värja kring lifvet, i hvilken utstyrsel, men för öfrigt alldeles naken, han passade på, när bemälte fruntimmer kom-

mo åkande förbi, då han framsteg till vagnen, öppnade dörren, och lyftade dem ned på gatan, hvarefter han frågade, om de nu hade tillräckligen fått beskåda *den galna Ridderschantz.* — En annan dylik person var major Jakob Lagercrantz, hvilken, liggande i tvist med en rådman i Warberg, mötte på gatan denne sin vederdeloman, som just då skulle åka bort till ett bröllop. Lagercrantz hejdade hästarna, ryckte rådmannen ur vagnen och instoppade i stället en fölunge, hvarpå han sjelf satte sig på kuskbocken och körde så i fyrsprång kring gatorna, tills vagnen gick i stycken. När samme Lagercrantz äfven på ålderdomen förblef svår och oregerlig, lät frun utkläda en person till djefvul, hvilken i björn-gestalt angrep och gastkramade den i sin säng värnlöse gubben. Tillställningen lyckades, och den uppskrämde Lagercrantz slog sig från den tiden på stillhet, andakt och böner, men kunde aldrig utan förskräckelse höra någon hviskning; emedan detta var det enda ljud, björn-djefvulen hade under det nattliga besöket låtit höra.

En mängd dylika uppträden föreföllo under första hälften af 1700-talet, men väckte mindre uppseende och blefvo sällan åklagade; emedan den tidens seder och nöjen voro i allmänhet mycket råa och våldsamma. Vi erinra om högtidligheterna vid teologie-doktors promotionen i Uppsala 1693 [1]), om lekarna vid Karl den elftes lustläger [2]), om det nöje, Karl den tolfte fann i att bryta sönder stolar, bord och annat husgeråd, likaså i att halshugga hästar, kalfvar och får, och att låta sitt sällskap i blotta skjortan rida omkring på Stockholms gator och det vid fulla dagsljuset [3]). När hofvet tillät sig förlustelser, af sådan art, kunde

1) **19.** 2:a uppl. s. 12.

2) **19.** 2:a uppl. s. 30.

3) **21.** 61, 62.

föga bättre väntas af innevånarne i en aflägsen landsort.

Som ytterligare prof på tidens seder och tänkesätt, må följande meddelas. Den vördnad för föräldrar, hvilken inom både högre och medelklasser då för tidgn inpräglades, gick stundom så långt, att under måltiderna barnen tillhöllos att icke sitta utan stå vid bordet, och att derjemnte iakttaga en fullkomlig tystnad. så framt de ej af någon bland de äldre tilltalades. En Otto Fredrik von Schwerin på Knutstorp hade än större fordringar. Han var visserligen blott simpel adelsman, blott öfverste-löjtnant och ännu icke femtio år gammal; men drifven af gränslös högfärd antog han uppförande och skick af på en gång en furste och en patriark. När t. ex. middagstimmen var inne, skulle i förmaket uppställa sig på ena sidan husets söner med deras lärare, och på den andra döttrarna med deras lärarinna, hvarefter kammartjenaren öppnade dörren till de inre rummen, då hans nåd i fullständig utstyrsel och med hatten under armen kom ut och framgick högtidligt mellan båda raderna, låtande derunder barnen å ömse sidor kyssa den framräckta handen.

En annan och mörkare sida af skånska adelns uppförande var det förakt och den hårdhet, med hvilka mången behandlade sina underhafvande, liksom dessa bestått af endast lifegna slafvar. Saken var i sig sjelf en lemning från det under danska tiden lagliga förhållandet; men en vana, hvilken mer och mer måste öfvergifvas till följe af de friare grundsatser, som efter föreningen med det fria svenska folket mer och mer gjorde sig gällande äfven bland skånska allmogen.

Men å andra sidan berättas från samma ort och tid flere lysande exempel på fromhet, ordning och husfaderlig vård om underhafvande, samt på stor välgörenhet mot kyrkor, skolor och barmhertighetsinrättningar. Skånes och skånska adelns historia är

rik på sådana drag, på sådana personer. Ryktbarast bland dessa sednare var

MARGARETA ASCHEBERG,

yngsta dottern af den utmärkte fältmarskalken. Med sällspord förening af kärlek, mod och sinnesstyrka, följde hon sin make, öfverste Kjell Kristofer Barnekow under flere fälttåg. Tidigt enka, utmärkte hon sig genom förståndig och kraftfull verksamhet och förbättrade sterbhusets egendomar, bland annat också genom planteringar, som hämmade flygsanden. Under hvarjehanda bekymmersamma följder af det långa kriget, vårdade hon mannens qvarlåtenskap med den framgång, att åt hvart och ett bland de fyra barnen efterlemnades en betydlig förmögenhet; och ändå utmärkte hon sig mer än de flesta genom uppoffringar och välgörenhet af alla slag. Hon säges hafva under Karl den tolftes krig uppsatt [1]) ett helt regemente, sjelf utnämnt dess officerare och sjelf setat vid mönsterbordet, när det aflemnades; och likväl sedermera i flere år bekostat troppens underhåll. Likaledes lät hon på sin bekostnad återställa eller uppbygga flere kyrkor, samt vid sina gods inrätta försörjnings-anstalter för de nödlidande och skolor för barnen. Mot underhafvande var hon en så mild husmoder, att fattigdom blott undantagsvis bland dem yppade sig. I borgstugan, det rum, der både husfolk och dagsverkare samlades, stodo alltid en brödkorg och en drickestunna, ur hvilka hvem som häldst fick stilla sin hunger och släcka sin törst. Men bredvid samma borgstuga hade hon ock sitt eget rum med dörr emellan för att kunna beständigt vaka öfver uppförandet, hvilket hon också med allvar gjorde, ofta bevistande deras måltider, alltid deras

1) Måhända mot betingad ersättning.

morgon- och aftonböner. Sjelf förelyste hon med exemplet af en allvarlig gudsfruktan och följde den tidens åsigter så noga, att hon i det längsta satte sig emot yngsta sonens giftermål med ett syskonbarn; emedan en dylik förbindelse ansågs vara i Guds ord förbjuden. Äfven på sabbatens helgd lade hon mycken vigt, och, när äldre sonen med sin grefvinna kom sjelfva nyårsdagen på uppvaktning, blef han bortvisad. Också var Margareta Ascheberg inom hela orten ett mål för känslor, sammansatta af kärlek. tacksamhet och vördnad; och under eriksgatan 1722 såg man Fredrik och Ulrika Eleonora bemöta henne med utmärkta hedersbetygelser. Hon afled 1753 vid 82 års ålder, varande då den enda qvarlefvande ättlingen af namnet Ascheberg. *Hur lyckligt!* sade Dalin, *huru lyckligt, när en lysande ätt slocknar ut med en stjerna af sådan klarhet!*

MALTE RAMEL

eller den så kallade *Rika Ramel*, var en annan märklig person från dessa tider och nejder. Efter god uppfostran och med vunnen skicklighet äfven i latinets både skrifvande och talande, ingick han som tjensteman i Göta hofrätt; men återvände snart till Skåne och stannade sedermera alltjemnt på sina dervarande stora egendomar, mest på Maltesholm. Här hölls ett för alla öppet hus, utmärkt af verklig och välvillig gästfrihet; ehuru Malte Ramel sjelf icke för dess utöfvande på något vis afbröt sitt vanliga lefnadssätt. Han bar en enkel drägt af grått kläde och besvärade sig icke synnerligen med några samtal till gästernas underhållande. Hur talrikt och förnämt sällskapet än kunde vara, lät han om qvällen, och när vanliga softimmen var inne, genast kringbjuda en nattsup, den kallades *sängfösaren*, såsom påminnelse om, att gästerna borde taga godnatt. Vid måltiderna läste

han sjelf och med hög röst alla de bordsböner, han i barndomen inlärt. En bland gästerna, fröken Anna Stina von Liewen, drog dervid på munnen. Ramel märkte det, men teg. Dock när hans grefvinna, sjelf född v. Liewen, sedermera ville tillställa äktenskap mellan Ramels son i första giftet och bemälta fröken, sin slägtinge, svarade fadern: *nej min sann, om Hans skall ha Anna Stina!* och det blef ej heller något äktenskap utaf. Vid andakts-öfningarna hade han den besynnerliga vanan att sätta sitt eget namn i stället för eller bredvid orden *jag* eller *mig*. Så läste han t. ex. i syndabekännelsen: *jag, jag, Malte Ramel, fattig syndig menniska* o. s. v. och detta med hög röst, äfven i enrum; ty han plägade ofta tala för sig sjelf. En qväll på något främmande ställe, sedan gästerna gått hvar till sitt rum, gjorde Ramel aftonbön och uttalade dervid högt de vanliga orden: *Herre Jesus! hjelp Malte Ramel!* Gästen i kammaren bredvid hörde ropet och trodde någon våldsbragd vara å färde, hvarföre han med värja i hand rusade in i Ramels rum, men fann denne stadd i sina böner. Fromheten var ingalunda hycklad, utan yttrade sig i alla lefnadsförhållanden och ej minst i hans vördnad för gudstjensten och i hans välgörenhet mot de behöfvande, hvilket sistnämnde drag hörde till flere i slägten; systern, Britta Ramel, t. ex. följdes till grafven af stora hopar fattiga, hvilka med högljudd klagan uttryckte sin saknad och sorg. Malte Ramel afskydde råhet, lättsinne och öfvermod. Han bekräftade aldrig sina utsagor med svordomar, utan på sin höjd med ordet *minsann!* och lät sig ej heller öfverilas af några häftiga sinnesrörelser. När frun anskaffat åtskilliga efter hans tycke onödiga prydnader i drägter och husgeråd, började han rycka ur sin peruk det ena hårstrået efter det andra; men yttrade för öfrigt icke ett ord af missnöje; och äfven mot andra tillät han sig sällan någon svårare förebråelse än de orden: *du må skämma dig!* En skogs-

tjuf hade vid Maltesholm borttagit ett ungt vackert bokträd, som Malte Ramel plägade kalla *sitt eget*. Förbrytaren slapp dock undan med en blott mundtlig bestraffning. *Du må skämma dig!* sade Ramel, *du måtte häldre hafva tagit det största träd i hela skogen*. Någon bland gårdsfogdarna hade undansnillat en hel veckas aftröskning. Malte Ramel fick reda på saken, men yttrade blott: *det var för mycket; du skall laga så, att vi få litet hvar!* Man bad honom afskeda en annan fogde, som stulit sig rik; men Ramel påstod, att en sådan gjorde mindre skada än en fattig; *ty*, sade han: *den svultna lusen gnager värre än den, som är mätt*. Så släpphändt i några, visade han i andra hänseenden åtskilliga drag, som liknade girigbukens ängsliga omsorger. Hvar gång han efter ett besök i sitt penningehvalf, stängt dörren, stannade han derutanför och började högt räkna *Malte Ramel 1, Malte Ramel 2, Malte Ramel 3* o. s. v. hvarunder han kände efter, om dörren var rigtigt läst, och slutade ej förr, än han hunnit till *Malte Ramel 12*, då han ändtligen lemnade stället. För öfrigt var hans räknekonst icke stor, och fogdarna redovisade vanligen blott med karfstockar, hvilket bruk han prisade och i det längsta bibehöll, likasom andra den gamla tidens sedvänjor. På Widarp, ett af godsen, lät den ditflyttade sonen företaga flere nyodlingar och nybyggnader. Fadern kom efter någon tid på besök. Redan vid åsynen af de nya uthusen blef den gamle missnöjd; men när han kom in på borggården och fick se ett gammalt torn vara nedrifvet, befallte han kusken genast vända om och köra hem. Sonen skyndade fram och bad honom stanna; men fick till svar endast förebråelser för slöseri. *Du blir*, sade slutligen gubben, *du blir en stackare, och det blifva ock dina bönder. Ja! du blir en Hans Lånekaka* [1]. Han kunde ej förmås

1) Spenamn på en skånsk adelsman Walkendorf, hvilken

att stanna qvar, och ville aldrig mer se, huru Widarp handterades; men bad hvarje qväll till Gud *för sin son och för dennes barn.*

Som berättadt är, stannade han icke i statens tjenst, och ville ej heller ingå i hofvets. Han trifdes icke i sådana kretsar, icke ens i hufvudstaden. Vid afresan från denna sednare uppkommen på Nyboda backe, steg han ur vagnen och bugade sig mot staden, sägande: *farväl Stockholm! Malte Ramel får du aldrig mera se.* När konung Fredrik erbjöd honom tittel af *kammarherre*, afböjde Ramel utnämningen och anmärkte, *att han var herre på sin egen kammare.* I sjelfva verket satte han stort värde på sin person och på sin oberoende ställning. Då vid någon befordran sonen blifvit förbigången och klagade, genmälte fadern: *hvad gör det; du är ändå Malte Ramels son.*

Efter en lefnad af sextioåtta år och af mycken men stilla verksamhet, afled den besynnerlige mannen år 1752. Dalin tecknade honom med följande ord: *Malte Ramel var herre öfver sig sjelf, herre öfver lyckan, och större herre utan tjenst än mången i stort ämbete; ett värdigt bevis, huru man kan blifva förnäm utan att ega rang, och ryktbar utan att göra buller af sig.*

FEMTE KAPITLET.

ARVID HORNS SAMTIDA BLAND PRESTERSKAPET.

JESPER SVEDBERG.

Den långa aftonen af Svedbergs långa lefnadsdag fördystrades genom mörka skuggor, den ena efter

---

till följe af dålig hushållning stundom lånade brödkakor af sina egna bönder.

den andra. Vi minnas de skarpa anmärkningar, med hvilka han under riksdagen 1714 angrep den frånvarande Karl den tolfte [1]; men ock de högstämda loford, med hvilka han 1717 uppvaktade den hemkomne [2], likasom för att utplåna minnet af det förra klandret. Men vi minnas ock, huru Karl det oaktadt afslog åtskilliga hans gjorda ansökningar om adelskap och om någon frihet från utskrifning, m. m. Efter konungens död och under riksdagen 1719 ville Svedberg åt regenten förskaffa större magt, än den nya regeringsformen medgaf, och kort derefter började ryktet omtala, huru han sökt ingifva drottningen misstroende mot undersåtarne, och huru han t. ex. uppmanat henne *att förlita sig på de sednare väl före men icke efter kröningen.* Härom uppstodo mellan honom och arkiater Riben häftiga tvister, hvilka slutligen togo en för biskopen så ofördelaktig vändning, att han blef från Hemliga Utskottet bortvisad. Han sjelf påstod väl sedermera, att hans ord afsett endast det misstroende, Karl den elfte hade i nämnde hänseende hyst, och Ulrika Eleonora sade sig aldrig hafva hört Svedberg fälla det yttrande, för hvilket han klandrades. Men saken tyckes hafva i någon mån varit sjuk; ty Svedberg kom ej åter in i Hemliga Utskottet, utan reste i stället från riksdagen flere veckor, innan dess göromål hunno afslutas. Vi lemna derhän, i hvad grad den nu mot honom uppenbarade oviljan var föranledd af smickret 1717 för Karl den tolfte, eller af rådet 1719 till Ulrika Eleonora, eller af den visade benägenheten för ökad konungamagt. Svedberg sjelf har som orsak uppgifvit adelns ovilja deröfver, att han tadlat dess missbruk så väl att åt sina döttrar gifva namnet af fröken (?), såsom ock att lemna sina patronella pastorat åt ovärdiga personer.

---

1) **24.** 118—124. **25.** 172—203.

2) **27.** 119, 120.

Till tröst öfver motgångarna fick Svedberg hugna sig af några Ulrika Eleonoras nådebevis. Hans måg erhöll [1]) ett stort pastorat, och några veckor efter det Svedberg sjelf aflägsnades från utskottet, blefvo hans söner upphöjda i adligt stånd. Man har qvar ett Svedbergs bref, hvilket omtalar, huru han öfver nämnde befordran blef både *bestört och glad;* men att han *gerna förblifvit i nedrigt stånd* o. s. v. Tre år förut, eller 1716 *hade* han dock *gerna velat ur detta nedriga stånd* upphöjas [2]); detta är säkert; ty man har qvar också den skrifvelse, i hvilken han då för tiden hos Karl den tolfte anhöll om en dylik värdighet. Också påstår en samtida författare, att äfven nu, år 1719, var det Svedberg sjelf, som utverkade adelskapet.

År 1720 blef han af Ulrika Eleonora och 1728 af Fredrik tillrättavisad, för sitt skrifsätt till öfverheten; icke för någon dess uppstudsighet utan för det mindre passande skämt och den närgångna förtrolighet, han stundom tillät sig.

Den vanligaste beskyllningen mot Svedberg, var den för egennytta. Bland annat påstods, att det varit genom origtiga uppgifter, som han hos Karl den tolfte hade under nådens tid utverkat tillåtelse att som prebende-pastorat få tillbyta sig det stora Warnhem mot det mindre Synnerby [3]).

En anklagelse i samma rigtning, men af svårare beskaffenhet förekom kort derefter mot hans biskopinna. Under eriksgatan 1722 dröjde Fredrik och Ulrika Eleonora på Brunnsbo biskopsgård vid Skara. Svedberg sjelf berättar, huru det kungliga paret visade honom och hans fru mycken nåd och förärade

---

1) »Under riksdagen» heter det; och emedan pastoratet bortgafs af drottningen, har det troligen skett 1719 eller i början af 1720.

2) 27. 119.

3) Rådsprot. d. 19 Febr. 1720 samt landshöfd. ämbetets i Mariestad berättelse d. 8 Nov. 1719.

den sednare en dyrbar gåfva i silfver. Men några protokoll, hållna vid lagligt anställda förhör, omförmäla, huru under hofvets vistelse på Brunnsbo bortkom ur konungens kök åtskilligt silfver, bland annat tvänne tallrikar. En silfverkammardräng vittnade, huru biskopinnan, två gånger tillfrågad, försäkrat sig om de samma icke ega någon kunskap; huru den sökande drängen sedermera öfverraskade henne, stående i sängkammaren vid en öppnad kista, i hvilken han genast igenkände den ena saknade silfvertallriken; och huru biskopinnan då mente, att den blifvit *i hast eller glömska ditlaggd,* men huru biskopinnans dotter invände: *mamma har sjelf satt dit honom.* Vittnets pålitlighet, det ville dock beediga sin uppgift, och sakens utgång känna vi ej.

Till följe af motgångarna vid riksdagen 1719, hade Svedberg icke infunnit sig vid den af 1720. Men vi minnas hofvets plan att 1723 utvidga konungamagten. Också tillkännagåfvo Fredrik och Ulrika Eleonora sin önskan, att Svedberg, som hyllade sådana åsigter, måtte öfvervara sistnämnde riksmöte. Han hade väl ämnat uteblifva också denna gång, men åtlydde kallelsen och understödde bondeståndets förslag i nämnde rigtning [1]). Till följe af denna eller någon annan orsak blef han genom landtmarskalken Lagerberg och genom några andra riksdagsmäns tillgörande bortvisad från den vigtiga granskningen af rådsprotokollen, och erhöll vid denna brytning ej heller något stöd af sina medbröder inom preste ståndet.

Samma år, eller 1723, påstod sig klockaren vid Skara domkyrka hafva hört och sett, huru derstädes och under nattens tystnad en varelse i skepnad af ett barn hade gråtit och klagat öfver de hvarjehanda synder, som i denna verlden bedrefvos. Svedberg, med sin i slika fall vanliga lättrogenhet, lät trycka

1) **21.** 60.

och utsprida en beskrifning om denna så kallade uppenbarelse, och beledsagade den med egna varningar. Men derpå utkom ett svar, skrifvet af en landtmätare vid namn Kruse, hvilken gäckade uppenbarelsen, påstod klockaren vara försupen och presternas synder de, som förnämligast påkallade varningar. En vidlyftig skriftvexling uppkom, under hvilken Svedbergs parti förklarade, att Kruse vore en pietist, som förföljde presterskapet, och derföre icke borde härutinnan ega något vitsord; hvilka påståenden Kruses parti deremot gäckade. Vi känna ej utgången. Men efter detta år spörjes föga om den nu sjuttioårige gubbens verksamhet. Han dog dock först 1735.

Jesper Svedberg var en man af stora och ovanliga både egenskaper och förtjenster, och skall i begge hänseenden alltid blifva föremål för uppmärksamhet och erkänsla. Den teckning af hans personlighet och öden, man hittills uppdragit, och hvilken sökt göra honom nära nog till ett protestantiskt helgon; denna teckning torde likväl vara allt för uteslutande grundad på den lefvernesbeskrifning, han öfver sig sjelf författat och till ledning af kommande tiders omdöme efterlemnat [1]).

SLÄGTEN BENZELIUS.

Bland Sverges många presterliga slägter, har intet namn varit så ryktbart, som det ofvanstående; ty inom ett århundrade bars det af ej mindre än två biskopar och fyra erkebiskopar och dessutom af flere andra mycket ansedda personer.

1) Rådsprot. 1720. — Bergshammars Arkiv. — Kgl. Bibliot. Ehrencrona. 1720 års riksdag, handskrift. — Skokloster Miscell. 15. Svedbergs bref till ständerna d. 4 April. 1719. — Presteståndets protok. d. 11 Febr. och d. 21 Juni 1723.

Stamfadern, en nämndeman, bodde i gården Bentseby nära Luleå. Hans son Erik, redan utmärkt bland sina lekkamrater, blef af dem kallad *Bentseby-Jerker*, men antog sjelf sedermera namnet *Benzelius*. För sina ovanliga själsförmögenheters skull blef han af en rik slägtinge hållen i skola, hvarefter flit, kunskaper och hedrande uppförande lyftade honom steg efter steg till värdigheterna af professor, af biskop, af erkebiskop. Tre bland sönerna, Erik, Jakob och Henrik, uppnådde efter hvarandra sistnämnde plats, och tvänne bland sonsönerna dogo som biskopar.

Ryktbarast bland alla blef erkebiskopen Erik Benzelius den yngre. Vi hafva tillförene [1]) berättat, huru han hörde till det Uppsala-parti, som redan före Karl den tolftes död efterlängtade och sökte förbereda ett friare samhällsskick. Sådana tänkesätt bibehöll han allt framgent; men slöt sig för öfrigt till de åsigter, Gyllenborg och hattpartiet hyllade.

Erik Benzelius d. y. var mycket berest och egde ovanligt stora och mångsidiga kunskaper; dock mest i fäderneslandets och den allmänna europeiska litteraturens historia. Han var på sin tid Sverges största bok-kännare och, sade man, till sin person *helt och hållet en bibliotekarie*. Han utmärkte sig icke genom något eget och betydligare författareskap; men utgaf några vigtiga af andra skrifna arbeten, jemnte samlingar af äldre urkunder, samt bidrog hufvudsakligen till grundläggandet af Uppsala vetenskaps-societet [2]); hvars verksamhet länge berodde på Benzelii deltagande och drift. Han har så väl på detta som på flere andra sätt i hög grad bidragit till det vetenskapliga lifvets upprätthållande och tillväxt i Sverge. Dylika sysselsättningar jemnte ifrigt deltagande i riksdagsärenderna tyckas hafva varit de mest älskade före-

1) **27.** 109.
2) **26.** 104.

målen för hans verksamhet. Om presten och biskopen är jemnförelsevis mindre att förtälja.

Hans i ålder närmaste broder och tillika efterträdare på erkebiskopsstolen, Jakob Benzelius, följde i det hela samma bana, utan att dock hvarken i politiskt eller litterärt hänseende hinna till samma höjd. Han utgaf dock några teologiska läroböcker [1]), hvilka sedermera i nära hundrade år blefvo vid Sverges undervisningsverk begagnade. Den tredje brodern och erkebiskopen, Henrik Benzelius, hör med sin förnämsta verksamhet till sednare tidehvarf.

Benzelierna åtnjöto på sin tid mycket anseende för drift, arbetsamhet, skarpsinne, fyndighet och lärdom. De lefde under häftiga partisöndringar, och togo och fingo sin dryga del i både striderna och tadlet. Motståndarne påstodo, att deras förnämsta själsegenskaper utgjordes af det starka minnet och den sluga fyndigheten, och att de voro djerfva, ärelystna, opålitliga. Å andra sidan finnas en mängd uppsatser, hvilka högeligen beprisa samma bröder för fosterlandskärlek, dygder och många andra goda egenskaper.

ERIK TOLLSTADIUS.

Han föddes 1693 i Stockholm, hvarest fadern då för tiden var komminister. Vid inträdet på presterliga banan blef den nu ifrågavarande sonen huspredikant hos riksrådet Karl Gyllenstierna [2]), sedermera och tillika pastors-adjunkt i Stockholm, derpå kyrkoherde 1723 i Skeppsholms- och 1747 i Jakobs församling, i hvilken befattning han dog 1759.

Få personer inom vårt fädernesland, och kanske blott konung Erik den nionde och Sancta Birgitta, hafva

1) Repetitio Theologica, samt Epitome repetitionis theologicæ.

2) **20.** 100.

i högre grad än han varit beprisade för kristligt tänkesätt och lefverne. Man har under en tid af hundrade år framställt honom såsom ett gudaktighetens och den lutherska bekännelsens *helgon, martyr och blodsvittne.* En sednare författare har till och med förordat *egna gudstjenster egnade* åt minnet af honom och hans likar [1]). Sådana yttranden påkalla en närmare granskning af personen och förhållandet.

Alla partier teckna Tollstadius såsom en man, utrustad med stor talegåfva och brinnande nit, och hans predikningar såsom utmärkta, icke genom snille, lärdom eller skarpsinnighet, men så mycket mer genom lättfattlig klarhet, och framför allt genom en värma och en innerlighet, som i ord och ton, i åtbörder och blick uttalade sig med så hänförande hjertlighet, att de *betagna* åhörarne hviskade sins emellan: *är det en menniska eller är det en engel, som står der uppe på predikstolen?* Ehvar han tjenstgjorde, voro kyrkorna öfverfyllda, och med sina bevekande ord framkallade han ena gången rika gåfvor till välgörande stiftelser, en annan gång så djupa känslor af ånger, att flere personer återburo, hvad de tillförene hade olofligen borttagit. Också i öfrigt ådagalades en ifver, som aldrig tröttnade att besöka de fattiga och sjuka med trösten, de okunniga med upplysningen, de förvillade med förmaningen; sjelf förelysande alla med en vandel, utmärkt af innerlig gudsfruktan, af ihärdig arbetsamhet, af rena seder och af sjelfuppoffrande välgörenhet. Han var genom allt detta på sin tid ganska utmärkt; dock, om man håller sig vid opartiska författares vitsord, ej mer, än att svenska församlingen både före, samtidigt och efter honom haft också andra lärare, hvilkas både egenskaper och nit varit i lika grad berömliga, ehuru de icke blifvit i lika grad berömda.

---

1) Biogr. Lexik. 18. 244.

Med Tollstadius har nämligen inträffat det egna förhållande, att flere, sins emellan olika partier, velat begagna honom och hans stora rykte och de mot honom förda rättegångarna, såsom stödjepunkter för ett gemensamt anfall mot svenska statskyrkan. Följden har blifvit, att det ena partiet, det pietistiska, det sekteriska, har uppsatt, och det andra partiet, det fritänkande, har låtit qvarstå ovederlaggd en hans lefvernesbeskrifning, hvilken utom ofvanstående af alla gemensamt gifna loford, innehåller en stor skara obestyrkta berättelser och omdömen, hvilka göra hans historia till en helgona-legend, uppfylld af förherrligande underverk, och honom sjelf till ett helgon, och derjemnte till ett sanningsvittne, en martyr, hvilken just för sitt brinnande gudaktighetsnit blifvit förföljd af den arga verlden och af Sverges då varande okristliga presterskap.

Vi meddela här, till en början, hvad nämnde berättelse och dess efterföljare innehålla om det utomordentliga anseendet, och om de många underverken; och vi skola dervid, på vigtigare ställen begagna de nämnde lefnads-tecknarnes egna ord.

Dessa berätta alltså, huru Tollstadius åt fattiga bortskänkte nästan kläderna från kroppen och maten ur köket, så att hans fru stundom var i stor förlägenhet [1]); — huru han förmådde konung Fredrik att till en tid skilja sig från fröken Taube [2]); — huru

---

1) Men från en annan sida omtalas, att han dock efterlemnade 16,000 daler kopparmynt.

2) Biogr. Lex. 18. 279. Inga andra källor hafva, oss veterligen, något att förtälja härom; icke ens om något Tollstadii varnings- eller omvändelse-försök i den vägen. Vi känna blott ett enda af honom till konung Fredrik hållet särskildt tal, nämligen i slutet af en predikan på årets sista söndag (Nordische Samml. 2. 522.). Deruti förekomma visserligen några vanliga och allmänna nyårsönskningar om förnyadt hjerta och förnyadt lefverne; men icke ett enda ord af allvarligare bestraffning. Fred-

han hade i hög grad denne konungs andeliga förtroende, och spisade middag hos honom hvarje torsdag och tjenstgjorde stundom, i egenskap af hans bigtfader [1]; — huru hans predikningar tillockade så mycket folk till Skeppsholms-kyrkan, att den måste *nedrifvas och ombyggas samt utvidgas* [2]; — huru till och med verkliga underverk och engla-uppenbarelser visade Guds synnerliga vård om hans person; — huru t. ex. en gång, när genom hans obegränsade gifmildhet mat saknades i huset, han då skickade pigan till torget för att med hjelp af husbondens *tro* i stället för penningar, skaffa medel till bristens fyllande, och huru hon genast mötte en man, hvilken skänkte, hvad som behöfdes; — huru stundom hände, att, när Tollstadius gick på gatan, sågo hans frommaste anhängare två, för andra osynliga englar vandra vid hans sida; — huru och som bevis på dessa englars skyddande närvaro, det engång inträffade, att han på gatan *till följe af Guds styrelse vände sig om*, och såg då en karl, som *arbetade med att närma sig* för att stöta honom ett blottadt eggjern i ryggen; men hvilken, nu slagen af Tollstadii blick, bekände, att han var *legd till detta mord, men aldrig mägtat komma Tollstadius närmare än på åtta stegs afstånd;* — huru, när hans häst en gång i vild fart begynte skena mot de vådliga bergsbranterna på Skeppsholmen, framkom der en Guds engel, som i gestalt af en matros, kastade sig om halsen på kreaturet, hvilket dervid genast stannade, då också matrosen var i detsamma försvunnen; *ty*, heter det, *Herrans englar*

---

rik blifver der i stället vanligtvis kallad *geliebtester* eller *herzgeliebster Herr und König.*

1) S. st. Men enligt Westén var Tollstadius aldrig konung Fredriks hofpredikant, än mindre hans bigtfader. Att han dock stundom för konungen predikat försäkras af Nord. Samml. 2. 476, 522, och synes ej otroligt.

2) Nordische Samml. 2. 530. Elers' Beskrifn. om Stockholm vet likväl om denna nybyggnad ingenting.

äro *snabbare än menniskotanken*; — huru, vid något tillämnadt besök i smedjegårdshäktet, han hindrades af ett litet barn, troligen en engel; ty dagen derpå upptäcktes, huru på sagde ort och tid illasinnade personer hade ställt sig i försåt för att bringa honom om lifvet. Ytterligare tillägger ena lefnadstecknaren [1]: »*det största vedermälet af Tollstadii djupa infödelse i Gud*» må ock här anföras. Kort efter konung Fredriks död, har en bland de trognaste lärjungarna gått till Tollstadius, men genast i yttre rummet *erfarit i sin själ en underbar känsla af frid och strid, en förut okänd magt af Guds anda, så att man kunde förstå, det Tollstadius var stadd i en bön, som ej borde afbrytas.* Lärjungen satte sig ned för att vänta, och hörde derunder *från inre rummet afbrutna och djupa suckar, hvarefter slutligen Tollstadius kom ut, trött och badande i svett.* Efter kort samtal frågade lärjungen, *huru den aflidne konung Fredrik för närvarande befunne sig?* Med en suck, som *tycktes dragen genom jorden och omfatta både tid och evighet, svarade Tollstadius: Jo, Gud ske lof! det går väl an; han har hvilostunder.* Samme lefnadstecknare tillägger ock, att vid Tollstadii begrafning inträffade »*ett bland dessa kärlekens under, som enfalden i helig blindhet tror, men som den upplysta verlden i otrogen blindhet förhånar.*» *Vid jordfästningen afsjöngs näml. Tollstadii älsklingspsalm: »Jesus allt mitt goda är». Hvarje gång man derunder uttalade frälsarens namn, förnummos ur likkistan tunga suckar* [2]. *Icke en utan hundradetal af den bortgångnes trosvänner hörde detta ljud, och kunde på sin salighets-ed intyga uppgiftens sanning* [3].

---

1) Biograf. Lexikon.

2) Månne skendöd? Tollstadius dog af andtäppa och vattensot, och begrafningen skedde ungefär 48 timmar efter dödsfallet.

3) Tvänne samtida skrifter, Tessiniana sid. 352 och Giörwells Svenska Mercurius 1759 sid. 557 berätta Tollstadii

Af sådan art äro de berättelser, hvilka omgifva Tollstadius med glansen å ena sidan af ett helgons lefverne, och å de andra af serskilda för hans skull inträffade underverk. Vi vilja nu anföra de berättelser, enligt hvilka han var en martyr, som af den onda verlden och af okristliga ämbetsbröder blef just för sin gudsfruktans skull hatad och förföljd; och vi vilja äfven här, vid vigtigare omständigheter, begagna hans lefnadstecknares egna ord.

Dessa innehålla följande: *att pietismen var den enda form, som kyrkofromheten ännu* (1723) *förmått i Sverge antaga* [1]. Den hade dock vid ifrågavarande tid *blifvit utomordentligt förhatlig och misskänd af presterskapet* [2]. Men den omfattades med kärlek af Tollstadius, hvilken blef *till en Nordens apostel mer och mer invigd af Jesus sjelf.* Hos honom fanns nämligen *en apostolisk kristendom och ett apostoliskt lefverne. Han ensam* (!) *dertill mägtig och utkorad, uppehöll inom vårt land vittnesbördet om gudaktighet och lefvande tro;* och hvar häldst *han uppträdde, såg man ock de efter Guds ord hungrande menniskorna sammanströmma.* Men just för denna sin predikan, sin tro, sin nitälskan

död och berömma hans nit m. m.; men ingendera har ett ord att säga, om detta underverk, hvilket dock, som lefnadstecknaren påstår, »af hundradetals personer intygades och kunde af otaliga personer, äfven lärda män på deras salighets-ed bevittnas.» — De två sist anförda sagorna berättas i Biograf. Lexikon 18. sid. 298, 300.

1) Se Biograf. Lexikon 18. 250. — Med dessa ord har lefnadstecknaren fällt en märkvärdig förkastelse-dom öfver verksamheten hos och verkningarna efter Sverges alla äldre kyrkolärare, från Ansgarius till och med Pontinus, Spegel och Carlberg; likaså öfver Tollstadii samtidiga och sannt kristliga och nitiska ämbetsbröder, en Barchius, Lund, Rydelius och Herman Schröder m. fl.

2) Protokollerna i Stockholms Stads-konsistorium visa dock, att flere dess medlemmar erkände det goda och sanna i pietismen; ehuru de ogillade några dess fel och öfverdrifter. Nästa häfte skall utförligare behandla förhållandet mellan statskyrkan och pietismen.

blef han förföljd af den onda verlden och mest af sina ämbetsbröder, och i synnerhet af några prelater, biskopar eller ledamöter i Stockholms stads konsistorium. Dessa sökte först öfvertala honom till mindre stränga åsigter, och de vände sig med dylika framställningar till den ännu lefvande fadren, hvilken dock tvärtom uppmanade sin son att oförskräckt framgå på sanningens väg. En annan gång, när Tollstadius inför konung, råd och ständer höll en likpredikan, lät man klockaren två gånger och midt under talet *med manstark arm* häftigt rycka i Tollstadii kappa, i *den låghetens smygande afsigt att bringa honom ur fattningen* och att göra honom till ett mål för åtlöje. Men *Gud och hans heliga englar, ehuru osedda, uppehöllo hans mod* och frälste honom från den tillämnade vanäran. Biskopar och mägtiga prester samsatte sig om att icke gifva honom någon befordran, och han entledigades från sin plats som pastors-adjunkt i Jakobs församling. Icke en utan många gånger har ock nämnde konsistorium sedermera och till »*sin evärdliga blygd*» plågat honom genom kallelser, förhör, orättvis behandling och svåra förföljelser; och sådant endast derföre, att dess medlemmar *icke förstodo, icke ville förstå honom, och* emedan de ingalunda kunde *lida, att han flitigt yrkade läran om den dagliga förnyelsen, helgelsen, afdöendet från verlden, korsets bärande*, eller som det heter: *emedan han, ehuru med högsta ödmjukhet, saktmod och välvilja, uttalade öppet all sanning, som salighetens väg angår; ... derföre kunde han ej fördragas af de fariséer och skriftlärde.* Han sjelf deremot uppförde sig under dessa rättegångar med den förening af öppenhet, saktmod och frimodighet, som anstår en sann kristen.

I ofvanstående sammandrag har läsaren erhållit kännedom af de berättelser om Tollstadii underbara

helighet och svåra martyrskap, hvilka hittills [1]) och, märk väl, nästan utan motsägelse varit för svenska allmänheten framställda såsom med sanningen öfverensstämmande, och detta äfven i ett verk, utgifvet så sent som år 1850 [2]). Man har ock genom små ströskrifter sökt bland den fromma enfaldens barn utsprida denna lefnadsteckning och dess vilseledande vidskepelser och uppretande beskyllningar. Sakens vigt, och berättelsens i många fall dels osannolika, dels orimliga innehåll, hafva uppmanat oss till undersökning af de källor, ur hvilka dylika uppgifter blifvit hämtade.

Och se! Det finnes i sjelfva verket blott en sådan; nämligen en 1761 tryckt bok, kallad *Nordische Sammlungen*, andra bandet, hvilken anses vara utgifven i Altona af en person vid namn Lars Segerholm. Denne hade 1729 kommit som student från Skara, och genast och utan betyg från några förmän blifvit af Tollstadius antagen till lärare i Skeppsholmsskolan och vid denna syssla bibehållen, oaktadt afrådande varningar från konsistorii ordförande och från den öfver Tollstadius nedsatta kommissjonen. Om mannens tänkesätt veta vi med säkerhet ingenting mer, än att han i allmänhet följde Tollstadii åsigter. På kommissjonens befallning blef han några gånger förhörd i konsistorium och visade derunder både enfald och okunnighet, men tillika en slags munvighet och derjemnte ett sjelfförtroende så stort, att han under föraktliga hånlöjen afhörde konsistorii anmärkningar, och slutligen förklarade sig icke *mer behöfva af dess medlemmar mottaga någon undervisning*. Derefter inlemnade han på högre ort en skrift, som anklagade konsistorium för olagligt beteende under

1) Gezelii Biogr. Lexikon **3.** s. 274 tryckt 1780 har dock uteslutit sägnerna om underverken.

2) Biograf. Lexik. **18.** 244. Att denna återupptager de 1780 af Gezelius uteslutna undersagorna, är ett prof af den reaktionära anda, som efter 1810 gjorde sig gällande inom en del af Sverges litteratur.

nämnde förhör. Men protokollet vid detsamma hade blifvit i Segerholms närvaro justeradt. Det framdrogs nu, och konsistorium trodde sig med stöd af dess innehåll kunna öfverbevisa Segerholm om åtta i hans klagoskrift befintliga osanningar. Målet tyckes hafva blifvit lemnadt åt glömskan. Sedermera skall han hafva öfvergifvit Sverge och svenska kyrkan, samt i Altona år 1761 låtit trycka besagde Nordische Sammlungen. Detta är allt, hvad vi kunnat finna rörande den förmodade utgifvaren. Hvad nu sjelfva boken angår, så var det just i dessa Sammlungen, som man för första gången för allmänheten framlade den Tollstadii lefvernesbeskrifning, hvilken med sina underverk och med sina beskyllningar mot statskyrkans presterskap utgör förnämsta och hufvudsakliga källan för alla sednare bearbetningar. Med hänsyn till de besynnerliga jertecknen uppgifver den aldrig namnet på den person, som berättat, bevittnat eller erfarit dem, och högst sällan tid och närmare omständigheter; utan framställer sägnerna på det sväfvande sätt och i den skymmande halfdager, som utmärker lösa rykten och vanliga spökhistorier. Lika obestyrkta äro flere der förekommande berättelser om så väl Tollstadii helighet som presterskapets förföljelser. Sjelfva lefnadshistorien uppgifves vara författad ena gången [1]) af en Tollstadii skyddling och anhängare, en annan gång [2]) af *vänner och af åsynavittnen.* Ingen har dock medelst utsättande af sitt namn velat ikläda sig ansvaret för skriftens sannfärdighet och oväld. Dessa kunna dock i någon mån bedömas, dels af de många som sanningar anförda undersagorna; dels af den mot Tollstadii s. k. fiender visade bitterheten; dels deraf, att i samma bok äro inryckta några bidrag till historien om nämnde rättegångar, hvarvid dock utgifvaren har åt allmänheten meddelat

---

1) Nord. Samml. 2. företalet.

2) I företalet till den svenska öfversättningen eller bearbetningen af samma lefnadsteckning, tryckt 1785.

förnämligast blott de handlingar och omständigheter, som visa Tollstadius i gynnande dager. Å andra sidan och bland hans motståndares skrifter har man infört blott en enda, och dertill valt en bland de för honom minst ofördelaktiga, hvaremot man helt och hållet uteslutit de många handlingar och protokoll, hvilka ådagalägga hans vankelmod, sjelfmotsägelser, och uppenbara afvikelser från lutherska bekännelsen. Ännu en ledning för omdömet ligger deri, att skriftens utgifvare framställt Ulhegius, Ulstadius och Schaefer [1]) såsom *sanningsvittnen och lefvande exempel af fromhet;* ja nära nog som helgon, oaktadt de i sjelfva verket voro tämligen besynnerliga svärmare, och den siste dessutom förföll till brott och vansinne. Af sådan beskaffenhet äro den bok och den lefnadsteckning öfver Tollstadius, hvilka, nu under 100 års tid hafva, som sagdt är, legat till grund för framställningarna af denne mans historia; — den lefnadsteckning, på hvars ord och uppgifter man mot många i öfrigt väl kända och af fäderneslandet väl förtjenta män kastat anklagelser för förföljelseanda och för ett i hög grad nedrigt uppförande [2]).

---

1) **26.** 96.

2) En med Tollstadius samtidig person, konduktören K. M. v. Strokirck, en i öfrigt nästan okänd man, har utgifvit två band skrifter om de rättegångar, i hvilka Tollstadius blef inveckla, och har vid valet af dem gått till väga med samma partiska ensidighet och opålitlighet, som Nordische Sammlungen, ur hvilka äfven en stor del af samma handlingar äro öfversatta. Någon lefvernesbeskrifning öfver Tollstadius, något bemödande att göra denne till ett helgon, eller några berättelser om med honom timade underverk förefinnas dock ej hos Strokirck; och sistnämnde beståndsdel kunde der ej heller förefinnas. Strokirck var näml. icke någon mystisk svärmare, utan snarare en dippelian, en fritänkare, om hvilken berättas, att han reste kring landet och talade mot döpelse, mot allmän gudstjenst, mot Jesu gudomliga natur m. m. Hans egentliga afsigt var att från frikyrklig eller fritänkareståndpunkt störta eller åtminstone skada statskyrkan, och

Bland sednare bearbetningar af Tollstadii lefnadshistoria utmärker sig den, som läses i Biografiskt Lexikon [1]). Ehuru skrifven i våra dagar, antager och eftersäger den samma uppgifter och åsigter, som förefinnas i Nordische Sammlungen, både helgonadyrkandet för Tollstadius, beskyllningarna mot hans ämbetsbröder och berättelserna om underverken, och den tillägger för egen räkning af det sednare slaget flere nya sägner om än besynnerligare, än orimligare jertecken; dock äfven här utan att någon enda gång genom anförande af källor eller sagesmän bestyrka uppgifternas sanning. Det heter blott, att *berättelserna plägade af tillgifne trosbröder till inbördes hugnad och styrka omtalas.*

Låtom oss nu med innehållet af dessa så beskaffade lefnadsteckningar jemnföra innehållet af andra samtidiga skrifter, och deribland af flere lagligt bestyrkta handlingar, hvilka man dock hittills lemnat obegagnade.

Hvad således först beträffar den helgona-glans, mången sökt gjuta öfver Tollstadii lefnad, så befinnas

---

att för sistnämnde ändamål utmåla hennes uppförande mot Tollstadius med så mörka färger som möjligt. De i Nordische Sammlungen anförda underverken har han, som sagdt är, förbigått med tystnad. Han kunde ej förmå sig att godkänna slika sagor; men troligtvis har han ej heller velat öppet förkasta dem; ty han ville icke stöta för hufvudet den skara mystiska svärmare, hvilkas biträde behöfdes vid anfallet mot statskyrkan.

1) **18. 244.** Ogerna angripa vi denna biografi, emedan den är författad af en i andra hänseenden aktningsvärd och högt förtjent man. Vi hafva likväl måst göra det och af flere skäl, näml. att just författarens personliga anseende gifver åt hans berättelser så mycken vigt, att de ej kunna förbises; — vidare lefnadsteckningens opålitlighet, stundom origtighet; — yttermera dess bittra men oftast oförtjenta beskyllningar mot Tollstadii ämbetsbröder; — och slutligen den vidskepelse och öfvertro, samma lefnadsteckning hyllar och befrämjar.

åtskilliga strålar deraf blekna bort i ljuset af en klarare historisk dager; såsom vår berättelse redan ådagalaggt och skall framdeles än tydligare ådagalägga.

Hvad ytterligare beträffar de anförda underverken, så äro de tydligen af en sådan beskaffenhet, att många ord icke behöfva spillas på dem. De måla Tollstadii tid och än mer hans lefnadstecknare samt dessas oförmåga att från historisk sanning bortrensa alstren af blindhet, svärmeri och öfvertro. Ingen enda af oss känd och tillförlitlig källa från den tiden vet något att berätta om sådana underverk, icke ens om några sådana rykten. Deremot hörde man påstås, att Tollstadius sjelf stundom visade drag af lättrogen vidskeplighet. Att berättelserna om dessa underverk ursprungligen kommit från honom sjelf, för en sådan åsigt känna vi dock intet bevis. Han har tvärtom i sina predikningar en gång talat mot dylik öfvertro. Undersagorna tyckas således vara alster af okunnighet, enfald och vidskepelse hos hans svärmiska och blinda beundrare, och ej minst hos sjelfva utgifvaren af Nordische Sammlungen.

Återstår således den sida af saken, som förorsakat Tollstadii största ryktbarhet, näml. rättegångarna inför konsistorium. Hans lefnadstecknare påstå, att bemälte ämbetsverk samt den tidens biskopar hafva med afund, orättvisa och hat förföljt Tollstadius, just derföre, att han var brinnande af kristlig nitälskan. Under ifrågavarande rättegångs-tider suto dock i Stockholms stads konsistorium en Barchius, Nordberg, Possieth, Schröder och Wallin, och på Sverges biskops-stolar en Lund, Rudén, Rydelius och Steuchius, alla med stort anseende för redlig vandel och kristligt nit. Det är föga sannolikt, att dessa män skulle hafva samsatt sig om en förföljelse, så orättvis, så nedrig, som den Tollstadii lefnadstecknare beskrifva. Man frestas i stället att misstänka dessa sednare för partisinnets orättvisa eller ensidighet.

Dessutom är ganska vanligt, att vid tvister mellan å ena sidan en underordnad person och å den andra en öfverordnad myndighet känner den sjelf underordnade mängden en viss benägenhet att taga parti för sin like och mot magtens innehafvare. Med anledning af dessa omständigheter, och emedan ämnet är af vigt icke blott för Tollstadius, utan ock för hans vederdelomän och för svenska kyrkans historia, hafva vi sökt mera ljus i saken, och för sådant ändamål tagit någon kännedom af sjelfva rättegångshandlingarna [1]); och vi meddela förhållandet sådant det framträder i nämnde skrifter.

Redan är berättadt [2]), huru under föregående regeringar den till Sverge inkomna pietismen icke mägtade vinna många anhängare, också derföre, att flere dess framstående talmän utmärkte sig icke genom kunskaper och själsförmögenheter utan tvärtom genom besynnerligt, ofta tadelvärdt uppförande; då deremot statskyrkan hade under Karl den elftes regering blifvit hållen till ordning och hedrande verksamhet och derjemnte bekommit till ledare och kämpar så ansedda män som en Carlberg, Gezelierna, Spegel, Svedberg, m. fl. Men de långvariga krigen förorsakade mycken laglöshet och hvarjehanda oordningar, hvilka sträckte sig äfven till kyrkan och till kyrkostyrelsen. Bland presterna inritade sig okunnighet, sjelfsvåld och osedlighet [3]), hvarigenom statskyrkans både magt och anseende nedsattes, och

1) Stockholms stads Konsistorii i dessa ämnen förda protokoll samt dithörande acta åren 1725—1759, de flesta protokollen justerade i Tollstadii närvaro. — Riksark. Protokollen i kommissjonen öfver Tollstadius. — Skokloster, ett folioband, innehållande handl. om Tollstadius. — Linköp. Arkiv. Er. Benzelii bref. — Preståndets protokoll vid riksdagarna 1723, 1726, 1731. Sistnämnde handlingar har dock författaren hunnit endast ganska flygtigt genomögna.

2) **26.** 92—99.

3) **26.** 88.

pietismen fick större utrymme, krafter och anhang. Bland dess vänner framstod ock Tollstadius till följe af en viss benägenhet att fästa sig mindre vid den kristliga lärobyggnadens vetenskapliga sammanhang och fulländning, än vid den kristliga kärlekens verksamhet i försakelser, andaktsöfningar och välgörenhet; — mindre vid läran om Kristi försoning och tillfyllestgörande rättfärdighet, än vid omvändelsen, bättringen och helgelsen. Förut omtalade i statskyrkan insmugna oredor och fel tyckas ock hafva sårat Tollstadii rättskänsla och således äfven de föranledt någon benägenhet för pietismen. Hans första uppträdande på detta fält inträffade år 1723. En riksdagsprest hade i någon bland hufvudstadens kyrkor predikat mot de nya åsigterna, och det med mycken, kanske med alltför mycken skärpa, till och med orättvisa, hvilket ty värr ofta var händelsen. Tollstadius, då varande pastors-adjunkt i Jakobs församling, uppträdde söndagen derpå med en motpredikan, hvilken påstod, att åhörarnes fel och synder borde i mycket tillskrifvas presterna. Dessas pligter, sade han, tillkännagåfvos genom ordet TRO, både genom dess betydelse i sin helhet, och genom dess tre bokstäfver, hvilkas mening var, att *presterna borde vara* Trägne, Rena, Ostraffliga. *De voro dock*, sade han, ofta nog *just motsatsen*, nämligen *försumliga, sjelfrådiga och i mycket felaktiga; men de smörja biskoparna och slippa straff, hvarföre rikets ständer borde medelst en kommissjon granska det sätt, hvarpå kyrkostyrelsen vårdades. Tollstadius tog åhörarne till vittne på, att han uttalat dessa sanningar; ty man torde ej mer låta honom uppträda på predikstolen* [1]).

1) Nordische Sammlungen och Strokirck säga, att Tollstadii utfall mot prester och biskopar bestått endast i följande ord: »om alla biskopar och lärare efter Guds ord och »derpå grundade stadgar redligen gjorde sin pligt, skulle »det stå bättre till i landet både med kunskapen om Gud »och med lefvernet för Gud.» Genom en sådan framställ-

Saken väckte mycket uppseende och bland presterskapet mycken förbittring. Tollstadius ålades att till förhör infinna sig i konsistorium och att dit medföra sin klandrade predikan. Till detta sednare vägrade han i det längsta och ville förut omskrifva det begagnade utkastet. Han sökte derjemnte försvara sitt utfall mot biskoparna. Konsistorium sade: *magister Tollstadius kan ej hafva reda på hela riket; utan måste ha grundat sina ord på kännedom af enskilda fall och bör nu genom dessas uppgifvande rättfärdiga sina offentligt uttalade anklagelser.* Tollstadius vägrade dock, och påstod, *att af verkningarna kunde man sluta till orsakerna, om ock dessa sednare icke vore serskildt kända.* En annan gång ville han på sanningen af sina anklagelser skaffa så många bevis, som möjligt; men när man tog honom på orden, drog han sig undan medelst den förklaring, att hans klander uttalades *blott hypothetice* [1]. När sedermera under förhöret kyrkoherden Possieth yttrade några ord mot Tollstadius sjelf, och denne fordrade bevis, svarade Possieth: *också jag har talat blott hypothetice.* Man önskade, men tyckes ej hafva vågat afskeda honom från pastors-adjunkturen i Jakob. Han fick derföre tillstånd att också hädanefter predika; dock under allvarlig förmaning att iakttaga mera försigtighet, hvilket han ock lofvade. Härmed upphörde denna så kallade förföljelse. Måhända hoppades konsistorium, att den unge ifraren skulle hädanefter undvika dylika utbrott. Och i alla fall, om

---

ning af ordalagen hafva berörde tvänne lefnadstecknare i strid mot sanna förhållandet förminskat, nästan undandolt det bittra och sårande i Tollstadii utfall, och derigenom gifvit åt den påföljande efterräkningen ett sken af opåkallad stränghet och förföljelse. Lefnadstecknaren i Biograf. Lexikon har gjort på samma sätt, och dessutom på eget beråd tillaggt den anmärkningen, att Tollstadius uttalade sist anförda ord, »med sitt vanliga saktmod»!!

1) Villkorligt.

man ock velat, så vågade man ej drifva bestraffningen längre. Det är nämligen troligt, till och med säkert, att många och stora oordningar hade inritat sig, och att Tollstadii utfall icke saknat anledningar; hvarföre ock en fortsatt rättegång kunnat medföra mycken förargelse. Dessutom började Tollstadius att af många, serdeles inom lägre stånd, betraktas som en sanningens martyr. Missnöjet med de stränga tros- och andakts-tvånget, sedan Karl den elftes tid, skaffade derjemnte åt hans och åt pietismens härutinnan friare åsigter många och mägtiga vänner äfven bland de högre, bland de högsta samhällsklasserna; och några månader efter nyss omtalade rättegång blef han genom dessa sednares bemedling, och ännu ej mer än 30 år gammal, utnämnd till kyrkoherde i Skeppsholms församling inom hufvudstaden. Enligt lag borde fullmagten dertill uppvisas för konsistorium. Men, oaktadt flere påminnelser, underlät Tollstadius denna sin skyldighet i flere månader, och ehuru han redan tillträdt sysslan. Orsaken finnes icke uppgifven.

I nämnde tjenstebefattning lyckades han, och det inom kort tid, att vinna ovanligt stort anseende för sina predikningar och för sitt ämbetsnit. Att dermed skulle följa afund, klander och begabberi, var naturligt. Också blefvo hans anhängare belaggde med spenamnen *pietisterna*, *de Helige* eller *Holm-folket;* detta sednare derföre, att de ofta besökte Skeppsholms-kyrkan. De tadlades å ena sidan af dem, som yrkade en sträng stats-kyrklighet, men misstänkte Tollstadius för pietism; och å den andra, af dem, som ogillade denna sistnämnda liksom hvarje annan yttring af innerligare kristendom; och slutligen af det här och der framträdande fritänkeri, som gäckade all uppenbarad religion.

Snart och redan det följande året blef Tollstadius sjelf utsatt för åtskilliga anmärkningar. Många äfven högt ansedda personer, t. ex. de blifvande riks-

råden Gustaf Bonde och Strömfelt, hvilka egentligen hörde till andra församlingar, begynte dock i samvetssaker söka råd och tröst förnämligast hos Tollstadius, och att bevista gudstjensten och begå nattvarden i Skeppsholms-kyrkan. Härigenom kom han att sträcka sina besök och sin verksamhet till andra församlingars områden och medlemmar, hvilket den tiden var både ovanligt och olagligt, och tillika menligt för de ämbetsbröder, hvilkas sportel-inkomster sålunda i någon mån drogos till Tollstadius. Flere gånger blef han ock för detta sitt uppförande varnad, men fåfängt. Det anmäldes ytterligare, att han förde dubbla anteckningslistor öfver sina nattvardsgäster, en för församlingsboar, och en för främlingar. Han anmodades derföre att i konsistorium uppvisa nämnde böcker, men undandrog sig; kanske af den orsak, att han ej ville för något obehag blottställa sina utsocknes lärjungar. Icke utan bitterhet anmärkte då konsistorii ordförande, Barchius, att *de, som fiska äfven vid andras stränder, få visserligen mera fisk, men förorätta ock de andra strandegarne och pläga icke vara godt folk. Sådant mot kongl. förordningar stridande förvärf, strider ock mot den försakelse och mot det kristliga sinne, som så ofta åberopas; men,* tillade han, *saken får väl namn af en peccatela nostra* [1]), *hvilken hos så kallade mogna kristna icke har något att betyda.* Tollstadius genmälde: *Herren, som hör våra ord, vet ock, att sådan icke varit min afsigt. Jag har intet begärt eller tagit utan enligt gammalt bruk* o. s. v. Barchii förebråelse var orättvis. Tollstadii åtgerder härutinnan kommo säkerligen icke af begär att vinna penningar, han visade aldrig någon sådan egennytta, utan af begär att vinna själar för de åsigter, han sjelf med hela värman af sin egen själ omfattat. Också befinnes, att han äfven under de följande åren fortfarande sträckte

---

1) En vår småsynd.

sin presterliga verksamhet till medlemmar af andra församlingar, utan att sådant blef genom någon laglig åtgerd ytterligare förbudet.

Svårare blef en annan följd af samma brinnande verksamhets-begär; nämligen den, att han fördes till deltagande i åtskilliga så kallade konventicklar, d. v. s. enskilda men större sammanträden för gemensamma andaktsöfningar, hvilka likväl enligt äldre gällande och 1723 återupplifvade stadgar voro förbudna, och ej heller af tidsandan rätt gynnade. Det oaktadt höllos flere dylika möten, och ett bland dem blef 1725 af fiskalen åtaladt, och deltagarne, Tollstadius sjelf inberäknad, af domstolen pliktfällda. Häröfver förbittrad uppträdde han straxt efteråt med en predikan mot både åsigten och åtgerden, och uttalade dervid sin bön *till Gud, att konungen ej måtte gripa eller af andra lockas att gripa alla konungars konung efter spiran, medelst att hindra och förbjuda det, som till Jesu ära länder, och som Gud sjelf tillåtit, ja befallt; ty eljest är fara värdt, att spiran varder ur hans egen hand slagen af den allsmägtige konungen* [1]. Dessa uttryck ansågos förgripliga, och Tollstadius kallades inför konsistorium. Barchius bad dervid att få i *broderlig förtrolighet* samtala med Tollstadius, och han erkände och berömde det nit, denne i sin tjenst visade; men varnade för obetänkta yttranden och påminte om predikantens pligt att, som Nathan, först mellan fyra ögon bestraffa, innan han företoge sig att

---

1) Tollstadii ofvannämnde utfall mot konungen, hvilket var egentliga orsaken till den påföljande anklagelsen, förbigås med tystnad af Nordische Samml. och af Biografiskt Lexikon, hvilka framställa denna rättegång såsom en följd af hat, fiendernas mot Tollstadius och gudlöshetens mot all kristlig andakt. Biografiskt Lexikon undandöljer helt och hållet den omständigheten, att Tollstadii ord och uppförande inneburo ett öppet trots mot då gällande lagar. Strokirck förtiger hela uppträdet.

offentligen angripa öfverheten. Tollstadius erkände felet och lofvade hädanefter *bruka varsammare ord och utlåtelser,* hvarefter sammanträdet slutades i vänlighet och fred. Men kort derefter blef å konungens vägnar och på hans befallning målet återupptaget, hvarvid konsistorium bad Tollstadius erkänna sitt fel och bedja om nåd, så skulle äfven konsistorium söka medla till försoning. Men nu talade han ur annan ton och erkände väl, att hans predikan felat i orden, men icke att han sjelf felat i saken, nämligen i att hafva bevistat den andliga sammankomsten. Han tvärtom förklarade sig *vara färdig att för detta* s. k. *fel, låta sitt hufvud springa.* Konsistorium anmärkte olikheten mellan hans sätt att taga saken nu och förra gången, och tillade, *att ingen förföljelse var å färde, och att Tollstadius icke hade någon martyrkrona att förvänta.* Men, då han sålunda öppet trotsade konungens förbud mot konventicklarna, blef konsistorium tvunget att *hänvisa målet till laglig handläggning.* Slutföljden blef, att konungen förklarade sig af *serskilda orsaker* förlåta Tollstadius; dock skulle denne af konsistorium rättas och varnas. Vid verkställigheten häraf, föll Tollstadius åter till föga; dock på sätt, nedanstående rader visa. Barchius framställde näml. följande frågor. *Erkänner pastor Tollstadius, att kongl. majestät genom sin förlåtelse visat hans obetänkta tunga och kitsliga penna nåd?* Tollstadius: *jag erkänner hans majestäts ertedda nåd mot mig.* Barchius: *erkänner pastor Tollstadius, att han brukat oanständiga utlåtelser mot öfverheten?* Tollstadius: *ja!* Barchius: *hvad omdöme fäller nu pastor Tollstadius i sitt sinne om konventicklarna?* Härpå gåfvos blott undvikande svar; t. ex. *att så vida kongl. majestät förklarat konventicklarna olagliga, så höll dem äfven Tollstadius för sådana och för olofliga; — han kände dock ej skälen till detta kongl. majestäts beslut; — men konventicklarna kunde till äfventyrs förorsaka skadliga påföljder och alltså böra förbjudas*

o. s. v. Man gjorde flere försök att framkalla något hans eget omdöme, men förgäfves. Slutet blef, att Barchius å konsistorii vägnar förde honom till sinnes, huru han *i hela detta ärende ådagalaggt en kitslig tunga, samt i både utlåtelser och förklaringar ett halkigt och slipprigt väsende. Konsistorium hade flere gånger förut varnat honom för dum och oförsigtig nitälskan, hvilken varning nu förnyades, under bön till Gud att gifva honom vishetens anda, o. s. v.* Tollstadius tackade för varningen och afträdde. När kort derefter 1726 års utförligare kungörelse mot konventicklarna blef påbjuden, har han ej heller oss veterligen mot densamma uppträdt med något kraftigare ogillande.

Få år derefter rigtades mot honom en ny anklagelse, nämligen den, att hysa och utsprida dippelska lärosatser. Saken var vigtigare och rättegången blef svårare än någon bland de öfriga, hvarföre ock framställningen deraf fordrar större utförlighet.

Vid denna tid lefde ännu den beryktade Johan Konrad Dippel [1]); en besynnerlig sammansättning, i sin person af vetenskapsman och äfventyrare, i sina kunskaper af teolog och läkare, i sin religion af svärmare och bespottare, i sitt lynne af forskningskärlek och egenkärlek; alltsammans i förening med en ombytlighet, en retsamhet och ett öfvermod, som ständigt föranledde obehagliga tvister. I flere riken hade han tillförene uppehållit sig längre eller kortare tider, i förstone alltid väl anskrifven hos många, både höga och låga, men inom kort föremål för så stor och allmän ovilja, att han måste ömsa vistelse-ort. Slutligen kom han äfven till Sverge och blef under riksdagen 1726, ehuru mot preseståndets önskningar, kallad till Stockholm af konung Fredrik, som ville begagna hans läkarevård. och af många riksdagsmän,

2) Del. 22, 339.

hvilka i förening med pietisterna hoppades kunna genom honom i någon mån lossa de band, statskyrkan laggt på den enskilda såväl öfvertygelsen som andakten. I Stockholm blef sålunda Dippel med öppna armar mottagen af många personer, till och med af konungen och drottningen; och ej få voro de, som ville i honom se en stor, af statskyrklig ofördragsamhet förföljd man. Mot presterna kom han inom kort i öppen fejd och hade dervid i förstone många äfven ansedda män på sin sida. Men af samma orsaker som i andra länder, uppstod snart äfven här mycket missnöje mot hans person, uppförande och skrifsätt; och mest till följe af hans öppna anfall mot de tros-öfvertygelser, som voro allmänt gällande. Kring landet utspriddes nämligen en skrift, som han under namn af *Christianus Democritus* uppsatt, och som innehöll en granskning af några trosbekännelsens hufvudpunkter, och enligt hans egna ord *»öfver-ändakastade hela lutherska kyrkan»*. Till vederläggning framträdde å samma kyrkas vägnar flere ansedde män; t. ex. Rydelius och Schröder, och å hela landets den hos svenskarna häfdvunna benägenheten för nämnde trosbekännelse. Dippels åsigter, ehuru gillade af flere personer, serdeles inom adeln, måste dock, så snart de blefvo bekanta, uppreta till förbittring det ojemnförligt största flertalet, hvilket var uppväxt i dåtidens bergfasta tro på Luthers läror. När nu Dippel äfven här i Sverge nedskref och kringspridde en ny och mot samma bekännelse rigtad uppsats, blef oviljan så allmän och så stark, att han, till följe af presterskapets bedrifvande och af de tre lägre ståndens beslut [1]) måste år 1728 lemna riket; hvarefter regeringen utfärdade ett bref, som förkla-

---

1) Dippel uppgifver, att borgareståndet blef härtill af presteståndet lockadt genom löfte att i en annan punkt rösta efter borgrarnes önskningar; — och att man fattade beslutet härom, adeln ovetande, o. s. v. Vi känna inga bevis hvarken för eller mot dessa påståenden.

rade hans satser för grofva, *från afgrunden uppkomna läror*, hvilka hvarje kristen borde *afsky, utstänga och motarbeta* m. m.

De vigtigare punkter, i hvilka Dippel skilde sig från svenska statskyrkan, och hvilka blefvo föremål för här ifrågakommande tvister, bestodo deri, att han förnekade läran om Guds vrede och hämnande rättfärdighet, läran om helvetes-straffens evighet, samt läran om rättfärdiggörelsen af nåd och genom tron på Jesu tillfyllest-görande förtjenst. I strid mot sistnämnde åsigt påstod han, att försoning med Gud kunde vinnas endast genom menniskans egen omvändelse och bättring.

Ofvannämnde satser voro, de förra mycket lockande för Tollstadii kärleksfulla sinnelag, och den sednare i någon mån beslägtad med den ifver för lefvernets helgelse, som hos alla pietister förefanns, och tillika med de åsigter mot trons och för gerningarnas rättfärdig-görande kraft, som hystes af en del bland samma läroparti. — Oaktadt sin benägenhet för pietismen i allmänhet, blef dock Tollstadius i början mycket uppskrämd till och med uppbragt genom Dippels djerfva anfall mot lutherska läran, och ämnade derföre enligt egen berättelse träda upp och »*dundra*» mot de nya åsigterna. Men, tillade han, *Gud förhindrade det, ty i samma natt blef jag med svåra anfäktningar slagen och fick omsider under mycken bön och kamp den öfvertygelse, att Dippels lära var himmelsk sanning.* Tollstadius tyckes verkligen hafva genom bekantskapen med Dippels arbeten blifvit genomträngd af en del bland de åsigter, hvilka under namn af neologi några årtiotal sednare utspridde sig öfver en stor del af det bildade Europa. Hans sinnesförändring visade sig snart, och på flerehanda sätt. Han började att med förbigående af försoningen hänvisa sina lärjungar till Kristi Bergspredikan, såsom varande ett *sammandrag af den*

himmelska läran [1]). Likaledes begynte han i egna predikningar mer och mer uteslutande sysselsätta sig med bättringen och helgelsen, och deremot sällan med Kristi förtjenst, hvarjemnte han umgicks med flere bland de anhängare, Dippel vunnit i hufvudstaden; äfven med Strokirch, hvilken då för tiden stundom lät framskymta den åsigten, att Jesus icke vore en Gud, utan blott en stor profet.

Detta allt föranledde snart en öppen fiendskap mellan Tollstadius och hans förra vänner pietisterna. hvilka. med undantag af åtskilliga punkter rörande rättfärdiggörelsen och församlings-friheten, vanligtvis höllo sig strängt till lutherska bekännelsen. Deras förnämsta man, en kamrerare vid namn E. v. Wolcker, hade förut plägat nära umgänge med Tollstadius samt gerna hört dess predikningar; och Tollstadius å sin sida hade med beröm omtalat Wolcker och kallat honom den *käre mannen*, o. s. v. Likaledes hade samma Wolcker i början omfattat Dippel med mycken välvilja och åt honom upplåtit rum i sin egen boning; emedan Wolcker liksom pietisterna i allmänhet hoppades, att denne beryktade främling skulle blifva dem en väldig medkämpe under striden mot statskyrkan. Men tillgifvenheten förbyttes i ovilja, när de förnummo honom uppträda mot flere de lutherska bekännelse-skrifternas hufvudpunkter. De öfverflyttade samma ovilja äfven på Tollstadius, sedan de nämligen med förvåning upptäckt, huru denne omfattade Dippels lärosatser; ja, att han ville om dessas sanning öfverbevisa några bland sina förra och pietistiska trosförvandter, en komminister Kellin, en auditör Österling och nyssnämde kamrer Wolcker. Under en med denne sednare förefallen ordvexling om rättfärdiggörelsen, skall Tollstadius till och med hafva frågat *hvar i bibeln läran om Kristi förtjenst stode att läsa?* Brytningen blef slutligen så fullständig, att

1) Compendium doctrinæ coelestis.

Tollstadius vände sig helt och hållet från allt umgänge med pietisterna. Dessa sednare förbittrades till den grad, att man hörde honom beskrifvas af Österling som en *oärlig och opålitlig* man, och af den häftige Wolcker, *som en påfve, den der lockade folk till Dippel, men hvars vingar skulle stäckas;* — och en annan gång, såsom *en person, hvilken jemnte alla dippelianer borde steglas och brännas.*

Denna nya vändning i Tollstadii trosöfvertygelse ökade naturligtvis den gamla spänningen mellan honom och statskyrkans anhängare. Han fick från detta håll mottaga af både lekmän och ämbetsbröder många varningar; men fåfängt.

Hur innerligt öfvertygad om, och hur starkt fästad vid sina nya åsigter Tollstadius då för tiden var, ådagalägges bäst deraf, att han, som visadt är, för deras skull utsatte sig för både statskyrkans och pietismens ovilja; likaså af den smärta, han ådagalade vid hvarje mot Dippel rigtadt anfall. När en gång hans pietistiske medhjelpare yttrat några sådana ord, utbrast Tollstadius: *ack min bror! lasten icke. det i icke förstån. Jag säger eder, det är en dyrare sanning än i kunnen fatta, och jag ber eder vara öfvertygad om, att Dippel var en dyr Jesu apostel;* och en annan gång tillade han: *hvad Dippel lärt om rättfärdiggörelsen, är en sanning, från hvilken jag aldrig skall vika.* När Schröder uppsatt en mot Dippel rigtad skrift, förklarade sig Tollstadius deröfver mycket ledsen; men tillade sedan och med leende mun: *Schröder skall nog få vederläggning; ty Dippel håller på med en utförlig motskrift.* Under allt detta fortfor Tollstadius att predika om bättringen, omvändelsen, helgelsen och om det kristliga lifvet, och han gjorde det med en värma, och en ifver som hänförde alla, äfven motståndarne. Det visar sig tydligt, att han sjelf trodde på *den*, som han sade, *nya upplysningen* och på dess sanning och välgörande verkningar; ehuru han ännu icke hade öppet och form-

ligen aflaggt någon bekännelse derom. När emellertid hans tänkesätt blefvo mer och mer anade och bekanta, och när man följakteligen började efterforska förhållandet samt klandra och hota, då tillkännagaf han för flere bekanta sitt beslut att oförskräckt framträda och uttala sina nya åsigter. *Man behöfver,* sade han, *icke så mycket besvära sig med att utransaka min öfvertygelse; ty endera dagen ämnar jag offentligen träda upp och bekänna den.*

Men denna emellanåt hysta afsigt kom ingen gång till verkställighet. Hindren kunna gissas; dels frånvaron af en bestämd och fullständigt utbildad öfvertygelse att framlägga, en brist, som i allmänhet förefanns hos både pietister och dippelianer, och äfven hos Tollstadius; dels frånvaron af det mod och den kraft, som för sådant ändamål behöfdes. Som skäl, eller svepskäl för tystnaden, för det stundom oärliga förnekandet af sanning och öfvertygelse, — som skäl för ett sådant uppförande framdrogos åtskilliga bland dessa ursäkter, som i dylika fall och af dylika personer ofta pläga tillgripas. Det hette t. ex.: *man skall ej för bittida, och medan man ännu är för svag, gifva sig ut mot fienderna;* och i en predikan om Josefs och Marias flykt undan Herodes och till Egypten, och med anledning deraf, skall Tollstadius hafva omtalat, huru *de, som fått ljus och insigt i Evangelii hemlighet, måste hålla sig i fördoldt tillstånd, så att ingen vet, hvad de gå för, tills de fått mognad och styrka att uthärda fiendernas motstånd; — och han önskade sig och alla trogna den visheten att iakttaga ett sådant uppförande.* Vi skola i det efterföljande se, huru Tollstadius sjelf iakttog sådane sina föreskrifter, och hvilket handlingssätt derigenom föranleddes.

Under tiden förnam konsistorium, huru Dippels åsigter började spridas inom hufvudstaden, och huru de togo ökad fart äfven derföre, att mången trodde dem gillade af den fromme och utmärkte predikanten

Tollstadius. Emedan nu dessa läror stodo i öppen strid mot de bekännelse-skrifter, hvilka svenska församlingen antagit, och hvilka Tollstadius sjelf besvurit, och hvilka konsistorium hade till ämbetspligt att upprätthålla, blef detta sednare tvunget att blanda sig i saken. En dess medlem, den högt aktade och till pietism något lutande Schröder, sökte dock förut och under ett enskildt samtal att i godo leda Tollstadius från de dippelska åsigterna. Men när detta aflopp fruktlöst, blef denne sednare kallad inför konsistorium. Huru kinkigt ifrågavarande ämne skulle blifva att behandla och än mer att göra till föremål för rättegång, insågs ganska väl af ledamöterna i nämnde ämbetsverk, och det visade sig tydligen, huru de ville om möjligt afböja alla förargelse-väckande uppträden. Deras ordförande Barchius började fördenskull samtalet med en framställning af sin och sina medbröders önskan att rörande det vigtiga ämnet få i vänskaplighet öfverlägga med Tollstadius för att, som de sade, *kunna derefter tillstoppa munnen på alla dem, hvilka vanryktade honom för dippelianism.* Men till detta två gånger upprepade förslag vägrade Tollstadius och begärde envist få veta sin anklagare; fastän konsistorium anmärkte, huru det i följe af sitt ämbete vore både berättigadt och pligtigt att granska en underlydande prestmans uppförande, också om ingen angifvare framstått. Men nu liksom vid flere dylika tillfällen afböjde Tollstadius hvarje anbud af fredlig öfverenskommelse, och ville icke ingå i annat svaromål, än till följe af bestämd anklagelse för bestämdt fel. En formlig rättegång kunde således icke undvikas. Konsistorium frågade då, *om Tollstadius gillade den Dippels lära, som förnekade Guds hämnande rättfärdighet och helvetes-straffens evighet?* Härpå gaf han blott undvikande svar, och bland andra äfven det, att han föga kände Dippels skrifter; ett svepskäl, som han i dylika fall ofta använde för att slippa yttra sig öfver deras innehåll. Men för att

rycka från honom denna täckmantel af låtsad okunnighet, hade konsistorium sjelft ur samma skrifter utdragit en bland deras hufvudläror, och framställde den nu till Tollstadii bedömande. Konsistorium sade näml.: Dippel har yttrat följande ord: *vi förneka och förklara öppet som en satans uppfinning den satsen, att Kristus genom tillräknande till försoning burit våra synder* [1]). Satsen innebar ett tydligt och på lif och död rigtadt anfall mot en bland lutherska bekännelsens förnämsta punkter. Nu begärde konsistorium att om nämnde sats få höra den lutherske prestens, Tollstadii omdöme. Men denne ville ej något sådant afgifva. Då utbrast Schröder: *jag liksom hvarje annan skulle dock genast vara färdig att besvara den nu framställda frågan.* Häruti instämde konsistorii ledamöter; men Tollstadius kunde ej heller deraf bevekas till något slags utlåtande. Sådant kunde ej gerna tolkas annorlunda, än som ett tystnadens bifall till Dippels sats, och konsistorium i ovilja, eller i bestörtning, eller i ovisshet, om hvad sägas och göras borde, bad honom *Fara väl!* [2]) hvarpå han lemnade rummet. Men han blef på ögonblicket åter inkallad, då konsistorium ånyo erböd ett vänskapligt samtal, utan protokoll och utan rättegång; men Tollstadius vägrade omigen och på sätt och med skäl som förut. Schröder anmärkte då, att, emedan Tollstadius icke ville besvara konsistorii fråga, måste något hvar tro, att han gillade Dippels läror, hvilka till följe deraf skulle få ökadt anseende bland menigheten. Barchius tillade, liksom bedjande, att *konsistorium derföre önskade få afgifva det vittnesbörd, att pastor Tollstadius kände styggelse för Dippels lära.* Tollstadius svarade: *Gud ske lof för ett godt samvetes vittnesbörd! Får jag ej*

---

1) Orden voro: *Negamus et inventum Satanæ audacter pronunciamus Christum per imputationem nostra peccata portasse expianda.*

2) Så står det i protokollet; men Tollstadius har sagt, att orden voro: *gå! gå!*

konsistorii, så kan det icke hjelpas. Barchius *bad honom noga pröfva detta sitt* *s a m v e t e s* *v i t t n e s b ö r d* *och befallte honom i Guds hand,* hvarpå sammanträdet upplöstes. Detta tilldrog sig d. 22 Maj 1728, och protokollet blef sedermera i Tollstadii närvaro justeradt.

Af dessa tilldragelser, kunde något hvar begripa, att Tollstadius inom sig gillade Dippels satser; men ock, att han hvarken hade mod att enligt sin öfvertygelse öppet erkänna dem, ej heller hjerta att mot sin öfvertygelse öppet förneka dem. Å andra sidan och af de tre gånger gjorda försöken till vänlig öfverenskommelse visar sig ock, att konsistorium ville nedtysta hela saken och förekomma en rättegång, hvars många obehag, för både Tollstadius, konsistorium, kyrkan och församlingarna, lätt kunde förutses. Att sådan var afsigten, kan man sluta sig till också deraf, att, ehuru betänkligen Tollstadius uppförde sig, har dock konsistorium, oss veterligen, icke på flere månader vidtagit någon mot honom personligen rigtad åtgerd. Det nöjde sig med att hos regeringen anmäla Dippels afvikelser från den antagna bekännelsen och anhålla om dennes förvisning ur landet. Troligtvis har konsistorium hyst den förhoppning, att detta skulle vara nog, och att hela den dippelska rörelsen, med inbegrepp också af Tollstadii verksamhet i sådan rigtning, skulle derefter inom kort och af sig sjelf afstanna.

Men detta blef ej händelsen. Dippel lemnade väl Sverge; men dippelianismen stannade qvar och växte i omfattning och i styrka, samt fick understöd från flere, stundom sins emellan mycket stridiga håll; t. ex. från de friare åsigter, eller det fritänkeri, som redan nu började från södra Europa inkomma; — likaså från många personer, hvilka utan att vara fritänkare, likväl ville begagna tillfället att vinna större utrymme för både trosöfvertygelser och andaktsöfningar; — ytterligare från den enfaldiga i sig sjelf

renläriga fromhet, som hänfördes af Tollstadii varma nit, men icke mägtade genomskåda de nya lärosatsernas rigtning; — slutligen ock af den stora skara, som af hela förhållandet icke kände något mer än den omständigheten, att Tollstadius, en så utmärkt predikant och en så nitisk själasörjare, blifvit anklagad inför konsistorium; d. v. s. blifvit gjord till en martyr *för sin kristliga ifver,* sade några, *för sin ådagalaggda frisinnighet,* sade andra. Dessa olika partier sökte hvar från sitt håll att tolka uppträdet till fördel för Tollstadius. Huru djupt dessutom de nya lärorna inträngt äfven bland arbetsklassen, kan läsaren finna af följande tilldragelse. Den väckte på sin tid mycken uppmärksamhet, och må omständligare anföras, äfven såsom ett serdeles talande prof på de åsigter. den då varande Dippel-Tollstadiska skolan ville göra gällande.

Tvänne pigor hos riksrådet Ekeblad hade omfattat besagde läror med så stor ifver, att församlingens kyrkoherde, det var Göran Nordberg, blef tillkallad att förhöra och omvända dem. Dervid föreföll nedanstående samtal. Nordberg frågade: *hvad tänken i om Guds rättmätiga vrede öfver menniskornas synder?* Pigorna: *den är ingenting; hur skulle den kunna vara vred, som är kärleken?* Nordberg: *hvad sägen i då om de orden i andra Mose-bok: »jag Herren din Gud är en stark hämnare m. m.?»* Pigorna: *gamla testamentet bry vi oss icke om.* Nordberg: *hvad sägen i då om Pauli bref till de romare*[1]*: »efter din hårdhet och ditt obotfärdiga hjerta samkar du dig sjelfvom vrede på vredenes dag m. m.?»* Pigorna: *Paulus har tagit profetens ord att med dem på menskligt vis skrämma de ogudaktiga.* Nordberg: *hvarför är då Kristus kommen i verlden?* Pigorna: *jo! för att vara vår lärare och förebild i heligt lefverne.* Nordberg: *men Mattheus*[2]*) säger, att han*

---

1) 2. 4—9.
2) 1. 21.

skall frälsa sitt folk från deras synder. Pigorna: *när vi vandra i hans fotspår, så frälsar han oss från syndens herravälde.* Nordberg: *är han då icke kommen att lida och dö för våra synder?* Pigorna: *så som han dog på korset, så skola ock vi korsfästa vårt kött och dö synden.* Nordberg: *har då icke Kristus försonat verlden med Gud?* Pigorna: *Gud behöfde ingen försoning, ty han är kärleken.* Nordberg: *det står ju dock i brefvet till de romare* [1]*: »vi vordom förlikte med Gud genom hans sons död, den stund, vi ännu voro ovänner?»* Pigorna: *ja! vi voro hans ovänner, men Gud var ej vår ovän, o. s. v.* Alla Nordbergs bemödanden att återföra dem till bekännelse-skrifternas lära blefvo fruktlösa. Pigorna svarade: *vi blifva vid vår tanke, hvilken Gud upplyst och beseglat i våra hjertan* [2]. De förhördes sedermera också inför konsistorium och gåfvo dervid svar i samma anda; dock med den skilnad, att på grannlagare frågor t. ex. om Kristi saliggörande förtjenst, ville de nu mera icke aflåta något bestämdt yttrande; utan förklarade blott, *att de i så vigtiga ämnen icke förmådde gå in i Guds hemlighet.* Man trodde, att det var Tollstadius, som lärt dem denna försigtiga undflykt. De hade väl icke velat omtala, af hvem de inhämtat sina trosläror; men man fick veta, och Tollstadius erkände sjelf, att de plägade besöka så väl Skeppsholms-kyrkan som hans enskilda läro- och bönestunder; ja att han med dem anstállt förhör; men *dervid icke hos dem kunnat finna några irrläror.*

Dessa och dylika uppträden förorsakade emellertid mycken oro och mycket missnöje; icke blott hos presterskapet, utan ock hos det ojemnförligt största antalet af dåtidens svenskar. Dessa, utan att ännu hafva hos sig utbildat något redigt begrepp om möjligheten och fördelarna af friare religions-öfning, hade

---

1) 5. 10.

2) Skokloster, Miscellanea I. och flerestädes.

med varm tillgifvenhet och uteslutande tro omfattat lutherska bekännelsen. De kände sig stå till henne i ett förhållande af skyldskap, eller åtminstone af ömsesidig huldskap, om vi så få uttrycka oss. Hon var i deras ögon på en gång den fostermor, hvilkens läror räddat dem sjelfve från katolsk villfarelse, och tillika det fosterbarn, hvilket de sjelfva hade genom ärofulla segrar räddat från katolskt förtryck. Denna massa lefde ännu i sin sedan 1600-talet inlärda och ärfda öfvertygelse om det stora företräde, som framför alla andra, tillkom lutherska läran; och tillika om den stora fördelen för staten, att alla dess medlemmar hade, som man uttryckte sig, blott en Gud, en tro och ett hopp. I mängdens ögon skulle således dippelianismen medföra, å ena sidan ett gudlöst kätteri, och å den andra en statsförderflig oenighet och villervalla, hvadan ock inom de flesta samhällsklasser förspordes mot dess utbredande mycken ovilja. Sannolikt är derjemnte, att många bland de egentliga fritänkarne, nöjda med att få hafva sin egen inre öfvertygelse i fred, icke påyrkat dess öfverflyttande på allmänheten, utan velat för lugnets skull lemna statskyrkans engång ordnade trospunkter oantastade. Dessa herrar hafva troligtvis ogillat mindre den nya läran, än dennas offentliga utspridande, hvarföre de ock för att hejda följderna, lemnade statskyrkan sitt stöd i den pågående striden.

Som denna emellertid fortfor att uppreta sinnena och sprida oenighet undersåtarne emellan, måste regeringen fatta sitt beslut; näml. att skydda antingen Dippels läror i förening med religionsfriheten; — eller ock Luthers i förening med den statskyrkliga enheten. I öfverensstämmelse med tidens allmänna tänkesätt, beslöt sig regeringen för sistnämnde åtgerd. Dess uppgift blef derföre, att lugna sinnena, afstyra dippelianismen och så länge möjligt samman hålla kyrkan. Den ville dock ej genom offentligt och allmänt utspridda kungörelser fästa den

stora menighetens uppmärksamhet på tvister af så betänklig art; utan vände sig endast till mer bildade samhällsklasser och utfärdade till hofrätter och kollegier en skrifvelse, som varnade mot läsandet och förböd utspridandet af Dippels arbeten. Tillika erhöll konsistorium befallning att sammankalla hufvudstadens tjenstgörande presterskap och gifva dem del af regeringens beslut. Detta skedde den 16 Oktober 1728. Sedan varningen [1]) var uppläst, fingo de tillkallade presterna aflägsna sig, utom Tollstadius, hvilken behölls qvar, hvarpå konsistorium omigen begärde höra hans tankar rörande Dippel. Men han ville ej heller denna gång redogöra för sina åsigter; *han kände ej tillräckligt Dippels skrifter, och vore ej satt till dennes domare* o. s. v. Ordföranden frågade omigen: *kan ej konsistorium få af herr kyrkoherden det svar, att han förkastar Dippels satser?* — *Det kan jag ej göra*, svarade Tollstadius. Han fick nu afträda; men blef genast åter inkallad för att deltaga i protokollets justerande, hvilket skedde på stället, då också Tollstadius tillade dessa ord: *jag vill försvara den lära om hvilken jag är öfvertygad.* Emedan nu Tollstadii uppförande stod i strid mot antagna bekännelseskrifter, mot gällande lag och mot konungens nyss upplästa varning, måste konsistorium för att sjelft vara utan ansvar, låta hos regeringen anmäla förhållandet.

Nu tog saken en helt annan och allvarsammare vändning; ty konungen hänvisade målet till laglig behandling inför justitie-revisjonen. Och märkvärdigt nog! nu och helt tvärt ändrade äfven Tollstadius sitt uppförande och beslöt att afsäga sig Dippel och att åtminstone skenbart återgå till statskyrkan, och han gjorde det genom en till justitie-revisjonen straxt

1) Mähända af samma innehåll som det mot Dippel rigtade kongl. brefvet af den 27 Juni 1728, hvilket förklarade Dippels lära *kättersk, ogudaktig, afskyvärd, från afgrunden uppkommen* o. s. v.

derefter ingifven trosbekännelse, i hvilken han med klara ord och starka uttryck erkände och förklarade, att det fanns en *Guds rättvisa vrede och hämnd öfver de ogudaktiga, — att Kristus varit vår öfverste-prest och vårt försonings-offer, och att rättfärdighet vinnes, derigenom, att menniskan i ånger och tro omfattar Kristi förtjenst;* — hvarjemnte han ock *som falska och afskyvärda* förkastade Dippels mot försoningsläran rigtade satser. Han uppträdde tillika i Skeppsholmskyrkan med en predikan, hvilken i samma förändrade rigtning framställde läran om försoningens vigt; sedan han näml. länge förut talat blott om helgelsen.

Hvad var väl orsaken till denna förändring? Månne brist på hopp om lycklig utgång af en strid, i hvilken han hade mot sig både statskyrkan och pietismen? eller brist på personligt mod att öppet förfäkta sin öfvertygelse? — eller brist på någon sjelfständig och utbildad öfvertygeslse att förfäkta? eller att hans öfvertygelse verkligen blifvit ändrad till följe af djupare forskning i Dippels skrifter? Tollstadius sjelf uppgaf sistnämnde orsak och påstod, att det var först genom en i justitie-revisjonen gjord framställning af Dippels läror, som han rörande dessa sednare erhållit närmare kännedom. Men när man deremot frågade, hvarföre han ej redan den 22 Maj ogillade Dippels då för honom tydligt framlaggda hufvud-sats, då tillgrep han ett annat skäl och sade: *jag kunde ej förmå mig till dess förkastande; ty frälsarens dyra ord: fördömer icke så varden i icke fördömde, lågo mig som ett åskdunder i örat;* en ursäkt, som föranledde mycket gäckeri; emedan något hvar visste, huru ofta, och hur skoningslöst han utropat sina motståndare bland ämbetsbröderna för *falska profeter, köttsliga, oomvända, opånyttfödda lärare,* o. s. v.

För att få än närmare reda på förhållandet, utfärdade nu konungen befallningar till konsistorium att anställa nytt förhör med Tollstadius, och till denne

sednare att *utan förbehåll svara på alla konsistorii frågor*. Förhöret anställdes den 20 Nov. 1728, d. v. s. icke fulla fem veckor efter det förra. Man genomgick nu de hufvudsakligare tvistepunkterna, hvarvid, liksom förut hos justitie-revisjonen, Tollstadius aflade en bekännelse, som i hufvudsaken öfverensstämde med statskyrkan, hvarjemnte han också nu förklarade Dippels läror vara *falska och afskyvärda*. Barchius beklagade, att Tollstadius icke *den 22 Maj eller 16 Oktober velat afgifva ett sådant svar; ty, om det skett, hade man aldrig behöft anställa någon rättegång*. I öfrigt aflopp förhöret på ett för den anklagade ganska menligt sätt, och det i många punkter. Vi hinna ej genomgå dem alla; men vilja anföra några deribland, såsom förklarande skäl till det beslut, hvari konsistorium stannade.

I en skrift till högre ort hade Tollstadius beskyllt konsistorium för olagligt eller klandervärdt uppförande vid sammanträdet d. 22 Maj. Nu bad honom konsistorium bevisa dessa sina ord; men han kunde det ej; ty de motsades af protokollet, hvilket han sjelf vid justeringen godkänt. — Han hade gifvit nattvarden åt Ekeblads pigor. Nu frågade konsistorium, huru han kunnat göra något sådant, då han likväl visste, att de förnekade läran om försoningen och om Kristi förtjenst? Härpå kunde han icke gifva nöjaktigt svar. — Stundom påstod han sig hafva redan tillförene ogillat Dippel, och anförde som bevis derpå, huru han från denne författares skrifter afrådt flere personer. Men konsistorium frågade då, huru detta kunde stå tillsammans med hans ofta fällda yttranden; näml. att han tillförene hade om Dippels läror icke haft nog kännedom för att kunna dem bedöma. Öfver denna motsägelse kunde ingen förklaring gifvas. — En bland de för Tollstadius svåraste frågorna blef den redan förut vidrörda; näml. hvarföre han d. 22 Maj och 16 Oktober icke ville förkasta Dippels satser, så som

han nu den 20 November gjorde. När Barchius framställde detta spörsmål, svarade Tollstadius: *gifve Gud, att jag vid nämnde tillfällen förstått konsistorii mening.* — Barchius: *vår mening var dock klar och kunde icke tydligare framställas, hvarförutan den upprepades flere gånger.* Härpå kunde Tollstadius ingen ting svara. — Barchius frågade om igen: *hvarföre ville pastor Tollstadius d. 22 Maj och 16 Oktober icke gifva besked om sin tro, och om det hopp, som i honom var?* — Tollstadius: *det blef icke frågadt om den tro, som var i mig, utan om den tro, som var i Dippel.* — Schröder: *nej! Man frågade icke om den tro, som var i Dippel, utan om herr pastorns tro, d. v. s. herr pastorns omdöme öfver Dippels uttalade tro.* Härpå hade Tollstadius ingenting att svara. — Barchius frågade om igen, hvarföre Tollstadius vid besagde tillfällen *icke velat utlåta sig om Dippels lära?* — Tollstadius: *sannerligen jag hade intet begrepp om hans satser förr än genom de utdrag, mig sedermera i justitie-revisjonen meddelades.* — Barchius: *de hade likväl redan förut eller d. 16 Oktober blifvit för eder här i konsistorium upplästa.* — Tollstadius: *jag gaf då icke akt, på hvad, som talades och upplästes.* — Barchius: *man hade dock bort gifva akt på sådana saker.* — Tollstadius: *jag var så bestört, att jag icke kunde höra på.* — Barchius: *för eder fanns ingen orsak till en sådan bestörtning. Dessutom voro eder dessa satser redan förut nogsamt bekanta genom edra samtal med Wolcker och Kjellin.* Härpå kunde Tollstadius icke svara, utan vände talet på andra ämnen. — Besagde fråga framlades likväl omigen, då Tollstadius också omigen svarade, att han ej kunnat *förkasta Dippels skrifter, förr än han i justitie-revisjonen erhållit kunskap om deras innehåll.* Konsistorium erinrade dervid, och Tollstadius måste tillstå, att han dock förut hade hos pietisterna Wolcker och Kjellin erhållit kunskap om deras innehåll. Konsistorium tillade: *pastor Tollstadius hade dessutom redan förut*

erhållit denna kännedom genom de utdrag ur Dippels satser, som blefvo för honom här i konsistorium upplästa. — Tollstadius: *jag visste ej, att satserna voro utdragna ur Dippel.* — Barchius: *det blef dock tydligen för eder tillkännagifvet, och samma satser voro än vidlyftigare framställda i den motskrift, Schröder sjelf lemnat i edra händer, och om hvars innehåll i med flere samtalat.* Tollstadius kunde ej heller i denna punkt gifva någon nöjaktig förklaring. — Barchius frågade ytterligare: *hafven i aldrig i edert hus haft Dippels skrifter?* — Tollstadius: *nej! hvilket jag kan på mitt samvete inför Gud försäkra.* Nu inkallades prestmannen Wolter, hvilken berättade, att *han af Tollstadius fått låna några Dippels skrifter.* — Tollstadius: *huru kan Wolter säga något sådant?* — Wolter: *jo: jag fick af eder Dippels svar på Schröders skrift.* — Tollstadius: *jag förnekar ej, att jag haft bemälte svar, men icke sjelfva punkterna eller Dippels frågor.* — Barchius: *således måste herr pastorn nu tillstå, att han haft hos sig något af bemälte skrifter, fastän han förut nekat dertill inför både konungen, justitie-revisjonen och nu nyss här på stället, och det sista med en dyr försäkran.* Ej heller öfver denna anmärkning kunde Tollstadius afgifva någon gilltig förklaring. Han fortfor deremot att ihärdigt påstå, det han hvarken haft närmare kunskap om Dippels läror, ej heller dem någonsin bifallit. Konsistorium *bad honom icke såra samvetet utan bekänna rent ut, att han hyst tycke för nämnde satser, men nu kommit på bättre tankar.* Han vidhöll dock sitt förra påstående, och utan att i detsamma hafva åstadkommit någon förändring afslutades förhöret. Protokollet, 67 sidor långt, blef i Tollstadii närvaro justeradt.

Vid härefter anställd omröstning inom konsistorium, mente en bland dess medlemmar, att Tollstadius icke blifvit öfverbevisad om någon dippelianism, och således ej heller kunde åläggas mer än att offentligen tillkännagifva sitt ogillande af nämnde lära.

En annan, Schröder, röstade blott för varning; han ville väl ej försvara Tollstadius; men ursäktade några hans uttryck och satser, såsom bemödanden att motarbeta det ensidiga trospredikandet. Alla de andra fällde strängare omdömen, och flere bland just de anseddaste medlemmarne påstodo, att, ehuru Tollstadius nu mera förklarat sig gilla statskyrkans och förkasta Dippels läror, så kunde man likväl icke sätta tro till dessa ord; ty hans bekännelse tycktes *icke vara ärlig, och han hade ofta blifvit beslagen med origtiga uppgifter;* eller, som en annan uttryckte sig, *han har här inför konsistorium ett par gånger tagit Gud till vittne på sina ord; men dock blifvit öfverbevisad om osanning.*

Konsistorii härom till konungen afgifna skrifvelse påpekade följande omständigheter. 1) Att Tollstadius innehaft Dippels skrifter, men inför konungen nekat dertill. 2) Att Tollstadius blifvit af många och långt förut varnad mot dippelianismen. 3) Att han icke velat inför konsistorium hvarken den 22 Maj eller 16 Oktober ogilla Dippels då för honom framlaggda försatser. 4) Att flere dippelianer i staden plägat förtroligt umgänge med honom. 5) Att han efter all anledning hyst dippelska åsigter, ehuru han nu nekar dertill; dock med skäl, som äro lama eller orimliga. 6) Att han troligtvis ännu hyser samma åsigter; och att konsistorium icke kan lita på den nu gjorda afsägelsen; emedan hans ord *varit motsägande och hans svar skrufvade och slingrande; hvarjemnte han begagnat falska undflykter* och icke *visat ånger öfver sina förra villfarelser* [1]. Konsistorium tillstyrkte

1) Strokirck, samtidig med dessa händelser och i dem invecklad, borde väl också haft om deras förlopp närmare kännedom. I sina Vidimerade Akter har han dock 1:o gått i stor korthet förbi hela dippelska rättegången, oaktadt den är vigtigare än någon bland de andra, rörande Tollstadius. 2:o Han har ock i samma Akter sid. 114 infört konsistorii ofvanstående skrifvelse till konungen;

derföre, *att han sig till straff och androm till varnagel borde skiljas till en tid från preständbetet och för alltid från Skeppsholms-församlingen.* Om regeringens åtgerd vid saken längre fram.

Det sätt, hvarpå vid denna brytning Ekeblads pigor uppförde sig, är för bedömandet af partiets tänkesätt ganska upplysande. Om förloppet vid deras förhör inför konsistorium hade af dem blifvit ur minnet eller ur sinnet uppsatt en berättelse, hvilken genom förändringar af både frågor och svar kastade flere skuggor på nämnde ämbetsverk, hvilken berättelse sedermera genom afskrifter utspriddes bland allmänheten. Nu omigen kallade inför konsistorium, uppgåfvo sig pigorna hafva utan någons biträde förestafvat bemälte uppsats; men påstodo sig icke veta, på hvad sätt den sedermera kommit ut bland folket. Protokollet vid förra förhöret hade blifvit i deras närvaro justeradt och af dem godkändt. Vid jemnförelse befanns nu, att pigornas utspridda berättelse var derifrån i flere fall afvikande, och de kunde på anmärkningarna derom icke gifva nöjaktigt svar. De ville ej heller berätta, hvem som varit deras ledare, och en bland dem påstod, att de aldrig *om sådana ämnen samtalat med Tollstadius;* men genom anförande af dennes egna ord visade då konsistorium, att sådana samtal verkligen egt rum. För öfrigt vidhöllo pigorna äfven denna gång sina sist yttrade dippelska åsigter, hvarföre Nordberg ålades att dagen derpå ånyo förhöra och söka omvända dem. Nu beskrifna sammanträde i konsistorium för sig gick

men derur uteslutit just dess vigtigaste del, nämligen konsistorii mot Tollstadius anförda skäl. 3:o Han har 1769 tagit i konsistorium utdrag ur de rättegångshandlingar, enligt hvilka vår beskrifning om dippelska rättegången blifvit uppsatt;. men han, Strokirck, som anfört allt, hvad med eller utan skäl kunnat mot konsistorium anföras, har icke åt allmänheten meddelat handlingarna i detta för Tollstadius menliga uppträde.

d. 25 Nov. 1728. Samma dag blefvo pigorna af fiskalen stämda till verldslig rätt. Antingen af denna orsak, eller kanhända i enlighet med Tollstadii eget efterdöme, skedde nu i deras uppförande en lika plötslig omkastning som i hans eget. När dagen derpå, d. 26 November, Nordberg infann sig och började förhöret, erfor han med förvåning, huru de nu i hvarenda punkt biföllo hans framställningar, ogillade sina förra svar och alldeles förkastade Dippels lära. När Nordbergs berättelse härom i konsistorium upplästes, voro de tillstädes och erkände sanningen af hans ord och af sitt eget bifall till statskyrkans bekännelse. Men de vägrade envist att uppgifva, hvilka som varit deras läromästare och tros syskon; och de kunde ej heller uppgifva någon antaglig orsak, hvarföre de den 26 Nov. så bestämdt förkastade, hvad de dagen förut lika bestämdt gillat.

Oaktadt dessa formliga afsägelser spordes från många håll, huru dippelska rörelserna fortgingo; och ej få voro de, som påstodo, att Tollstadius sjelf fortfarande hyste sådana åsigter, hvilket allt föranledde mellan honom och hans motståndare ömsesidiga och häftiga angrepp, äfven från predikstolarna. Härvid utmärkte sig i synnerhet tvänne prestmän, vid namn Wolter och Hellman. De hade tillförene och oaktadt erhållna varningar deltagit i olagliga pietist-sammanträden och derföre och äfven till följe af oroligt och opålitligt uppförande icke mer blifvit af konsistorium använda i presterlig tjenstgörning. Men när Tollstadius tillträdt kyrkoherde-sysslan i Skeppsholms-församlingen, beslöt han till följe af sin dåvarande benägenhet för pietistiska rörelser att taga dessa personer till medhjelpare. Ämbetsbröderna i konsistorium varnade och afrådde, serdeles från Hellman; dock förgäfves. I början och så länge Tollstadius höll sig till pietismen, var dock förhållandet mellan honom och dem godt och vänskapligt; men när han började öfvergå till Dippel, fick han dem, likasom

alla andra pietister till ovänner. Deras utsagor bidrogo ej litet till rättegången, och deras vittnesmål voro ofta mycket besvärande, men stundom äfven sinsemellan motsägande; emedan de, med hänsyn till anklagelsen för dippeliansk anda i predikningar och förhör, en gång anklagade, och en annan gång frikände Tollstadius. Till följe af både motsägelser och bitterhet blefvo de som vittnen underkända af den sedermera tillförordnade domstolen, och Hellman låg hela tiden bortåt i tvister än med Tollstadius, än med konsistorium.

Sådana voro å sin sida dessa två prestmän, dessa Tollstadii pietistiska vedersakare. Striderna mellan dem och honom föranledde obehagliga och störande uppträden. Sedan Tollstadius inför konsistorium förklarat sig ogilla dippelianismen. hördes Wolter och Hellman påstå, att han likväl i hjertat hyllade den samma. Deremot såg man å andra sidan ett antal medlemmar af besagde församling uppträda och skriftligen försäkra sig aldrig hafva från Tollstadii läppar hört annat, än hvad som öfverensstämde med den lutherska bekännelsen [1]). Oron och partiagget växte inom staden, och än mer inom Skeppsholms-församlingen. I dennas kyrka talade mot hvarandra ena söndagen Hellman eller Wolter, den andra Tollstadius, och ofta nog med bittra beskyllningar. De förra tilläto sig, att från predikstolen utmåla Tollstadius, såsom en *lismare, en skrymtare, den der talade annat i kyrkan och annat i kammaren;* och de läto förstå, *att det var endast af menniskofruktan, som han nu mera begynt drifva läran om försoningen.* Ja han utmålades till och med som en *satans medhjelpare*, en *spetsbofvarnes lärare.* — Tollstadius å sin sida predikade ena gången om Wolter och Hellman under namn af de *Kanaans bespejare, som sökte bringa honom på fall;*

1) Huruvida personerna sjelfva voro dippelianer eller renläriga lutheraner, derom finnes ingenting nämndt.

— en annan gång om *det antikristiska Babel, som stormade mot Jesum och mot dess vänner;* — en tredje gång om de förföljelser. han måste utstå; *men,* tillade han, *trots alla djeflar, och trots den arga verlden och dess försmädare, skall ingen kunna bevisa, att jag förnekat Kristi försoning eller läran om hans lidande och död såsom grunden till vår återlösning;* hvarjemnte han engång i sin predikan uppläste Davids 35:e psalm [1]), hvilken beskrifver, huru *vrånge skrymtare och motståndare utställa listiga nät och falska vittnen mot de stilla i landena;* — men *huru Herren skulle bringa dem på skam, och bortdrifva dem som agnar för vädret;* o. s. v.

Slutligen fann regeringen samhällets lugn fordra vidtagandet af mer afgörande mått och steg. Man ville likväl icke genast tillgripa en så sträng åtgerd som den, konsistorium föreslagit, nämligen att skilja Tollstadius helt och hållet från Skeppsholms-församlingen och till en tid från preståmbetet. Man trodde sig böra innan dess få med säkerhet utrönt, huruvida han verkligen gjort sig skyldig till nämnde anklagelser; d. v. s. huruvida han verkligen hyst de klandrade åsigterna eller ej. För sådant ändamål tillsattes en nämnd, bestående af fyra [2]) lekmän och tre prester till bisittare samt presidenten Scheffer till ordförande. Rättegången varade från Mars 1729 till Nov. 1731, och dess protokoll upptaga 3958 sidor. Många bland våra föregående uppgifter äro grundade på vittnesmål, som blefvo inför denna domstol aflaggda af t. ex. Wolcker, Österling, Wolter och Hellman [3]).

---

1) Dessa uppgifter om Tollstadii predikningar äro af Hellman.

2) Någon gång säges fem.

3) Emedan de två sednare förklarats icke vittnesgilla, hafva vi bland deras utsagor icke som tillförlitliga anfört andra än sådana, som blifvit bestyrkta af antingen omständigheterna eller af andra personer.

Vi tillägga här ett annat i samma anda, hvilket då för tiden väckte mycket uppseende. En från Strengnäs gymnasium nyss kommen student vid namn Ekman berättade inför domstolen, *huru han, drifven af oro, gått till Tollstadius och begärt undervisning om den sanna kristendomen; — huru Tollstadius till svar hänvisat på Dippels skrifter; och sagt, att i dem vore orygglig sanning samt utfäst sig, att sjelf förklara, hvad deri kunde synas betänkligt; och att han tillika bedt Ekman vid deras läsande i förväg bortkasta de fördomar* [1] *och villande begrepp, han genom den falska renlärigheten* [2] *erhållit; ty eljest kunde Dippel ej rätt uppfattas.* Till genmäle härpå förklarade Tollstadius, att han visserligen samtalat med Ekman; men att dervid aldrig varit fråga om Dippel eller om dennes lära. Ekman påminte då om några biomständigheter; t. ex. *huru Tollstadius under samtalet rökte sin pipa; huru han klappade dess hufvud mot tummen, just då han yttrade de orden: att Dippels skrifter innehölle orygglig sanning.* Men Tollstadius genmälte: *aldrig skall den unge mannen kunna vid Gud och sitt samvete säga, att mellan oss varit något samtal om Dippels skrifter, fast mindre, att jag dem hos honom till det bästa anbefallt. Derföre önskar jag, att han måtte uppgifva, hvem som lockat honom till sådana osanna anklagelser?* Ekman svarade: *ingen har lockat mig; och Gud bevare mig från att tala osanning!* Tollstadius nekade likväl. Då började Ekman gråta och beklaga sin olycka, *att nödgas framstå och bära vittnesbörd mot en person, hvilken han älskat som en fader; men han kunde för samvetets skull ej förneka, hvad sannt vore.* Allmänna åklagaren utbrast då: *när nu herr kyrkoherden hör Ekmans kärlek och ser hans tårar, så vore väl, om herr kyrkoherden rent ut bekände sanningen.* Tollstadius svarade: *jag säger nu som förut,*

---

1) Prejudicier.

2) Ortodoxien.

att jag icke vet mig hafva med den unge mannen samtalat om Dippels skrifter. Jag vet i sanning, att något sådant aldrig förefallit. Denna förklaring vidhöll Tollstadius orubbligt, Ekman likaledes sin, hvilken han tvänne gånger upprepade. Tollstadius ville sedermera öfverbevisa honom om några motsägelser, men vid anställd jemnförelse befanns, att flere dessa Tollstadii anklagelser voro, som han sjelf måste erkänna, förhastade.

I afseende på det hela af rättegången bör märkas, att mot de flesta vittnena, som hade att berätta några omständigheter, som voro besvärande för Tollstadius, anmälde han eller hans sakförare följande tvänne jäf, än det ena, än det andra, än båda. Det första bestod deri, att personer, hvilka förut fällt ogillande eller hårda omdömen öfver svaranden, borde anses som hans fiender eller anklagare, och således icke få aflägga några vittnesmål, eller åtminstone icke få med ed bekräfta dem. Det andra jäfvet bestod deri, att åt berättelser om samtal, som förefallit mellan fyra ögon, icke borde tillerkännas någon bevisande kraft. Det första jäfvet blef stundom, det sednare esomoftast godkändt af kommissjons-herrarnas flertal; och det var till följe häraf, som Tollstadius slapp ifrån flere för honom menliga vittnesutsagor, t. ex. Ekmans, Hellmans, Wolckers, Wolters och Österlings, hvilka dock alla fem intygade, att de hvar för sig hört honom gilla och försvara Dippels satser [1]; en sak som ytterligare bekräftades så väl

1) Nordische Samml., hvilken sjelf både ifrar för luthersk renlärighet och berömmer pietisterna, säger S. 559: »att bland den mängd personer, som under rättegången afhördes, har ingen enda vittnat till Tollstadii nachdel.» Huru stridande mot sanningen denna uppgift är, ses af ofvanstående. Märkas bör ock, att alla de för Tollstadius och för hans renlärighet svåraste vittnesmålen afgäfvos just af pietister, Ekman, Hellman, Wolcker, Wolter och Österling; ett förhållande, som Tollstadii berömmande och pietistiska lefnadstecknare med tystnad förbigått.

af hans eget beteende vid förhöret i konsistorium, såsom ock af många andra omständigheter.

Ändtligen i November 1731 skulle utslaget fällas. Omröstningen medelst uppläsande af ledamöternas anföranden medtog en tid af två sittningar och ett utrymme af 276 sidor. Tre medlemmar, och deribland prestmannen Båld mente Tollstadius icke kunna mot eget förnekande anses förvunnen till dippelianism. Men en bland dessa herrar och just den, som gick i spetsen för frikännelsen, yttrade dock, *att endast Gud, som ser till hjertat, kan veta, huruvida Tollstadius varit smittad af ifrågavarande läror; men att, om detta också varit händelsen till en början och till följe af de väl ställda förnuftsgillerna i Dippels skrifter, och innan dessas förgift hunnit utgrundas; så bevisas dock derigenom ingenting annat, än att han råkat ut för samma frestelse, som många Guds män måst före honom genomgå;* ty det heter [1]: *efter du var Gudi kär, måste du komma i anfäktning, på det du skulle bepröfvad varda;* o. s. v.

Två medlemmar frikände Tollstadius till följe af bristande bevis; men ansågo honom hafva gifvit till de framställda misstankarna så mycken anledning, att han borde varnas, och äfven afsättas, så framt han icke ville formligen och offentligt uppträda mot Dippels lära.

Tre andra medlemmar, de två presterna, Harmonius och Kalsenius, samt presidenten Scheffer ansågo de afgifna vittnesmålen bindande, och Tollstadius genom desamma öfverbevisad om dippelianism och således skyldig till det straff, konsistorium föreslagit. Scheffer uppläste sjelf sitt skriftliga utlåtande, hvilket som skäl för hans åsigt innehöll bland annat, äfven följande omdömen. *Kyrkoherden Tollstadius har iakttagit mycken försigtighet. När han med nå-*

---

1) Tob. 12. 13.

gon person talat om Dippel, har det varit blott mellan fyra ögon, hvarföre han ock sedermera kunnat och och genom domstolens flertal lyckats tillintetgöra kraften af åtskillige vittnesmål. Om någon beskyllt honom för uttalande af dippelska läror, har han antingen nekat eller förklarat sig icke minnas ordalagen. Prestmannen Wolter har betygat, det Tollstadius bedt honom icke motarbeta Dippels lära; emedan denna vore en dyr och gudomlig sanning, och Dippel sjelf en stor Guds och Jesu Kristi apostel. Emedan denna Wolters berättelse blifvit bekräftad af honom sjelf genom helig försäkran, och af andra genom likartade vittnesmål, allt derföre tror jag (Scheffer) *ock, att Tollstadius i verkligheten talat så; ehuru Wolter icke fått med vittnesed styrka sin uppgift. Auditör Österling har omtalat, huru Tollstadius sagt sig hafva fått stort ljus af Dippels skrifter och vara öfvertygad om deras sanning, serdeles angående rättfärdig-görelsen, från hvilken Dippels lära Tollstadius sagt sig aldrig skola afvika. Jag* (Scheffer) *tror ock, att talet fallit så, ehuru man under min sjukdom icke tillät Österling aflägga vittnes ed. Likaså tror jag sanningen af den berättelse, Ekman afgifvit. I allmänhet finner jag högeligen misstänkt, att kyrkoherden Tollstadius icke velat rörande sin dippelianism låta vittnesbörd afläggas af andra än sådana, om hvilkas gynnande utlåtande han varit i förväg viss. Hvarje annan prestman i Stockholm skulle dock gerna tillåta en hvar att vittna och med ed fästa, hvad han hört samme prestman predika eller tala om Dippel. Misstänkt är ock, att kyrkoherden Tollstadius aldrig vill minnas, hvad andra omtalat, då det ej tjenat i hans eget kram; ehuru han visat sig hafva ett förträffligt minne i det, han vill minnas. Misstänkt är ock, att han tillstår sig hafva flere gånger haft Dippels skrifter till låns; men numera icke förmår erinra sig, af hvem han undfått dem, eller till hvem han återlemnat dem. Besynnerligt är ock, att, ehuru han redan i Maj 1728 af konsisto-*

rium varnades för dippelianism och väl visste, att han af en stor allmänhet misstänktes för sådana åsigter, likväl icke förr än i November sökte gifva detta rykte en behöflig vederläggning, genom att offentligen uppträda mot samma läror o. s. v. Dessa yttranden äro af så mycket större vigt, som Scheffer åtnjöt stort och allmänt anseende fär klokhet och rättvisa.

Det var på detta sätt och med beledsagande af sådana anmärkningar, både medhållares och motståndares, som Tollstadius blef med fem röster mot tre frikänd[1])

Bredvid de på jäf och på andra rättegångs-formaliteter grundade frikännelse-skälen, torde dock hafva förefunnits äfven andra, t. ex. hos en eller annan bland domarne någon hemlig lutning till dippelianismen och någon deraf föranledd benägenhet att frälsa en trosbroder; — hos flere en önskan att genom befriande utslag i detta enskilda mål förbereda hela svenska församlingens befriande från de hårdt tilldragna banden af kyrklig myndighet; — hos de flesta begäret att rädda en med sina afvikelser från statskyrkan dock så utmärkt själasörjare som Tollstadius. Utslaget, uppsatt af det frikännande flertalet, innehöll ock högstämda loford öfver hans

1) Lefnadstecknaren i Nordische Samml. förtiger såväl de olika åsigterna, som ock de anmärkningar, hvilka från båda sidor gjordes, och säger **2**. 574. att frikännelsen var för Tollstadius »ärofull»; likaså Biograf. Lexik., der det **18**. 272. påstås, »att Tollstadius ovederläggligt visat sin renhet från alla Dippels villfarelser» (!!). S. st. sid. 267 säges ock, att akterna i Dippel-Tollstadiska rättegången äro »utförligt resummerade i Nordische Sammlungen, och gifva fullständig kunskap om denna strid.» Men sanna förhållandet är, att der finnes ur berörde akter blott en ytterst ringa del, och denna omsorgsfullt utplockad och utdragen ur endast de handlingar, som äro gynnande för Tollstadius; hvaremot de många gånger flere, som äro för honom menliga, hafva blifvit lika omsorgsfullt uteslutna.

varma och outtröttliga ämnoetsnit. Man hoppade desssutom, att, i fall han ock till en del gynnat dippelianismen, skulle han hädanefter taga sig till vara för alla oroande uppträden och afvikelser. Det ena med det andra verkade, och man uttalade hans offentliga frikännelse.

Denna fick likväl kort derefter en lika offentlig vederläggning. Året derpå eller 1732 lät nämligen Dippel i Tyskland trycka en skrift, i hvilken berättades, huru han umgåtts med Tollstadius och huru denne varit Dippels läror tillgifven. Under Tollstadii sednare rättegångar [1]) blefvo i konsistorium raderna härom ur bemälte bok för honom upplästa; men han vägrade att inlåta sig i något svaromål [2]), utan åberopade det domslut, genom hvilket han 1731 blifvit från sådana beskyllningar frikänd, — och konsistorium lät dervid bero.

Några år derefter uppstod en annan rättegång. Det grofva och handgripliga sätt, hvarpå troslärorna stundom uppfattades, föranledde hvarjehanda villomeningar och bland andra ej sällan den, att nattvardens yttre begående var i och för sig sjelft ett saliggörande medel, och att aflösningen var ovillkorlig och oberoende af bättringsbeslut och omvändelse, hvarföre ock flere personer både före och efter nattvarden med trygghet öfverlemnade sig åt hvarjehanda laster. *Detta afguderi för en utvärtes nattvardsgång, utan bättring och tro,* sade Tollstadius, *har förorsakat mig mycken och innerlig grämelse.* Också uppträdde han palmsöndagen 1734 med en kraftfull predikan mot berörda villfarelse. Men straxt derefter började kring

1) I Mars 1736.

2) Enligt andra uppgifter förnekade Tollstadius Dippels uppgift.

staden utspridas hvarjehanda sägner och tillika en på kaffehus och källare framlaggd smygskrift, hvilken påstod, att samma predikan förnekat sakramenternas vigt och värde. Saken väckte mycken förargelse hos alla anhängare af sträng renlärighet. På kronans vägnar uppträdde fiskalen som åklagare, och Tollstadius blef omigen kallad för konsistorium. Han uppförde sig under denna tvist ungefär på samma besynnerliga sätt som förut, och ville äfven nu undvika hvarje förtroligare samtal med ämbetsbröderna och i stället drifva saken till formlig rättegång. I sammanhang dermed begärde han ock att få veta namnet på sin anklagare. Men när fiskalen sedermera erbjöd sig lemna denna uppgift, afböjdes sådant af Tollstadius, som numera ville häldre hålla sig till fiskalen. Han begärde ock att få taga en fullmägtig sakförare; men när också detta medgafs, begagnade han ej tillåtelsen. Sin predikan aflemnade han likväl till konsistorii granskning; dock blott i utdrag. Den innehöll många varma, vigtiga och behöfliga ord och varningar mot nämnde missförstånd och missbruk; men derjemnte ock flere uttryck, som antydde nattvarden vara äfven ett andeligt sakrament, genom hvilket *Kristus lät själar på ett andeligt sätt och i trone njuta hans lekamen och blod*, till följe af hvilka ordalag några ville anse värdet af det lekamliga sakramentet blifva nedsatt eller tillintetgjordt. För en sådan tolkning ville man ock få något stöd af ingångsspråket, hvilket omtalade de menniskors förvillelse, som trodde att det *heliga köttet skulle borttaga deras skalkhet* [1]). Ytterligare hade Tollstadius drifvit den läran, att *Kristus visserligen befallt nattvarden; dock icke för vissa tider ej heller med något tvång, och såsom skulle de menniskor blifva fördömda, hvilka afhöllo sig derifrån. Det vore, först sedan i den antikristiska kyrkan de s. k. andlige spelat sig till*

---

1) Jerem. **11.** 15.

herravälde öfver själarna, som nattvarden blifvit ett afgudiskt missbruk o. s. v. Redan dessa af Tollstadius sjelf uppgifna satser voro icke enliga med landets stadfäsade bekännelse och vanliga kyrkobruk. Målet antog ett än betänkligare skick, när den ursprungliga angifvaren uppträdde, nämligen en bagare vid namn Thiessen, hvilkens hustru efter afhörandet af berörde predikan blifvit angripen af svårare sinnesoro. Med åberopande af åtta vittnen påstod denne man, att Tollstadius i samma predikan yttrat ungefär följande satser. *Huruvida Kristi lekamen och blod bekommes i nattvarden, derom hafva alltid varit stora tvister. När Kristus stiftade sakramentet och sade till sina lärjungar: tager och äter! detta är min lekamen, detta är mitt blod, då satt han bland dem i sin fulla substans både till kropp och själ* [1]; med hvilken anmärkning man trodde Tollstadius velat påpeka, att Kristus då omöjligen kunnat gifva dem i lekamlig måtto sitt kött till att äta och sitt blod till att dricka. Ytterligare hade Tollstadius enligt Thiessen frågat, om Kristus befallt nattvarden; men sjelf derpå svarat: *nej! nej! dock bör man dagligen och i trone anamma den till det andliga lifvets upprättelse, hvartill den är en tinktur för själen.*

Detta och mera dylikt var innehållet af Thiessens uppgifter. Men Tollstadius förklarade dem vara fullkomligt sanningslösa. Från andra personer kommo dock berättelser om, huru han vid andra tillfällen skulle hafva kallat kyrkan ett afgudahus och nattvarden ett öfverflödighets-verk, hvilket sednare, ehuru för menniskans hårdhets skull påbjudet, likväl icke bidroge till saligheten. En annan sägen var, att han vid enskildt utdelande af nattvarden åt några qvinnor skulle, då kalken framräcktes, hafva sagt: *tag det, jag gifver dig, så får du den Heliga Anda;* hvilket väl

1) En ditåt syftande anmärkning finnes ock i det af Tollstadius aflemnade prediko-utdraget.

skulle betyda, att bättringens och helgelsens anda vore, hvad man egentligen finge sig i nattvarden meddeladt. Dessa och några likartade ordalag har Tollstadius antingen förnekat, eller ock tolkat såsom syftande på skilnaden mellan en inre och yttre nattvard m. m. Men det hela af målet visar en ännu qvarvarande och stark benägenhet för det neologiska betraktelse-sätt, Dippel lärt; och att således konsistorium m. fl. hade rätt, när de 1728—1731 påstodo, att Tollstadius inom sig och fortfarande hyste dylika åsigter; ehuru han dem offentligen förnekat. Rättegången om denna predikan varade i flere år, och sammansmälte snart med en annan af följande beskaffenhet.

Tollstadius hade yttrat äfven den åsigt, att aflösning och sakramenter icke egde någon kraft, när de utdelades af en prestman, som sjelf icke var omvänd, icke pånyttfödd. Konsistorium deremot påstod, att en sådan prestmannens egenskap vore visserligen i flere hänseenden mycket skadlig, och att den försvagade verkningen af hans lärdomar; men att den likväl omöjligen kunde tillintetgöra den af honom oberoende och öfvernaturliga kraften i dopet, i aflösningen eller i nattvarden. En ångerfull, botfärdig och förtröstande nattvardsgäst fick, mente konsistorium, åtnjuta de saliga verkningarna af sakramentet, hurudan också utdelaren vore. Detta kunde Tollstadius naturligtvis icke neka; men gång efter annan hördes han dock återkomma till sin förra sats. Tvisten härom urartade ofta nog till blotta ordstrider, och blef, likasom den, rörande nattvarden, utdragen på tiden, kanske med flit, och det af båda parterna. Först efter sju år, eller hösten 1741 hunno dessa rättegångar bringas till slut. Tollstadius hade då öfvergifvit sina förra klandrade åsigter, de dippelska nästan helt och hållet, och de pietistiska, åtminstone i frågan om konventicklarna, hvilka han efter 1727

oss veterligen aldrig försvarat. Deremot hade han nu mera försonat sig med statskyrkan och med dess läror. Inkallad till förhör vid nämnde tid, afläт han ett enligt protokollets [1]) ord, *så nöjaktigt och med Guds ord öfverensstämmande svar*, att konsistorium förklarade sig dermed tillfreds. Med anledning af förra uppträden och satser gåfvos honom likväl några ytterligare förmaningar, hvilka *han likasom det öfriga lofvade efterkomma* [2]), och från denna stund och under de återstående sjutton åren af hans lifstid spordes ej mer några dylika tvister mellan honom och hans ämbetsbröder. Äfven i sina predikningar undvek han hädanefter de förut klandrade uttrycken, och dref läran om Jesu försonings-död i öfverensstämmelse med statskyrkans bekännelse-skrifter. Dock höll han sig också hädanefter mindre till försoningen än till helgelsen; — mindre till tron såsom i och för sig saliggörande, än till tron, såsom förlänande krafter till den saliggörande helgelsen; — mindre till *Kristus för oss*, än till *Kristus i oss*, så som man vanligen uttryckte sig. Hans predikningar på 1740- och 1750-talet innehöllo i sjelfva verket en sammanjemnkning af den gamla renlärighetens och den nya pietismens åsigter; ett sätt att taga saken, hvilket tyckes under samma tid hafva gjort sig gällande också hos många andra medlemmar af svenska statskyrkan [3]).

Hvad var nu orsaken till denna 1741 inträffade förändring, omkastning, omvändelse, eller hur man

---

1) D. 21 Okt. 1741.

2) I afsigt att förringa vigten af det erkännande, som ligger i detta löfte, har Strokirck i sina Vidimerade Acter o. s. v. s. 36 anmärkt, att ifrågavarande protokoll »icke förmäles vara justeradt». — Det var dock justeradt enligt 1 § af protokollet d. 4 Nov. s. å.

3) De 32 fullständiga predikningar, som blifvit under Tollstadii namn utgifna, äro alla från de sednare år, under hvilka han var försonad med statskyrkan. Den äldsta bland dem är af 1746.

vill kalla det? Månne en slutligen stadfästad öfvertygelse derom, att en strid mot på en gång statskyrkan och pietismen skulle fullkomligen misslyckas och således blott skada Tollstadius, utan att gagna dippelianismen? — eller ville han åt sina alltid varma bemödanden för gudsfruktan och sedlighet förskaffa lättare ingång och större framgång genom att gifva dem form, färg och infattning af statskyrkans allmänt kända och erkända läror; sedan det nämligen visat sig, att sådant icke kunde ske genom dippelianismen? — Eller hade den inre öfvertygelsen verkligen undergått samma förändring, som de yttre företeelserna visade? Sista tolkningen har mycket för sig. Genom brist på skarpsinne och bestämdhet var, som vi sett, Tollstadius i sina åsigter mycket vacklande och ombytlig.

Under de år, 1724—1741, som nu beskrifna rättegångar fördes, hade Tollstadius icke erhållit kallelse till någon bland Stockholms större församlingar; ehuru vid dem inträffat flere ledigheter. Man finner häraf, att hans under samma tid ådagalaggda uppförande och åsigter icke åtnjöto bland allmänheten det stora och odelade bifall, som mången förmodat, och som det stora tilloppet af åhörare tycktes visa. Men när han efter 1741 förenade sig med statskyrkan, och när hans förra omtvistade läror tillika med striderna derom begynte glömmas, och när han alltjemnt fortfor att med ömhet vårda sitt kall som kyrkoherde i Skeppsholmen; då ändrades ock förhållandet, och han fick år 1746 mottaga kallelse till både Katrina och Jakobs församlingar, och längre fram äfven till Storkyrkan.

Efter denna framställning af rättegångarnas förlopp, utfaller omdömet öfver de båda parterna helt annorlunda än förut. Hvad finner man då om Toll-

stadius? Jo först och oemotsägligen, att han var utmärkt icke blott genom rika ämbetsgåfvor, utan ock genom ett varmt hjerta och genom ett verkligt och brinnande nit för gudsfruktan och sedlighet; deraf den berömliga ifver, med hvilken han icke blott vårdade sin enskilda församling, utan ock angrep flere allmänna fel och missrigtningar; t. ex. oordningarna inom presterskapet, missbruket och missförståndet vid nattvarden, och det enligt hans öfvertygelse, allt för uteslutande predikandet om rättfärdighet genom tron. Men man finner tillika, och ofta nog, att hans angrepp icke voro grundade på en föregående och mogen pröfning af hvad göras kunde och hvad göras borde, och om sättet; — deraf det stundom förhastade och orättvisa i hans både ord och handlingar, och likaså det slutliga obehaget att sedermera nödgas återtaga de förra och ogilla de sednare. Man finner ytterligare, att han, liksom många pietister och många känslans män, icke mägtade åt sin trosöfvertygelse gifva någon viss form, något bestämdt innehåll; deraf hans vacklande mellan Luther, Spener, Dippel och Luther omigen; ja i allmänhet det osäkra, det ombytliga och ofta mycket svaga i hela hans uppförande; ett fel, som förorsakades också af brist på mod och ihärdighet. När känslan omfattat någon åsigt, uttalade han den i början med en djerfhet [1]), som väckte uppseende och hos många ett beundrande bifall; men när från andra håll tadel, efterräkningar och anklagelser mötte, då föll han vanligtvis och snart nog undan. Man såg honom vid stridens början ofta framstå, men under stridens fortsättning aldrig qvarstå såsom en väldig troskämpe, den der orubbligt, öppet och utan sidoblickar vidkändes och försvarade sin en gång uttalade öfvertygelse, och som vågade med Luther säga: *Gud hjelpe mig! här står jag! jag kan icke annorlunda.* Tvärtom! Efter att

---

1) Undantagande dippelianismen.

med ifver och ridderlighet hafva öppnat kampen, tillgrep han snart ett annat stridssätt och sökte skydd i lagens formaliteter, i jäfvande af vittnen, i begagnande af svepskäl samt i försök att bortförklara, att undangömma just hufvudpunkten af sitt ifrågavarande yttrande, sedan den nämligen blifvit äfven skottpunkten för motståndarnes anfall; — svepskäl och förklaringar, hvilka ofta voro, såsom Barchius sade, »*halkiga och slippriga*». Mer än en gång invecklade han sig i motsägelser, och ej sällan blef han öfverbevisad om uppgifter, så stridande mot sanningen, att han sjelf nödgades återtaga dem [1]), så som här ofvan blifvit med flere exempel ådagalagdt. Att en i många hänseenden välmenande och aktningsvärd man kunnat gång efter annan göra sig skyldig till dylika, minst sagdt, svagheter, synes vid första anblicken oförklarligt. Det har dock sina förklaringsgrunder, i både menskligbet, menniska och partisinne; — i *menskligbetens* allmänna dubbel-natur, Davids-natur, med verkliga brott ofta bredvid verklig fromhet; — i *menniskans*, i Tollstadii enskilda natur och ofta omtalade brist på kraft, mod och fast öfvertygelse; — och slutligen och ej minst i *partisinnets* vanliga benägenhet att bryta, hällre mot sanningens och rättvisans än mot partiets fordringar; — detta sista, en företeelse, som, ehuru under olika skepnader, dock återfinnes hos alla de större eller mindre trossamfund, hvilka antingen med hierarkiens herrsk-

1) De, som misstänka sanningen af dessa våra uppgifter, anmodas att genomläsa Stockholms Stads-konsistorii protokoll under ifrågavarande strider; t. ex. i Maj 1734, och i synnerhet de för dagarna d. 22 Maj, 16 Oktober och 20 Nov. 1728.

De sista tre äro justerade i Tollstadii närvaro och således ojemnförligt mer vittnesgilla än den gamla af obevisade anklagelser och obevisliga undersagor uppfyllda lefnads-teckningen, hvars författare icke velat utsätta sitt namn.

lystna stolthet påstå, eller med sekteristens kortsynta egenkärlek inbilla sig, att deras bekännelse är den enda saliggörande och således för menniskoslägtet så nödvändig, att man för hennes främjande bör i nödfall tillgripa äfven sådana medel, som eljest äro förbudna, bland andra, äfven osanningen; — en åsigt, för hvilken derjemnte personer, som stå utom den enda saliggörande statskyrkan, eller utom de s. k. utvaldas lilla trosförbund, betraktas som kättare, som förvillade verldens barn, mot hvilka de rättrogna ljusets barn icke behöfva iakttaga samma kristendoms-pligter och således ej heller samma uppriktighet, som mot *medbröderna i tron.* Det är enligt denna grundsats, som det blifvit yrkadt af katoliker, *att man ej behöfver mot kättare hålla ord och löfte;* — af jesuiter, *att ändamålet helgar medlen;* — och af sekterister, att, *så länge fienderna hafva öfvermagten, bör en andeligen upplyst trosbroder hafva den visheten, att icke gifva sig ut mot dem, utan hålla sig i ett fördoldt tillstånd,* såsom Tollstadius lärde, och sjelf jemnte många sina anhängare äfven gjorde, då de, med *fromt bedrägeri,* mer än en gång förnekade sin öfvertygelse och fördolde sanningen. Grundsatsen var falsk, ställningen blef falsk, uppförandet likaså; och man inbillade sig tjena sanningens Gud genom att tala osanning; likasom andra svärmare inbillade sig tjena kärlekens Gud genom att kärlekslöst afrätta eller bränna olika troende medmenniskor.

Utgifvarne af Nordische Sammlungen och af Tollstadii rättegångshandlingar tyckas ock hafva varit personer af just dylika tänkesätt; partimän, hvilka, dels af verklig enfald och förblindande ensidighet icke mägtat inse sanningen; dels af förvillande nitälskan sökt undandölja sådana dess vittnesbörd, som varit för partiet obeqväma.

Vi tillägga ett par anmärkningar. Tollstadii oftanämnde lefnadstecknare hafva framställt honom såsom en martyr för det varma nit, han i den luther-

ska renlärighetens tjenst ådagalade. Men denna uppgift strider mot sanna förhållandet. Han blef lagförd just derföre, att han i vissa och t. o. m. i vigtiga punkter afvek från denna renlärighet. Om han var martyr, så var han det till följe af sin tillgifvenhet för de redan då uppspirande friare eller fritänkande åsigter, hvilka längre fram än mer utbildade sig och under namn af neologi eller rationalism omfattades och öppet försvarades af många det följande tidehvarfvets utmärktaste personer.

Martyr i ordets egentliga bemärkelse var han dock aldrig; hvarken med hänsyn till *förföljelserna,* ty dessa stannade vid förhör och rättegångar, som ej tillfogade honom någon större skada; — ej heller till *personlighet;* ty han saknade den bestämda öfvertygelse och det både öppna och orubbliga mod, som utgöra kännetecknet på martyren, på den sanne troskämpen. Säkert är, att han till en tid omfattade Dippels åsigter och sökte utsprida dem; men för det mesta blott i smyg. När han öppet tillspordes, vågade han i början hvarken gilla eller ogilla, men slutade med att alldeles fördöma samma läror; utan att likväl hvarken då eller vid något annat tillfälle erkänna eller ångra, att han sjelf hade en tid bortåt gillat och gynnat dem.

Hvad nu hans s. k. motståndare i konsistorium och på biskopsstolarna beträffar, så är det väl ingalunda bevisadt, men ej heller otroligt, att några bland dem leddes stundom af kortsynt och ensidig anhänglighet till gamla åsigter och ordalag, stundom af harm öfver hans upprepade anfall mot biskopar och prester, stundom af vanlig missunsamhet öfver hans stora rykte, stundom ock af harm öfver ett nit, en sjelfuppoffring, mot hvilka mångens köld, beqvämlighet och egennytta gjorde ett obehagligt och i ögonen fallande afbrott. Men med närmare kännedom af

den tidens förhållanden och personer kan man ej antaga så låga lidelser hafva varit rättegångarnas hufvudorsak. Flertalet af konsistorii medlemmar voro ansedda som rättskaffens män, och en bland dem, nämligen Schröder, liksom en bland biskoparna näml. Rydelius [1]) hade genom ostraffligt lefverne och brinnande nit förvärfvat sig ett anseende lika stort, som Tollstadii, då man nämligen afräknar den ryktbarhet och de anhängare, denne sednare fick genom sina rättegångar och genom sina nya läror. Det är väl sannt, att flere bland den tidens anseddare prester voro motståndare till pietismen. Men de voro alla uppväxta i sextonhundrade-talets rådande tidsanda; nämligen att hålla strängt på den antagna kyrkobekännelsen i alla dess punkter, och att söka lika strängt hålla hela svenska folket tillhopa i orubblig trosenhet; allt detta i fullkomlig öfvertygelse om att sålunda främja samma folks både andliga och timliga bästa. Att de, ledda af dylika verkligt välmenande åsigter, trodde sig af pligt och samvete kallade, t. o. m. tvungna att i ett och annat uppträda mot pietisterna [2]), och än mer mot Tollstadius, när denna begynte närma sig till dippelianismen; — och att striden sålunda gällde mindre personer än tidsrigtningar, — denna tolkning torde vara den med sanning och rättvisa mest öfverensstämmande. Det bör visserligen erkännas, att några bland anklagelserna mot Tollstadius voro obetydliga, sökta och byggda på en slafvisk bokstafs-tolkning af ordet och bekännelse-skrifterna, någon gång måhända ock föranledda af person-

1) Nordische Samml. 2. 593 berättar, att då Rydelius reste till riksdagen 1738 »hotade han att fånga Tollstadius i ett nät;» men, heter det, »en mägtigare kom och fångade Rydelius sjelf. i ty att denne dog på uppresan, Det blef honom svårt att spjerna mot udden.» Sådant är det omdöme bemälte Sammlungen tillåtit sig att utsprida mot den just för sin kristliga fromhet utmärkte Rydelius.

2) Härom mera i nästa häfte.

lig ovilja. Men det hela bär ej prägeln af en sådan ensidighet, hvarken mot sak eller person. Tvärtom befinnes, enligt konsistorii protokoller, att dess medlemmar icke en utan flere gånger lofordat Tollstadii nit; *men*, sade en bland dem: *man bör besinna, att en prest kan vara mycket nitisk i sitt ämbete, och likväl fara vilse i några delar af bekännelsen.*

Anmärkt är ock, att konsistorii ledamöter, tydligt inseende, hvilka betänkliga följder ifrågavarande rättegångar skulle medföra, hafva på fullt allvar sökt fredlig öfverenskommelse med Tollstadius. Men när denne gång efter annan afvisade sådana anbud och uppförde sig på sätt, berättadt är, så blefvo de tvungna, och just af honom tvungna till rättegång. Det återstod ingen annan utväg än denna; — eller ock, att under ledning af Tollstadius och Dippel afskaffa inom Sverge den gamla lutherska och införa den nya, antingen pietistiska eller dippelska läran; en reformation, till hvilken hvarken Tollstadius eller de hade magt, om de också haft vilja. I det hela kunde konsistorii ledamöter ej uppföra sig annorlunda än de gjorde; och en opartisk granskning af rättegången utfaller mycket fördelaktigare för dem än för Tollstadius.

Dennes lefnad består af trenne serskilda skiften, alla gemensamt utmärkta genom brinnande nit i ämbetet; men hvartdera serskildt genom olika derunder följda åsigter. Det första tidskiftet, det pietistiska, slutade omkring 1726; det andra, det dippelskt necologiska, från 1727 sträckte sig kanske ända till 1741; det tredje, det statskyrkliga, från 1741 till Tollstadii död 1759. De sista tolf åren af sin lefnad tillbragte han som kyrkoherde i Jakob, af hela församlingen älskad för sina hjertliga predikningar, för sitt brinnande nit om sockneboarnes själavård, för sin ömhet om de fattiga, och för sin städse visade oegennytta. Han ville till och med, att för honom

inga påskpenningar skulle uppbäras och vid 1752 års teologie-doktors promotion undanbad han sig besagde utmärkelse. Med ämbetsbröderna i konsistorium lefde han som sagdt är, efter 1741 i enighet och frid; men han trodde sig ega till bestridande af hvarjehanda der förefallande göromål så föga skicklighet, att han hos konungen enträget anhöll om befrielse från all sådan tjenstgörning. Då han slutligen aflidit, utvalde konsistorium hedrande bibelspråk [1]) till begrafnings-text eller minnesord, och flere dess medlemmar bevistade jordfästningen, vid hvilken deras då varande ordförande, sedermera blifvande biskopen Göran Schröder, uttalade varma känslor af tacksamhet och vördnad för den aflidne själasörjarens förtjenster. Af personer, som hörde till hvarken ena eller andra partiet, blef han vid sin graf hedrad med namn af den *svenska församlingens Francke.*

Vår teckning af Tollstadius har blifvit mycket omständlig, men icke utan skäl. Att efter förmåga framställa ofvanbeskrifna uppträde i sannings-enlig dager, detta har varit en fordran af enskild rättvisa mot flere aktningsvärda och om vårt fädernesland mycket förtjenta män, en Barchius, Lund, Possieth, Rydelius, Schröder, m. fl., hvilka nu i hundrade år varit föremål för beskyllningar i hög grad bittra och sårande; dock oförtjenta. Saken har dock en sida af än större vigt, nämligen den allmänt kyrko-historiska. Pietismen jemnte den nära samtidiga dippelianismen voro nämligen de första allvarliga försöken att rubba eller splittra den enhet i bekännelsens innehåll och i kyrkans form, hvilken alltsedan 1593 varit i Sverge rådande, och under Karl den elfte nått sin högsta utbildning. I båda dessa rörelser deltog Tollstadius med mycken ifver, först i den ena och derpå i den andra. Dippelianismen var dessutom neologiens eller rationalismens första öppna försök att

---

1) Es. 57. 1. 2.

intränga i Sverge, och Tollstadius var deras första svensk-presterliga härold; personen liksom läran föreЛöpare till den likartade andeliga utbildning, som några årtionden sednare gjorde sig gällande och utöfvade stor inverkan på så väl regeringens åtgerder, som allmänhetens tänkesätt. Till följe af alla dessa omständigheter måste en närmare kännedom af Tollstadii personlighet och öden vara af stor både historisk och kyrkohistorisk vigt. Men emedan våra åsigter härutinnan betydligen skilja sig från de hittills gällande, har en viss utförlighet varit af nöden, för att derigenom sätta läsaren i tillfälle, att sjelf lära känna hela förhållandet, och att sålunda kunna sjelf öfver detsamma fälla sitt eget omdöme.

JAKOB SERENIUS

intager ett utmärkt rum bland frihetstidens personligheter.

Slägten anses hafva namn och härkomst från Siringe i Skärsta socken nära Grenna. Fadren, kallad Sirenius, dog som kyrkoherde på Svartsjölandet, och var bekant för djerf, stundom rå fritalighet; en egenskap, som i någon mån ärfdes af sonen.

Denne, född på Jakobsdagen år 1700, ändrade namnet till Serenius och utvecklade sina stora egenskaper så tidigt och tydligt, att han redan vid 23 års ålder blef af Svedberg utsedd till predikant vid svenska församlingen i London.

Före Serenii ankomst, hade gudstjensten derstädes varit förrättad i ett gammalt för sådant ändamål hyrdt kapell; ty församlingen egde ej medel att hålla sig serskild kyrka. Serenius for derföre 1727 till Stockholm och talade för sakens vigt och för upprätthållandet af svenska namnets heder; och han talade med så kraftiga ord, att regeringen beviljade en

stambok öfver hela riket. Han lyckades ock att genom personliga besök utverka betydliga bidrag, gifna af rådsherrar samt af förmögna personer i Stockholm, Kiel, Lübeck, Hamburg, Amsterdam och Haag, till följe hvaraf den nya kyrkan kunde redan 1728 invigas. Inom sjelfva församlingen åtnjöt han både kärlek och aktning; och detta ej minst för det mod, hvarmed han satte sig emot några egenmägtiga tilltag af dervarande svenska sändebudet, den på sin tid beryktade Karl Sparre, med hvilken han äfven råkade i en lång och svår rättegång, hvilken dock slutligen afgjordes till Serenii fördel. Äfven bland Londons innevånare, och bland så väl kyrkans som vetenskapens utmärktare personligheter, gjorde han sig fördelaktigt känd, och utgaf sedermera en engelsk, svensk och latinsk ordbok, hvilken för sin tid åtnjöt stort anseende. I allmänhet var han lycklig som författare, och flere hans verk erhöllo nya upplagor. [1])

År 1735 tillträdde han kyrkoherde-sysslan i Nyköpings Östra församling. Dervarande fattigvård, tillförene i mindre lämpligt skick, blef nu af Serenius förbättrad och ordnad, och ett nytt fattighus uppfördt, hvartill han sjelf lemnade betydliga bidrag. Dervarande skolas lärare voro åldriga och trötta, och sjelfva byggnaderna förfallna. Inom kort hade Serenius försett inrättningen med unga, driftiga lärare och med nytt ändamålsenligare skolhus, uppfördt genom gåfvor, som han utverkat hos enskilda personer, dels i Stockholm, dels i Nyköpings-trakten. Inom hela riket hade nattvardsungdomens beredelse varit i saknad af nödig eftersyn och slutlig högtidlighet. Till vinnande af båda, och enligt hvad Serenius anmärkt

---

1) Enligt en dock mycket osäker anteckning, har han författat en efter riksdagen 1738 mot hattarna utspridd partiskrift, kallad den »Danske Argus.» Genom sin skärpa erinrar den väl om Serenius; men röjer för öfrigt så föga takt och snille, att man frestas betvifla anteckningens sanning.

inom engelska kyrkan, införde han bruket af offentliga slutförhör, hvilken plägsed innan kort blef af många frivilligt antagen och sedermera år 1769 allmänt anbefalld. I enlighet med samma kyrkas bruk, införde han likaledes den så kallade konfirmationsakten; en nyhet, hvilken dock först efter långvarigt motstånd föreskrefs till allmän efterföljd.

Slutligen blef Serenius biskop i Strengnäs. Oaktadt då fyllda 63 år, mägtade han likväl att äfven i denna vidträcktare krets utveckla samma allsidiga och och ännu oförsvagade verksamhet. Redan vid första anträdet till nämnde syssla, höll han 1764 ett prestmöte, som för sin tid väckte stort uppseende; i synnerhet genom de kraftfulla och varma ord, med hvilka han helsade sina ämbetsbröder. Aktningen för hans person växte allt sedermera och till följe af det samvetsgranna nit, hvarmed han sjelf iakttog och gaf eftertryck åt sina läror. Mot hela hans ämbetsmanna-verksamhet kan näppeligen rigtas en enda förebråelse, icke ens för någon uraktlåten pligt. Öfver yttre ordning och anständighet vid den allmänna gudstjensten vakade han strängt och förböd åhörarna allt sjelfsvåld i kyrkan; men inpräglade ock hos presterna den vigtiga sanningen, att, så framt de sjelfva vid gudstjenstens förrättande iakttoge det allvar, och i predikningarna inlade den lärdom, som vederborde, så skulle ock folket af sig sjelft iakttaga ordning och uppmärksamhet. Han befallde ock presterna undvika allt öfverflödigt »ordaprång» vid lysningar, tacksägelser och liktal; men att deremot under så väl predikningar som husförhör varna för de i hvarje ort gångbaraste synderna och att göra det med allvar, ömhet, eftertanke och bön. Derjemnte uppmanade han ofta och allvarligen till huslig andakt, i synnerhet på de stora herregårdarna, hvarest mycket folk lefde tillsammans. Han insåg likaledes huru gudstjenst och gudaktighet skulle främjas genom en bibelöfversättning, rigtigare och tydligare, än den af 1541.

Denna stora angelängenhet, hvilken, Gezeliernas enskilda verksamhet oberäknad, hade sedan Karl den elftes tid legat nere, blef nu af Serenius upptagen, och han lyckades åstadkomma en för sådant ändamål nedsatt kommissjon. Vigtigast bland alla sina ämbetsåligganden ansåg han dock tillsynen öfver presterna. Han var mot dem i egenskap af förman rättvis; således kärleksrik mot de välmenande, sträng mot de brottsliga. Behjertansvärda i alla tider äro de ord, han i detta hänseende uttalade, och ganska eftertryckligt det allvar, med hvilket han dels skrapade, dels afsatte sådana personer, som icke läto sig af mildare åtgerder förbättras. Till samma rättvisa hörde ock, att han åt stiftens komministrar skaffade rättighet till deltagande i biskopsvalen. För allmogens undervisning ifrades mycket. Med stränghet höll han stiftets klockare till fullgörande af deras skyldigheter härutinnan; och skrapade både prester och församlingar, när dessa antingen valt odugliga eller ock sågo genom fingret med försumliga personer. Till verkets framdrifvande befallde han ytterligare, att den skolungdom, som fick åtnjuta så kallad sockengång, skulle biträda klockarne vid nämnde arbete; likaså, att ingen prest skulle bevilja äktenskap eller nattvardsbord åt andra än sådana, som ådagalaggt behörig kristendomskunskap. Slutligen, och i händelse dessa medel blefve fruktlösa, ålade han presterna, att äfven med den verldsliga lagens arm hålla efter de föräldrar, som försummade sina barns undervisning.

Äfven stiftets högre läroverk omfattades med lika ifver. Ehuru brinnande af nitälskan för kristendomen, delade Serenius icke den ovilja, som några den tidens pietister hyste mot verldsligt vetande och i synnerhet mot naturkunskaperna. Tvärtom. Liksom förut i Nyköping, så blefvo nu i Strengnäs och Örebro skolorna försedda med bättre rum samt yngre och driftigare lärare, och dessa sednare med ökade

löner, samt lärjungarne med stipendier, till hvilka sednare han sjelf anslog kapital af egna tillgångar. Genom hans bedrifvande inrättades ock i Strengnäs två nya lektors-sysslor; den ena i läkarekonsten, med lön af allmänna medel; den andra i natural-historien med anslag, gifvet af Serenius och af en dennes vän i England. Sina icke obetydliga gåfvor till allmänna inrättningar i såväl Nyköping som Strengnäs stadfästade han medelst formligt testamente.

Äfven de ekonomiska ärenderna vårdades med lika nit. Strengnäs domkyrka blef i många hänseenden förskönad; t. ex. Karl den niondes graf genom denne konungs bildstod, Gyllenhielms och Sturarnas genom passande prydnader, och den yttre kyrkogården genom hvarjehanda planteringar. Stiftets presterskap ålades samma vård om sina kyrkor, och om dessas omgifningar och tillhörigheter, och att för sistnämnde ändamål hålla ordentliga inventarie- och räkenskapsböcker, m. m. Samma välgörande uppmärksamhet egnades åt fattigvården öfver hela stiftet, och Strengnäs föregick med exemplet af en mycket förbättrad hospitals-inrättning.

Hvad, som slutligen åt alla dessa påbud och inrättningar gaf deras största vigt, var, att Serenius genom täta visitations-resor och allvarlig eftersyn vakade öfver verkställigheten, och det med en personlighet af sådan art, att ingen gerna vågade utsätta sig för hans ovilja och förebråelser.

Serenius var en nitisk och oförfärad kämpe för kristendomen och mot det mer och mer framträdande fritänkeriet. Lärorikt blef ock hans förhållande till pietismen. Hans klara och fördomsfria blick och hans kärlek för bestämdhet i åsigter och för kraftfullt ingripande i det verkliga lifvets gång, dessa skarpt utpreglade egenskaper tilläto honom ej att gilla pietisternas på personlig uppfattning beroende och till följe deraf vacklande och vexlande läror; ej heller den munkartade afsöndring från verldens både

verksamhet och nöjen, som många bland dem yrkade. Å andra sidan kunde han ej annat än älska och högakta deras nit och sjelfuppoffring. Oaktadt en stark benägenhet att blanda sig i alla förhållanden, har han derföre icke på märkbarare sätt [1]) deltagit i striden, hvarken för eller mot pietismen. Hans hufvudsak var, mindre att tvista om olika uppfattningar af kristendomens läropunkter, än att kraftfullt och i kristendomens anda främja ordning och sedlighet, och att åt svenska församlingen gifva den för sådant syfte mest ändamålsenliga form, och denna en gång för alla stadfästad, både till bekännelse och kyrkobruk. Under Karl den elftes tid hade ock svenska statskyrkan hunnit ganska långt, stundom för långt på besagde bana; men sedermera och under det mångåriga kriget hade hon ock i flere fall gått mycket, allt för mycket tillbaka. Serenius var den, som kraftigare än någon annan bidrog att afskaffa oredan. Strengnäs stift erhöll under och genom honom en vana vid ordning och kristlig verksamhet, hvilken sedermera länge bibehöll sig, och med exemplet inverkade på andra stift. Det finnes i öfrigt mycken likhet mellan honom och den ryktbare biskopen Johannes Rudbeckius. Serenius blef för svenska kyrkan under adertonde århundradet, hvad Rudbeckius varit under det sjuttonde.

I likhet med nämnde sin föregångare var Serenius utmärkt icke blott på kyrkans utan ock på statens område. I sin ungdom hade han sett envåldsmagtens missbruk och dess för land och undersåtare bedröfliga följder. Sedermera och under 12 års vistelse i London, hade han för sina ögon haft som motstycke ett folk, hvilket sjelft utöfvade på styrelsens gång stort inflytande, och som begagnade

---

1) Åtminstone ej oss veterligen. — Pietismen var ock redan stadd på återtåg, när Serenius från England kom till fäderneslandet.

denna sin magt på ett sätt, som upplyfte hela landet till allt högre och högre grad af välstånd och magt, af ljus och ära. Det ena liksom det andra måste inverka på en man med Serenii lynne och tänkesätt. Också var han en trogen anhängare af frihetstidens bemödande att i Sverge bibehålla och utbilda ett fritt och på sjelfstyrelse grundadt samhällsskick.

Hans lynne var att icke låta sig hänföras af stora ord, prålande skenbilder eller osäkra förhoppningar; utan tvärtom att söka och följa sanningen och verkligheten, äfven när dessa voro hvarken lysande för inbillningskraften eller smickrande för stoltheten. Det var en gifven benägenhet att mer värdera den ena fågeln i handen, än de tio i skogen. Också förblef han en ständig fiende till äfventyrliga planer, vare sig i krig, t. ex. det ryska 1741; eller i närings-yrken, t. ex. den tidens djerfvare handels- och fabriks-företag. Deremot ifrade han för landets naturliga näringar och i synnerhet för jordbruket, samt utgaf en afhandling om engelska landthushållningen. Till följe af allt detta var han en sjelfskrifven anhängare af hornska partiet; och han var det med så mycket större ifver, som hans skarpa öga snart upptäckte och hans varma rättskänsla djupt ogillade de medel, hvilka af det gyllenborgska begagnades, och om hvilka mera framdeles.

Serenius var icke blott rättvis, utan äfven rätthård och envis, och stötte derigenom så mycket mer, som han hvarken i ord eller uppförande iakttog synnerlig skonsamhet, utan gick med oförbehållsamma stundom bittra anmärkningar rakt icke blott på saken utan ock på personen; nämligen på en hvar, som sökte motverka de åtgerder, Serenius ansåg lända till allmänt bästa. I ty fall var hans förbittring mot menniskan ofta en följd af hans kärlek till menskligheten; den sednare känslan glödande, derföre likaledes ock den förra. Motståndarne sade, att det

var af kärlek för engelska och ovilja mot fransyska seder, som Serenius antagit och bibehöll en rättframhet, hvilken stundom syntes rå och skoningslös. Egentliga orsaken tyckes dock hafva bestått i personliga anlag till hårdhändt stränghet och till hetsiga utbrott; anlag, som aldrig hunno af den kristliga anden fullkomligen förädlas från det brännande till det blott brinnande nitet. Huru ock härmed må hafva varit, följden blef, att han fick och måste få både många och förbittrade fiender. De förmådde dock ej att i ringaste mån skrämma eller böja hans sinne; och en mer djerf och oförfärad politisk person har näppeligen funnits. Det var genom sådana tänkesätt, som han redan under sin första riksdag 1738 vann och sedermera allt framgent bibehöll stort inflytande samt många både ovänner och vänner, klandrare och beundrare.

Vi hafva sett, huru mången har, i likhet med katolikernas legend-skrifvare, bemödat sig om, att öfver Jesper Svedberg och Erik Tollstadius utbreda en underbar helgona-glans. Något dylikt har ingen försökt med Jakob Serenius, och han har ej heller lånat sig deråt; han har icke ens sträfvat derefter. Hans mål var den protestantiske prestmannens; näml. att enligt Guds bud och i förtröstan på hans hjelp, men för öfrigt utan några underbara åthäfvor och blott i egenskap af en redlig, kraftfull och oförfärad menniska söka efter bästa förmåga främja gudsfruktan och ljus, sedlighet och rättvisa, ordning och välstånd, och detta inom både kyrkan, församlingen och staten. Den ära, en sådan verksamhet gifver, har han ock lyckats att vinna, och äfven att bibehålla; ty, när legendens undersagor försvinna, stå historiens sannsagor qvar, och blifva med tacksamhet bevittnade af hvarje kommande slägte.

En sedermera uppträdande Serenii like i skarpsinnighet, kraft och förmåga, biskop Wallqvist, har, ehuru i åtskilligt hörande till en annan politisk skola,

tecknat honom på följande sätt. *Biskop Serenius egde sällsynt förstånd, mycken håg för stora ting samt gåfvan att för deras bedrifvande röra likt och olikt. Han beifrade mindre de fel, som begingos mot hans person än mot hans ämbete och öfvertygelse. Sjelf var han orörlig för hat och förföljelse, obeveklig för smicker och penningar, trogen undersåte, redlig medborgare, rättvis och lätt förman, god make, öm fader samt fri och ärlig med hvar man. De fel, man tillaggt honom, voro snarare tidens än personens. Han har dock betalt dem med sina dygder, och blir i alla tider ett mönster för värdiga biskopar.*

PER FJELLSTRÖM,

lapparnas nitiske och kärleksfulle apostel, må icke med tystnad förbigås. Fadern, prestman i Silbojocks socken inom Piteå lappmark, kunde för fattigdoms skull icke hålla sin son i skolan. Men emedan denne var en hoppgifvande gosse, blefvo kostnaderna bestridda af då varande landshöfdingen i Piteå, Otto Wilhelm Löwe [1]) och sedermera af dennes enka, Beata Gyllenstierna, hvilken sade sig vilja framdraga honom till ett ljus och till en ledare för det i mörker vandrande lappfolket. En from lärare i Uppsala, domprosten Djurberg, lade ytterligare samma kallelse på den unge studentens hjerta, och icke förgäfves. Snart återvände Fjellström till sin kalla, mörka och fattiga hembygd; men i afsigt att derstädes sprida kristendomens värma, ljus och andliga rikedom; och på detta värf använde han hela sin återstående lefnad från det 21:a till det 67:e året, först som skolmästare, slutligen som kyrkoherde och prost i Lycksele. Jemnte sitt trägna arbete inom kyrkan och församlingen, och till stöd för detsamma och till ledning

1) Slägten sedermera kallad Löwen.

för hela den lappska menigheten, öfversatte han på dess tungomål och lät trycka a-b-c-, evangelii- och epistel-bok, några psalmer, lilla katekesen samt nya testamentet, hvarjemnte han utarbetade en språklära och en ordbok för samma tungomål; — allt detta under mycken kroppens svaghet, men med en andans kraft, som nedkallade välsignelse öfver hans företag, öfver hans församling och öfver hans minne.

I öfrigt egde svenska kyrkan under ifrågavarande tiderymd flere andra män och styresmän, utmärkta af kristligt sinnelag och nit. Vi hinna blott anföra några sådana namn, t. ex. en Alstrin, Barchius, Kolmodin, Lund, Herman Schröder; men icke uppräkna de dygder och förtjenster, genom hvilka de och flere deras likar gjorde sig förtjenta af samtidens vördnad och tacksamhet och af ett hedradt minne hos efterverlden.

SJETTE KAPITLET.

ARVID HORNS SAMTIDA VETENSKAPS- OCH VITTERHETS-IDKARE.

Främst bland dessa alla framstår

KARL LINNÆUS, ADLAD VON LINNÉ.

Ingen svensk man har vunnit en så stor, allmän och hedrande ryktbarhet som denne, den ordnade naturkunskapens fader och uppfostrare. Det finnes intet land med någon vetenskaplig bildning, hvarest namnet Linné icke är kändt och äradt; äfven om namnet Sverge skulle för öfrigt sällan eller aldrig hafva hunnit dess innevånares öron.

Vid utmärkta personers lefnads-omständigheter, vilja menniskorna gerna fästa berättelser om hvarjehanda ovanliga, stundom underbara händelser, hvilka betraktas som förebud till en kommande eller som bekräftelser på en redan upphunnen storhet. Så har ock varit händelsen med Linnæus. Sägner förtälja om en lind, utmärkt genom sin ovanliga storlek och sina tre åtskilda stammar, hvilken fordom växte vid hemmanet Jonsboda i Hvittaryds socken i Småland. Från nämnde gård härstammade ock trenne prestslägter, hvilka alla togo namn efter bemälte lind; kallande sig näml. *Lindelius*, *Tiliander* [1]) och *Linnæus*. Man vill veta, att sedermera, när någon bland dessa slägter dog ut, borttorkade och aflöll likaledes en bland den gamla lindens stammar; och den sista, deribland, då sista ättlingen efter Karl Linnæus år 1739 lades i grafven. De nedfallna stammarna betraktades som en helgedom, från hvilken icke minsta qvist kunde borttagas, utan någon olycka för åverkaren.

En bland bemälte stamfäder, Sven Tiliander, hade som lärare för riksrådet Henrik Horns söner vistats en längre tid i Bremen och derunder fattat tycke för sydliga länders mer fulländade blomsterodling. Sedermera befordrad till kyrkoherde i Småland, skyndade han att på sitt boställe anlägga en trädgård, för den tiden märkvärdig genom flere sällsynta växter, och med den påföljd, att inom orten och slägten utbredde sig ett visst tycke för dylika föremål och sysselsättningar. Till omvårdnad jemnte egna barn upptog han en bond-gosse, sin systerson, hvilken sedermera valde sig namnet Linnæus och blef med tiden komminister i den närbelägna socknen Stenbrohult. Efter morbrodern hade han ärft kärlek till blommor och anlade genast på sitt boställe, Råshult, en trädgård med hvarjehanda pryd-

1) Lind heter på latin Tilia.

nader; bland andra en mycket upphöjd örtsäng, hvilken med sina blommor skulle föreställa ett bord, fullsatt med anrättningar, likasom några lägre örtsängar rundtomkring skulle med sina buskar föreställa stolar och bordsgäster. Hit förde han ofta sin nygifta, då blott adertonåriga maka, hvilken snart, delande samma tycke, gerna uppehöll sig i trädgården och vid trädgårdsbordet, och sedermera hela sommaren och hösten igenom fick esomoftast mottaga de vackraste örter och blommor, mannen kunnat i nejden uppleta. Under en sådan gemensam blomsterkärlek förflöto smekmånaderna af sommaren 1706. När sedermera det följande årets blomstermånad inföll, och just när ängarna började utveckla sin prakt, då, den 13 Maj. föddes äldsta sonen af detta äktenskap, den sedermera ryktbare blomsterkonungen Karl Linnæus. Fadern, förtjust öfver sin lilla arfvinge, plägade smycka vaggan med blommor, och tog så snart och så ofta som möjligt, barnet med sig ut till trädgården, hvarest han lade det i gräset och gaf det blommor i händerna att leka med. År 1708 blef fadern kyrkoherde i samma Stenbrohult, och flyttade till det nya bostället, der likartade anläggningar gjordes och likartadt lefnadssätt fördes. Gossen visade snart ett lifligt tycke för blommor och naturalster och fick till egen vård några serskilda sängar i trädgården, och snart ett eget så kalladt *Karls qvarter*, hvilket han med mycken flit vårdade. Innanläsningen gick deremot trögt nog; ty gossen var med sina tankar beständigt i trädgården, och började redan nu en liten samling af vanliga i orten förekommande växter. Med denna ensidiga rigtning blef hans moder slutligen missnöjd, så att fadern måste stundom medlande uppträda till försvar. Den utomordentliga och nästan uteslutande ifver, med hvilken Karl Linnæus redan nu och under hela sin ungdom studerade växtrikets alster, förskaffade honom ock rörande dess enskildheter en känne-

dom, så nära och så förtrolig, att ingen sedermera kunde deruti med honom jemnföras; och en kännedom, hvilken med barndoms-minnenas friskhet och styrka ständigt bibehöll sig, och derföre tvifvelsutan mycket bidrog till de förvånande framsteg, han gjorde på sjelfva vetenskapens bana, och till den säkerhet, med hvilken han på den samma rörde sig.

Vid tio års ålder afsänd till Wexiö skola, erhöll han i början råa och oskickliga lärare, hvilkas förfaringssätt ingaf ovilja för de undervisningsämnen, som der meddelades; hvarföre han ock bibehöll och än mer utbildade sitt barndoms-tycke för naturkunskaperna, och företog den ena utvandringen efter den andra för att samla örter, insekter och stenarter. Andra kunskaps-ämnen sköttes väl nödtorfteligen och till undvikande af nedflyttning eller aga; dock med så mycken likgilltighet, att lärarne, misströstande om framsteg på studiernas bana, rådde fadren att sätta den nu aderton- eller nittonårige ynglingen i något handtverk. Föräldrarnas sorg blef stor; ty deras beräkning hade varit, att han snart skulle blifva prest och sin faders medhjelpare, kanske efterträdare. Måhända hade dock rådet blifvit följdt, och Karl Linnæi bana afbruten; om ej tvänne i Wexiö befintliga män anat ynglingens egenskaper och talat för uppskof. Det var skolans rektor Lannærius och i synnerhet ortens läkare Rothman, hvilka båda älskade botaniken och derföre ock den unga botanikern. De anskaffade böcker af mer passande innehåll, och han, som förut under motvilja arbetat med Justini krigsberättelser och Ciceros tal, han läste och återläste nu Plinii naturhistoriska skrifter med en ifver, som snart gjorde honom hemmastadd med både innehållet och språket; äfven detta sednare till stor framtida nytta. Mer och mer mognade emedlertid ynglingens föresats att blifva icke prest utan läkare, och förslaget vann snart bifall af både Lannærius och Rothman, Men att underrätta föräldrarna om ett beslut,

så stridande mot deras egna önskningar, hade sina svårigheter. Att i ty fall vända sig till den häftiga modern och blottställa sig för första utbrottet af hennes öfverraskning och ovilja, det vågade sonen ingalunda, utan beslöt i stället tala vid fadern. Under samspråk med några besökande vänner, hade denne anmärkt, *huru lust och lycka vanligtvis följas åt, så att det man har lust till, det får man ock lycka till.* Sonen tog vara på orden, och sedan gästerna afrest, frågade han, om fadern verkligen trodde, det *lyckan följde med lusten?* — *Ja*, svarade denne, *såvida lusten vänder sig till något godt* — Sonen inföll: *Min far! bed mig då aldrig blifva prest; ty dertill har jag platt ingen lust.* Fadern tystnade af bestörtning; men tog åter till orda och frågade: *hvad vill du då blifva?* — *Jo*, sade sonen, *jag vill slå mig på läkarekonst och botanik.* Fadern påminte om husets fattigdom, hvilken icke tillät beträdandet af en så lång och kostsam lärdomsbana; men med ytterligare anspelning på faderns ord genmälte sonen: *får jag lyckan, lika stor som lusten, så går det nog braf; och Gud förser väl offret.* Fadern gaf då sitt bifall, dock med tårfyllda ögon; men för modern vågade man ännu icke på ett helt år omtala den vigtiga förändringen. När det slutligen skedde, fick hon nästan slag af bestörtning och grämelse; ty hon kunde ej lida, att hennes son skulle »*i stället för prest blifva fältskär*», såsom hon uttryckte sig. Hon fördömde nu den blomsterkärlek, som vilsefört hennes Karl, och i afsigt att förekomma en ny sådan olycka, ville hon aldrig tillåta den yngre sonen att besöka trädgården eller sysselsätta sig med dithörande föremål. Fadern sjelf i sin fattigdom misströstade stundom; men blef då uppmuntrad af Rothman, hvilken dessutom gaf sonen enskild undervisning i den vetenskap, som var föremålet för bådas kärlek.

Nu skulle emedlertid den tjuguårige Karl Linnæus afgå till högskolan i Lund. Det betyg, han er-

höll från gymnasium, visar å ena sidan lärarnes missnöje för det närvarande, men ock deras aning om möjligheten af en annan framtid. Ordalagen voro ungefär följande. *Ynglingarna vid ett läroverk kunna jemnföras med telningarna i en trädskola, bland hvilka somliga, oaktadt all på dem använd möda, likväl icke förädlas, utan bibehålla arten af vilda stammar. Men så händer ock, ehuru sällan, att de flyttade i annan jord, förändra sin art och blifva sköna träd och gifva behaglig frukt; derföre och af ingen annan orsak sändes denna yngling till akademien för att kanske komma i ett för honom mer gynnande luftstreck.* Med detta betyg måste Linnæus begifva sig till Lund. Han hoppades att derstädes erhålla understöd af en slägtinge, domprosten Humerus. Men vid ankomsten till stadens tullport hörde han ringning från kyrktornen, och när han frågade efter orsaken, svarades, att det var för domprosten Humeri begrafning; och med dessa ord blefvo och många den unge studentens förhoppningar begrafna. Han ville emellertid icke afbryta sin bana, utan stannade qvar och fick händelsevis rum i Kilian Stobæi hus. Denne, professor i fysik och läkarekonst, hade betydliga samlingar af foglar, snäckor, växter och stenarter, likaså af större naturhistoriska arbeten. Linnæus bekom således ett efterlängtadt tillfälle att taga närmare kännedom om dylika föremål, till en början dock endast i smyg och sällan. Men genom en annan i huset mera bekant student, fick han hemligen ur bokförrådet låna flere större verk, hvilka han med outtröttlig flit studerade långt inpå nätterna. Professorns mor, som led af ålderdomens sömnlöshet, bemärkte gång efter annan det sent brinnande ljuset. *Akta dig!* sade hon till sin son, *Akta dig! den unga småländningen plägar somna ifrån ljuset och kan bränna upp hela din gård.* Kort derefter, och när den misstänkta lågan återigen brann långt inpå natten, gick professorn upp på rummet för att undersöka förhållandet och fann

Linnæus fördjupad i studerandet af Stobæi egna böcker. Följden blef, att professorn lemnade honom fritt tillträde till sin boksamling och ofta till sitt bord, och någon gång till och med skickade honom i sitt ställe på sjukbesök. Professorns tiligifvenhet blef slutligen så stor, att han, sjelf barnlös, talade om att göra den unge studenten till sin arfvinge.

Vid Lunds högskola voro likvål då för tiden natur- och läkare-vetenskaperna icke så högt uppdrifna som i Uppsala, der Hoffvenius, Roberg och Rudbeck arbetat, och hvarest större bokförråd, fullständigare samlingar och flere stipendier lockade med bättre utsigter. Under ett besök i hemmet fick Linnæus höra Rothman framställa dessa omständigheter med färger, så lifliga, att ynglingens kärlek till naturkunskaperna icke längre kunde motstå frestelsen. Hösten 1728 for han också till Uppsala i st. f. till Lund, och var nog obetänksam, nog otacksam att derom icke förut rådfråga sin välgörare Stobæus; ett fel, hvilket han snart fick bittert ångra och sedermera både erkände och afbad. Till Uppsala-resan lemnade honom fadren 100 d. s., dock med förklaring, att intet vidare understöd kunde erhållas från hemmet; emedan de yngre syskonens uppfostran medtog alla tillgängliga medel. Ankommen till Uppsala måste han sålunda snart nog och helt och hållet försörja sig sjelf. Men ingen bland de derstädes väntade goda utsigterna öppnades, och Linnæus råkade i skuld, i verklig nöd, t. o. m. så stor, att han ej hade råd låta halfsula sina skor, utan inlade i stället papper, för att i någon mån värma och skydda fotbladet. Då och efter nära ett helt års försakelser och fåfäng väntan, begynte han ändtligen lyssna till föräldrarnas böner att komma hem och ingå i preståmbetet. Beslutet derom fattades dock med svidande hjerta, och han hade svårt att slita sig från den älskade botaniska trädgården. En dag, hösten 1729 var han derstädes sysselsatt med betraktande af några blommor, när till

honom framträdde en värdig prestman. Det var domprosten Olof Celsius. Denne hade sjelf mycket sysselsatt sig med örtkunskapen i afsigt att lemna en beskrifning öfver alla i bibeln omtalade växter, för hvilken orsak äfven han plägade besöka trädgården. Vid det samtal, som af mötet föranleddes, upptäckte domprosten med förundran studentens ovanliga kunskaper i ämnet, och med deltagande hans sorgliga belägenhet. [1]) Celsius erböd då fritt rum och bord samt begagnade Linnæi biträde vid sina botaniska arbeten och förskaffade honom tillfälle att genom undervisning åt andra studenter förtjena sig något till »kläder och skor.» Genom samme man blef Linnæus också känd af professorn i botaniken, Olof Rudbeck d. y. och vann dennes förtroende i så hög grad, att den då blott 24-åriga studenten föreslogs till bestridande af de botaniska föreläsningarna, i stället för Rudbeck, hvilken hade tjenstledighet; ett förslag, som äfven antogs, sedan Linnæi kunskaper blifvit af de andra professorerna pröfvade och godkända.

Föreläsningarna lyckades öfver all förmodan; ty när professorerna vanligtvis räknade högst 80 åhörare, fick Linnæus hugna sig åt ett antal af 2- till 400, någon gång än mer, och hans namn började ljuda kring fäderneslandet. Föräldrarna, hvilka, och i synnerhet modern, förut ansett honom föga bättre än en förlorad son, blefvo nu förvånade och förtjusta; men kunde i sin fattigdom föga bidraga till hans

1) En annan berättelse innehåller, att Linnæus före sin tillämnade hemresa gick till botaniska trädgården för att taga afsked af sina dervarande älsklingar, de sällsynta blommorna och träden, och att han, just vid utgången derifrån, fick ögonen på en skön, nyss utslagen blomma, hvilken han efter något beskådande ville afskära för att behålla till ett minne; men att i detsamma hördes en myndig röst, som befallde honom lemna växten i fred, och att han då såg framför sig den vördnadsbjudande gestalten af domprosten Olof Celsius, hvarefter uppstod det ofvan berättade samtalet.

fortsatta underhåll i Uppsala. Han bekom dock vid samma tid först ett litet stipendium, och sedermera genom Rudbeck och i synnerhet genom Anders Celsius ett anbud från vetenskaps-societeten i Uppsala, näml. att på dess bekostnad företaga en botanisk resa till Lappland. Modern afstyrkte förslaget såsom ovanligt och vådligt, och åberopade psalmens ord: »*uti ditt land du blif och bo!*» Fadern deremot hemställde alltsammans till sonens eget afgörande. *Anser Du*, skref han, *resan nyttig för din framtid, så förtrösta på Guds nåd; han är med sin hjelp allestädes närvarande, också bland de vildaste fjällen;* och på dessa ord och med detta sinnelag anträdde Linnæus resan år 1732. Den skedde till häst, och medförde många och stora besvärligheter, t. o. m. lifsfaror; men för honom, som dittills förnämligast sett blott Upplands slätter och det inre Smålands täcka men icke storartade natur; — för honom, som dittills gjort, att vi så må säga, personlig bekantskap med endast medlersta eller södra Sverges växter; — för honom, ock för hans både vetenskapliga- och skönhetssinne blefvo nordlandens höga fjäll, stora vattudrag och nya naturalster en hänförande syn, och man påstår, att den beskrifning, han öfver denna resa uppsatt, skall genom lifligt framställningssätt utmärka sig framför alla hans andra skrifter. Skörden af vetenskapliga både föremål och iakttagelser blef stor och väckte uppseende. Ännu fortforo dock svårigheterna af en tryckande fattigdom, hvilken gick ända derhän, att han måste hålla moderns död hemlig; ty han hade ej råd att köpa sig sorgkläder. Andra motgångar tillkommo. Afund öfver hans brådväxande rykte och fruktan för hans blifvande medtäflareskap lyckades att genom akademie-kansleren Gustaf Cronhielm utverka en förordning, hvilken påböd, »*att offentliga föreläsningar icke skulle få hållas af någon annan än af den, som sjelf hade i ämnet aflaggt vederbörligt prof;* d. v. s. att t. ex. ingen, som icke sjelf var medicine-

doktor, skulle få bestrida sysslan för en medicine-professor. Förordningen var, tyckte man, rigtad mot Linnæi både förra och tillkommande verksamhet; — mot den förra; ty det såg ut, som hans föreläsningar varit underhaltiga och derigenom gifvit anledning till förbudet; — och mot hans tillkommande; ty såsom ännu icke promoverad doktor fick han ej fortsätta sin tjenstgörning i st. f. Rudbeck. Som stämplingens förnämsta tillställare ansågs akademie-adjunkten Rosén, den sedermera ryktbare professorn, hvilken också fick i Linnæi ställe öfvertaga dessa föreläsningar. [1]) Den sednare upptändes af harm och skyndade att med värjan i hand kräfva upprättelse. Lyckligtvis var Rosén icke hemma, hvarigenom Linnæus fick tid att återvända till lugnare besinning, så att det blodiga uppträdet hann förekommas. Men den gjorda utmaningen blef bekant. Rosén hade vid lärosätet stort anseende och till äkta erkebiskopens systerdotter. Också var Linnæus nära att för denna utmanings skuld blifva förvisad från högskolan; men räddades genom domprosten Celsii bemedling. För tillfället stängd från ytterligare akademisk tjenstgörning, mottog han landshöfding Reuterholms kallelse att fortsätta en förut påbegynt undersökning vid bergverken i Dalarna. Här lyckades han att, dels som läkare dels genom föreläsningar i mineralogien, förvärfva något penningar, hvarjemnte han blef förlofvad med en dotter till stadsläkaren i Falun, Moræus, hvilken hade icke obetydlig förmögen-

---

1) Linnæus har i sin då förda dagbok anklagat Rosén för denna stämpling, för afund öfver Linnæi växande rykte, för ett skamligt försök att undansnilla Linnæus äran af de botaniska upptäkterna, och att genom Gottskalk Wallerius hafva sökt nedsätta Linnæi förtjenster, m. m. Vi lemna i deras värde dessa uppgifter af den alltid hetsige och nu än mer upphetsade Linnæus. Mot desamma talar Roséns för öfrigt fläckfria lefnad, och likaså den vänskap, med hvilken Linnæus sjelf honom sedermera omfattade.

het. Både Linnæus och hans vänner insågo emedlertid, att, för vinnandet af en mera sjelfständig verksamhet, borde han nödvändigt blifva medicine-doktor; och han beslöt att för sådant ändamål begifva sig till Holland; en resa, till hvilken han varit nog lycklig att kunna anskaffa nödiga medel.

Det var vid denna tid, Linnæus gjorde den stora upptäkt, som gifvit åt naturkunskaperna och i synnerhet åt läran om växtriket en utomordentligt större både utsträckning och vetenskaplighet än förut, och tillika åt Linnæus sjelf och åt hans fädernesland en ära, som både i rummet och tiden sträckt och kommer att sträcka sig längre än någon hittills af svensk person utförd bragd, och som derföre bör också mer än någon annan vara känd af hvar Linnæi landsman, som älskar ljusets segrar och fäderneslandets ära. Många bland oss kunna redogöra för beredelserna, förloppet och följderna af våra herrligaste segrar, t. ex. vid Brunkeberg och Breitenfeld, vid Lund och Leipzig, segrar, hvilka främjat ljus och frihet inom eller utom fäderneslandet. Af samma skäl men i vida högre grad äro vi förpligtade att lära i dess vigtigaste omständigheter känna den seger, som en svensk man medelst strålarne af sitt snille och kraften af sin vilja vunnit öfver det mörker, som förut betäckte en stor och vigtig del af föremålen för menskligt vetande; — en seger, som redan sträckt och kommer att än fullständigare sträcka sina välgörande verkningar öfver hela vårt jordklot. Vi skola fördenskull söka visa våra läsare, hvari den bestod, huru den utkämpades, och hvilka blifvit dess följder.

Hos de äldre folk, som innehade någon bildning t. ex. hos greker och romare, var kunskapen om naturens alster mycket ofullständig. Den omfattade blott ett ringa antal dithörande föremål; hos grekerna t. ex. vid pass blott 5 till 600 serskilda växtarter, och man hade ej heller mägtat upptäcka någon

allmänt gilltig grundsats för dessas ordnande till ett sammanhängande system. Under medeltidens mörker blef villervallan än större, serdeles rörande växtriket, hvars alster voro jemnförelsevis till antal flere och till form mångfaldigare än djur- eller stenrikets då ännu kända arter. Slutligen började dock det vetenskapliga sinnet vakna till förnyad verksamhet. Då uppträdde i Pisa och Rom en man, benämnd Cesalpini, född 1519, hvilken sökte att på grund förnämligast af fröets beskaffenhet och läge m. m., uppställa växterna i klasser och underafdelningar. Hans system, för sin tid det bästa, befanns dock vid tilllämpningen medföra många svårigheter. Andra och sednare örtkännare sökte fördenskull ordna växterna, hvar på sitt sätt, och enligt sin grundsats; deribland ej sällan efter hjertbladens, d. v. s. de ur jorden först uppskjutande broddarnas antal och beskaffenhet; men ingen bland dessa vetenskapsmän mägtade göra sin åsigt allmänt gällande. Lyckligast bland sådana försökare blef den utmärkte fransmannen Tournefort, född 1656. Till indelnings-grund tog han sjelfva blomkronan och dess form. Så uppstodo t. ex. klasserna *Papilionaceæ* d. v. s. fjärils-blomstriga; t. ex. ärt- och vickerblomman; — *Umbellater*, eller parasoll-blomstriga, t. ex. kummin, dill och hundkäxa; *liliaceæ*, eller liljeblomstriga, t. ex. svärdslilja, narciss och tulpan m. fl. Men äfven detta system befanns både otillräckligt och osäkert; emedan klasser och underafdelningar flöto så in i hvarandra, att man ofta nog omöjligen kunde afgöra, till hvilkendera den ifrågavarande växten egentligen hörde. Tourneforts lära vann visserligen mesta anseendet, men på långt när icke något allmänt herrskare-välde, och äfven sedermera sågos andra örtkännare uppgöra och följa andra åsigter. Villervallan blef lika stor som förut, kanske än större, till följe af den ständigt ökade mängden af systemer. En och samma växt blef af olika författare belaggd med olika namn och hänförd till olika

klasser, ordningar och slägter, hvarjemnte alla dessa igenkännings-tecken voro lösa och sväfvande. Äfven sjelfva det vetenskapliga språket, d. v. s. konsttermerna, blef olika hos olika författare och derföre i hög grad besvärligt att hålla reda på. Till följe af så det ena som andra, företedde botaniken stora och afskräckande svårigheter, hvarföre den ock erhöll ett jemnförelsevis ringa antal idkare, d. v. s. en till dess ytterligare uppodling alldeles otillräcklig arbetsstyrka. Också kände man på Tourneforts tid blott omkring 8000 [1]) serskilda växtarter i stället för de ungefär 200,000, till hvilka antalet nu mera torde uppgå. Oredan i och nedsättningen af örtkunskapen verkade också ofördelaktigt på läkarekonsten och på åtskilliga yrken, hvilkas ändamålsenliga behandling mycket främjas genom en närmare kunskap om växtriket, och om de medel och tillgångar, som ur detsamma kunna hämtas. Den vetenskapliga verlden längtade efter upptäkten af någon grundsats, som kunde gifva en lätt, enkel och bestämd indelningsgrund för växtrikets alster och således uppmuntra till deras allmännare och ifrigare studerande.

Under detta sökande började några vetenskapsmän inse vigten af sjelfva *fröberedningen*, d. v. s. af just de organer eller delar, hvilka utgöra sambandet mellan växtens frö, som var Cesalpinis, och växtens blomkrona, som var Tourneforts indelnings-grund. En och annan örtkännare begynte också ana ett växternas könsförhållande, i någon mån liknande djurens. En fransysk vetenskaps-idkare, vid namn Vaillant, född 1669, framlade sistnämnde åsigt, men blef motsagd af Tournefort och mägtade ej heller åt sin tanke gifva den vetenskapliga hållning och form, som behöfdes för att göra den gällande. En läkare i Tyskland, vid namn Burkhard, hade äfvenledes och redan år 1702 framkastat likartade åsigter i ett bref,

1) Andra säga 11,000.

som dock icke erhöll någon offentlighet, förr än år 1752 och ej heller innehöll någon omständligare utveckling. Emellertid ser man, huru växternas könsförhållande var en tanke, som ville tränga sig fram; ehuru ingen mägtat densamma i dess helhet uppfatta och ordna, än mindre i dess enskildheter utarbeta. Den var ännu blott en beståndsdel mer i det kaos af planer, förslag och gissningar, som skulle föreställa den botaniska vetenskapen.

En bland orsakerna, hvarför denna tanke skulle anslå Linnæus mer än någon annan, har man sökt deruti, att bland de nordiska växterna finnes ett stort antal, i synnerhet träd, hos hvilka han- och honblommorna äro skilda åt, antingen på samma träd, t. ex. granen, eller på skilda träd, t. ex. aspen; och att detta måste företrädesvis ådraga sig uppmärksamhet hos den man, hvilken redan från barndomen var kanske mer än någon annan förtrolig med den nordiska växtverldens företeelser.

Första vetenskapliga väckelsen i denna rigtning skall Linnæus hafva erhållit år 1729 eller vid 22 års ålder och under läsandet af en tysk tidskrift, som vidrörde ofvannämnde Vaillants åsigter. Som en blixt flög då genom hans själ, den tanke, som sedermera utarbetad till fulländning, fått namn af *sexual-systemet;* näml. den, att hos växterna verkligen förefunnos delar som motsvarade djurrikets man- och qvinnokön, och hvilka man derföre kunde kalla deras *hannar* och *honor;* — och vidare, att just på desse delars antal och inbördes läge borde man grunda växtrikets indelning, nämligen i klasser efter hannarna och i ordningar efter honorna [1]). Första aningen härom uttalades i en dock mycket ofullständig uppsats, hvilken han öfverlemnade åt domprosten Celsius

1) De enskilda undantagen härifrån känner vetenskapsmannen.

och åt professor Rudbeck, och hvilken skaffade honom förbemälte tillåtelse att i stället för den sistnämnde hålla akademiska föreläsningar. Samma än mer utvecklade åsigt framlade han sedermera inför vetenskaps-societeten i Uppsala, hvilken dock i början ansåg den som galenskap; *men jag*, sade Linnæus, *jag skall visa, hvad den duger till.* Och sedan ämnet af honom erhållit närmare utredning, ändrade societeten i någon mån sin tanke och ville befordra uppsatsen till trycket, men saknade nödiga medel. Bemälte hans första utkast innehöllo endast 21 örtklasser; men under åren 1730—1735 arbetade han oupphörligt på systemets utbildande samt nedskref första utkasten till flere sina vigtigaste sedermera utgifna verk, och lät slutligen år 1735 och i Holland trycka sin lilla lappska flora, det första arbete, som var uppställdt efter nämnde sexual-system.

Detta var likväl då för tiden af få kändt och af ingen annan vetenskapsman godkändt. Äfven i uppfinnarens hufvud var det ännu blott en tanke, visserligen i sin helhet öfverskådad eller åtminstone anad, men icke på långt när i sina enskildheter utbildad och således ej heller fattliggjord för andra forskare. Det var detta, som skedde, under den resa, Linnæus år 1735 företog, och hvars egentliga mål blef Holland.

Sedan denna republik lyckats tillkämpa sig, icke blott yttre politiskt oberoende, utan ock inre medborgerlig frihet, utvecklade sig hos dess innevånare en verksamhet och en kraft, som hvarken till mångfald eller höjd, med undantag af medeltidens italienska fristater, hade i det yngre Europa haft sin like; häldst om man tager i betraktande ringheten af folkmängd, landvidd och naturliga tillgångar. Under den tid, Holland förblef i åtnjutande af sin fria statsförfattning, framstod dess folk nära nog i spetsen för den europeiska bildningen. Derföre såg man ock en mängd unga uppåt sträf-

vande snillen skynda till denna mönsterstat för att lära landtkrigets yrke af de oraniska furstarna; sjökrigets af Tromp och Ruyter; befästningskonsten af Coehorn; statskonsten af Olden-Barneveld och de Wit; språkkunskapen af Gronovius, Heinsius och Vossius; handel och näringar af hela folket, samt naturkunskap och läkarekonst af Boerhave, hvilken på sin tid och i sin väg var en bland Europas största vetenskapliga rykten. Från de äfventyrliga åsigter, som en Paracelsus och Helmont antagit, hade Boerhave återfört läkarekonsten till enklare och vetenskapligare förfarings-sätt och det med så mycken framgång, att han kallades den nye *Hippocrates*, och sades hafva omskapat sin vetenskap, såsom Euclides gjorde med geometrien.

Till detta Holland begaf sig nu äfven Linnæus. Närmaste föremålet var att blifva promoverad till medicine-doktor, hvilket äfven skedde redan sommaren 1735 och i Hardervyk; vid samma högskola, der medtäflaren Rosén likasom flere samtida svenska läkare erhållit besagde värdighet och sitt dymedelst innehafda företräde. Sedan detta mål var uppnådt, hade Linnæus kunnat genast vända tillbaka till Sverge, och han ämnade äfven med det första så göra, i synnerhet som reskassan led till slut. Förut ville han dock höra den berömde Boerhaves föreläsningar och reste af sådan orsak till Leiden. Här lyckades han blifva bekant med några anseddare vetenskapsmän, för hvilka han framlade sin nya åsigt, och med den lyckliga följd, att dessa öfvertalade honom qvarstanna någon tid och derunder låta trycka en kort öfversigt af sin nya vetenskapliga uppställning. Han gjorde så. Skriften kallades *Systema naturæ* och omfattade både djur-, växt- och stenriket, dock tillsammansträngda inom det lilla utrymmet af 3 halfva ark i regal-folio [1]). Den ledande tanken

1) Andra säga 14 sidor.

var likväl uttalad både klart och bestämdt, och befanns tillika af sådant innehåll, att den väckte mycken uppmärksamhet och sedermera skaffade åt skriften sexton nya upplagor. Boerhave fick naturligtvis genast höra talas derom, och skyndade att undersöka innehållet. Denne store vetenskapsman, hvilken mången gång afböjt besök af högt uppsatta herrar, inböd nu Linnæus till sin trädgård hvarest han efter åtskilliga pröfvande samtal rådde honom att stanna i Holland. Men när Linnæus nämnde, att han redan nästa dag ämnade öfver Amsterdam återvända till Sverge, skickade Boerhave med honom ett bref till Burmannus, en ansedd botaniker i sistnämnde stad. Linnæus anträdde derpå sin hemfärd; och vid resan genom Amsterdam framlemnade han berörde bref. Sådant var dock dettas innehåll och verkan, att, när Burmannus slutat genomläsningen, erböd han åt Linnæus sitt hus och sitt bord, näml. för att skaffa den unge vetenskaps-idkaren tillfälle att närmare studera de stora trädgårdar och de från alla verldsdelar anskaffade örtsamlingar, som förefunnos i Amsterdam, hvilken stad var då för tiden en bland verldshandelns förnämsta platser. Linnæus mottog anbudet och utgaf nu ett par skrifter, hvilka sökte ytterligare förklara det nya systemet. En ovanligt rik man och stor blomsterälskare vid namn Clifford egde vid samma tid en mellan Harlem och Leiden belägen trädgård, mer än de flesta sådana rik på växter, djur och foglar från alla verldens då kända länder, samt försedd med ett fullständigt naturhistoriskt bibliotek. Enligt förslag af Boerhave beslöt han att åt Linnæus uppdraga ordnandet och beskrifvandet af bemälte trädgård och dess samlingar. Anbudet mottogs, och Linnæus flyttade till Hartekamp, så hette stället, hvilket för honom blef ett paradis, en verklig lustgård; först och främst genom rikedomen af alla slags naturalster, och sedermera genom det lefnadssätt, han derstädes kunde föra; ty då ega-

ren esomoftast uppehöll sig på andra orter, fick Linnæus såsom husbonde befalla öfver bord, trädgård, betjening och spann.

Här arbetade han med utomordentlig flit, dels på trädgårdens ordnande, dels på flere nya skrifter, hvilka än mer utbildade sexual-systemet. Märkligast bland sådana voro *Genera Plantarum* [1]) samt *Critica Botanica* [2]). Redan förut hade han, som nämndt är, indelat de flesta växterna efter hannarna i klasser, och efter honorna i ordningar. Nu gällde att likaledes uppställa växtverldens underafdelningar, näml. i slägten och arter; — först slägten (Genera), hvilka under gemensamma slägtnamn, t. ex. *Anemone* d. v. s. *Sippan*, eller *Vaccinium* d. v. s. *Bär-riset*, skulle kunna upptaga alla dithörande enskilda arter (Species); — och sedermera sjelfva dessa arter, t. ex. blå-, hvit- och backsippan, eller lingon-, odon- och blåbärsriset, strängt skiljda från hvarandra, men tillika samlade och ordnade under sina gemensamma slägten.

I detta hänseende rådde förut mycken villervalla. Alla dittills föreslagna grunder för växternas indelning i slägten voro alltför godtyckliga, och derföre olika hos olika författare, så att en och samma art fördes af ena örtkännaren till ett och af en annan till ett annat slägte. Äfven sjelfva slägtnamnen voro af samma orsaker olika hos olika författare. Det ena med det andra bidrog till ökande af oredan inom vetenskapen och af svårigheterna för vetenskapsmännen. Äfven denna villervalla företog sig Linnæus att afhjelpa. Med otrolig flit genomgick och granskade han de många tusen olika växtarterna, och indelade dem sedermera i slägten, hvarje sådant med sina bestämda slägt-kännetecken, sitt bestämda *slägtnamn* och sina bestämda underordnade arter. Detta skedde efter nya och vetenskapliga grunder, hvarföre

---

1) Örternas slägten.

2) Granskning af botanikens behandling.

han också mången gång skiftade i två eller tre slägten, hvad hos föregångarne varit ett, eller tvärtom. Genom denna åtgerd blefvo således växtrikets alster för första gången vetenskapligt ordnade äfven i sina mindre underafdelningar, d. v. s. i slägten och arter.

Men med afseende på just sjelfva arterna (Species) återstod en svårighet och den icke liten. Dessa hade nämligen icke haft några serskilda vetenskapliga *artnamn*, hvarföre ock kännaren måst hjelpa sig fram på så sätt, att han till slägtnamnet fogade några för arten utmärkande kännetecken. Till följe häraf skulle således de vetenskapliga namnen vara t. ex. på blåsippan: *anemone foliis trilobis integerrimis*, d. v. s. *sippan med treflikiga, helbräddade rotblad*, — och på hvitsippan, *anemone seminibus acutis foliolis incisis, caule unifloro*, d. v. s. *sippan med spetsiga frön, inskurna småstjelkblad och enblommig stjelk.* Hvarje gång en växtart skulle omtalas, måste det fördenskull ske genom upprepande af en så ovig och långsläpig omskrifning, hvilken dessutom var vacklande och olika hos olika författare; naturligtvis alltsammans till stor svårighet för vetenskapsmannen, och till en nästan oöfvervinnerlig för nybegynnaren. Men likasom hvarje serskild person hade sitt både slägt- och dopnamn, så företog sig Linnæus nu att åt hvarje serskild växtart gifva utom *slägtnamnet* äfven ett serskildt *artnamn*, hvilket, såsom af honom uppfunnet, väl kunde kallas för växtens *linnæanska dopnamn.* Så tillkommo de nya, ännu för det mesta gällande dubbel-namnen, t. ex. för blåsippan *anemone hepatica*, för hvitsippan *anemone nemorosa*, för lingonriset *vaccinium vitis idea*, för odonriset *vaccinium uliginosum* o. s. v. Alla namnen gåfvos på latin, hvilket den tiden var de lärdes gemensamma skriftspråk i hela Europa.

Samtida och sednare vetenskapsmän hafva beundrat den grundliga kännedom och skarpa blick, med hvilken Linnæus uppfattade växternas inre och

verkliga frändskap och derefter ordnade dem i slägten, på ett sätt, som var mycket djupare tänkt än något bland de förut brukliga; — likaså den blick för det hos hvarje art mest betecknande i växtställe, växttid eller andra biomständigheter, hvilka han påpekade genom artnamnen. Han gick härvid till väga med mycken djerfhet; i det han utan krus förkastade många indelningar och namn, som blifvit af äldre, högt ansedda botanister uppfunna eller godkända, hvarföre ock han och dessa hans verk blefvo föremål för någon ovilja. Men Boerhave såg och tog saken på annat sätt. Linnæi *Genera plantarum* var ett bland de verk, som genom stora förändringar mest uppretade några äldre vetenskapsidkare. Men efter dess genomläsning skref Boerhave till Linnæus ett bref, hvari förekommo följande rader. *Redan första blickarna i din bok upptäcka spåren af oändlig flit, ovanlig ihärdighet och oöfverträffad sakkunskap. Det herrliga arbetets nytta kan jag icke nog framlägga; men det skall beprisas af århundraden, efterföljas af de rättänkande och medföra gagn åt alla. Det skall uthärda pröfningen af de strängaste granskare och af hvarje kommande tidsålder.* Boerhaves *spådom* gick snart i fullbordan. Linnæi *nomenklatur*, d. v. s. hans slägt- och art-benämningar, blef, såsom den både vigaste och rigtigaste, snart och öfver allt antagen, hvilket hade till följd, att den fordna villervallan upphörde; ty från denna stund visste en hvar, hvilken ört, som menades, så snart dess linnæanska dubbel-namn angafs. Upptäckten af sexual-systemet var en snille-blixt, som på en gång sköt fram öfver växtriket och föranledde dess indelning i klasser och ordningar. Men att sedermera indela dessa i slägten och arter, och att sålunda åt hvarenda serskild växt anvisa dess klass, ordning och slägte; och att gifva den sitt bestämmande dubbel-namn; och att göra denna nyskapelse så mästerligt, att Europa bortbytte alla äldre systemer och nomenklaturer mot Linnæi;

detta var ett verk af på en gång den utomordentligaste flit, den mest genomträngande skarpsinnighet och tillika af ett snille, som icke blott för tillfället blixtrade fram, utan likt en städse lysande sol, oupphörligen spred sitt ljus öfver de ämnen, som fliten uppsökt och skarpsinnet granskat. Genom dessa arbeten blef växtriket ordnadt äfven i sina minsta enskildheter och det i enlighet med sexual-systemet och till dettas fullständiga utbildning.

Linnæi vid denna tid framlaggda arbeten hafva också i andra hänseenden varit af oberäkneligt stor nytta. Örtkunskapen, mer än kanske någon annan, fordrar en noggrann *terminologi*. Man måste näml. hafva bestämda namn för växtens alla delar och för dessas alla möjliga former, färger, lägen m. m. för att kunna öfver hvarje ört gifva en beskrifning, som ej tillåter misstag. Dittills hade likväl ingen örtkännare mägtat uppgöra en terminologi, så ändamålsenlig, att den blifvit antagen af de öfriga vetenskapsmännen. Tvärtom; — olika författare hade också härutinnan begagnat olika namn till stor svårighet för hvarandra. Dessutom voro ock sjelfva beskrifningarna på så väl slägten som arter vidlyftigare än som behöfdes, och likväl mycket vacklande; emedan äfven de. så till ordning som innehåll, följde olika, stundom inga grundsatser. Linnæi nu utgifna arbeten medförde härutinnan en stor och välgörande förändring. De gamla terminologiernas benämningar blefvo näml. af honom dels satta i bättre och närmare sammanhang, dels utbytta mot andra mer ändamålsenliga, och i så väl slägt- som artbeskrifningarna infördes korthet, tydlighet och vetenskaplig ordning, med noggrannt iakttagen serskild interpunktering mellan hvarje del af beskrifningen. Också i detta hänseende förvånas man öfver den djerfhet, hvarmed den 30-årige svensken gick till väga; — dock nästan än mer öfver den förmåga, han ådagalade, hvilken också hade till följd, att Europas ört-

kännare innan kort antogo den nya terminologien; samt vid uppgifvandet af slägternas och arternas kännemärken den korthet och den vetenskapliga ordning, Linnæus anvisat.

Den stora tanke, som 1729 föresväfvade den då blott tjugutvåriga studenten, hade nu blifvit i sin helhet utarbetad och färdig, medelst *sexual-systemet* och dess indelning i klasser och ordningar. Den hade ock i sina vigtigaste enskildheter blifvit genomförd och förtydligad medelst den nya indelningen i slägten och arter, hvarje med sina namn, enligt den nya *nomenclaturen.* Dess inhämtande hade dessutom blifvit underlättad och dess efterföljd stadfästad medelst den nya *terminologien.* Genom dessa verk hade således Linnæus icke blott frejdat sin ära och gifvit styrka och sammanhållning åt sitt system; utan ock omskapat hela botanikens vetenskap, eller rättare uttryckt, skapat den; ty man kan svårligen gifva namn af vetenskap åt den hopgyttrade samling stridiga åsigter och oordnade enskildheter, som tillförene intagit botanikens rum. Linnæus var blott 30 år gammal, då han redan genomfört detta vetenskapliga storverk.

Vid åsynen af en så till grunden gående omskapning, stannade de flesta äldre örtkännare till en början stumma, tvekande, eller ogillande. I England, som Linnæus under tiden besökte, hade hans skrifter visserligen väckt uppseende, men ock motsägelse. En och annan ville i början betrakta honom som en oblyg förslags-makare, och en bland landets största naturalie-samlare sköt ifrån sig sexual- liksom de öfriga sins emellan stridiga systemerna, och ansåg för enklast och bäst att efter namnens bokstafsrad ordna naturens alster. I Paris, hvilket äfven besöktes, blef Linnæus visserligen med utmärkelse mottagen, i synnerhet af botanisten Jussieu. Denne, liksom andra dervarande örtkännare, höll sig dock till landsmannens, till Tourneforts åsigter, och ville ännu

icke godkänna Linnæi. En sådan uppmuntran vederfors denne för första gången, när en lärd botanist vid namn Royen år 1738 i det närmaste enligt Linnæi system och nomenklatur ordnade den akademiska trädgården i Leiden, och det oaktadt Boerhave ännu lefde, som hade några år förut efter sina grundsatser ordnat samma inrättning och gifvit namn åt dess växter. Snart följde andra framgångar. I enlighet med Linnæi åsigter utgåfvos år 1739 en flora af en ryktbar i Leiden boende örtkännare vid namn Gronovius; — och år 1740 en beskrifning öfver akademiska trädgården dersammastädes, uppsatt af förbemälte Royen. Linnæus hade således vunnit en afgörande seger vid den högskola, som då för tiden var en bland de ryktbaraste i hela Europa. Från denna stund utbredde sig ock hans lära med förvånande fart öfver den vetenskapliga verlden. En enda anseddare örtkännare, vid namn Haller [1]), sökte visserligen att till en tid och till en del upprätthålla de gamla åsigterna; men blef dervid stående ensam, under det hans yrkesbröder öfvergingo till Linnæi sida.

Det ansträngda arbetet i förening med ovana vid Hollands luftstreck hade emedlertid i någon mån skadat Linnæi helsa, och han började längta efter sitt fädernesland, — och efter sin fästmö; häldst han försporde, huru i hemmet något hvar började tro, att han aldrig mer skulle komma tillbaka, och huru derföre en hans förra vän sökte locka den, som man sade, öfvergifna fästmön. Under sådana omständigheter var ytterligare dröjsmål vådligt. Clifford erbjöd honom att bebo och begagna Hartekamp, som hade han varit dess egare, och att tillika erhålla i arvode en dukat om dagen, men förgäfves. Boerhave, det var sista året af dennes lefnad, sökte lika-

1) Buffon i Paris lärer ock hafva skrifvit mot Linnæus; kanske dock mest mot dess zoologi? Några mindre ryktbara motståndare behöfva icke uppräknas.

ledes öfvertala honom att stanna i Hollands tjenst och öppnade utsigten att på regeringens bekostnad få göra botaniska utflygter till Goda-Hopps-udden eller till Surinam och att blifva professor i Utrecht; men förgäfves. De båda utmärkta vetenskapsmännen måste skiljas åt. Boerhave var nu mera så svag, att han ej förmådde röra sig ur stället. Med djup känsla af vördnad och tacksamhet kysste Linnæus vid afskedet sin välgörares och ledares hand; och denne, — med insigt och erkännande af lärjungens storhet, och med ansträngning af sina ringa krafter, drog Linnæi hand till sitt ansigte och kysste den tillbaka och sade: *jag har lefvat min tid och mina år och gjort, hvad jag förmått. Gud bevare dig, för hvilken allt detta återstår. Hvad verlden af mig äskat, det har hon fått. Men af dig äskar hon långt mera.* Tårar afbröto talet, så att han blott kunde tillägga: *farväl min älskade Linnæus!* Innan årets slut hade den store af hela Europa vördade mannen aflidit.

Det egentliga värdet af Linnæi upptäkter och arbeten hade vid hans hemresa i September 1738 blott helt nyligen och endast af några få holländare blifvit offentligen erkändt, hvadan ryktet derom ännu icke hunnit till många svenska öron. Vid ankomsten till Stockholm blef han också behandlad med en köld, som mycket afbröt mot de hyllningar, för hvilka han under sista tiderna varit föremål i utlandet, hvarföre han ock begynte tänka på mottagandet af något bland de anbud, som blifvit derstädes gjorda. Men en sådan vanheder för Sverge förekoms af Karl Gustaf Tessin, hvars uppmärksamhet blef genom M. Trievald fästad på värdet af Linnæi personlighet, och derföre och tills vidare erböd honom rum och bord i sitt eget hus, och sedermera vintern 1739 skaffade honom af ständerna ett anslag för hållandet af offentliga föreläsningar och straxt derefter och med tillhjelp af Karl Gyllenborg likaledes fullmagt att vara amiralitets-läkare i hufvudstaden. I

Tessins hus blef han ock snart bekant med dennes förnämsta vänner och antagen till deras läkare, hvarföre han ock skämtvis kallades: *Hattarnas Arkiater.* Vid samma tid fick han äfven deltaga i stiftandet af vetenskaps-akademien i Stockholm och blef genom lottning utsedd till dess ordförande, hvilken framstående plats, således erhöll honom till sin första innehafvare. Genom Olof Rudbecks, den yngres död år 1740 blef i Uppsala professors-sysslan i anatomi och botanik m. m. ledig. Linnæus uppfördes väl på förslaget; men sysslan gafs åt den fordna motståndaren Nils Rosén, en man af så stora förtjenster, att öfver hans utnämnande inga klagomål kunde med skäl anföras. Året derpå blef sammaledes professorssysslan i teoretisk och praktisk läkarekonst ledig, och som sökande anmälte sig Linnæus och en Wallerius. Vid afläggandet af sitt lärdomsprof sökte den sednare att nedsätta medtäflarens förtjenster; men dennes enda svar blef, att under tittel af: *den lärda verldens utlåtanden öfver Linnæi skrifter*, låta trycka en mängd berömmande omdömen, som utrikes lärda numera fällt öfver desamma. Med understöd af dessa vittnesbörd, af Karl Gyllenborgs förord och af ständernas yttrade önskningar blef han också till sysslan utnämnd. Året derpå eller 1742 skedde, ett redan två år tillförene och i förväg tillämnadt tjenstebyte, genom hvilket Linnæus och Rosén kommo i spetsen, hvar för den vetenskap, han mest älskade och bäst kunde främja.

Nu och vid 35 års ålder hade Linnæus således kommit på sin rätta plats, och han utvecklade också der samma ovanliga verksamhet, som förut. Den botaniska trädgård, Olof Rudbeck d. ä. anlaggt, [1]) hade vid Uppsala-branden år 1702 blifvit skadad och ännu icke hunnit fullkomligen återställas. Knappt hade Linnæus blifvit utnämnd till professor i ämnet,

---

1) **20.** 163.

förr än han genom Karl Gyllenborg utverkade statsanslag till hvarjehanda omläggningar och drifhusbyggnader, vid hvilka sednare den skicklige Hårleman biträdde. Snart blef också denna trädgård en bland de ryktbaraste på sin tid; och det var t. ex. der, som man första gången såg kinesiska tébusken till Europa öfverflyttad. Inom kort utgaf Linnæus beskrifningar, som till verldens förvåning ådagalade, hvilken mängd sydliga växter han lyckats uppdraga under ett luftstreck, nordligare än vid någon annan dåvarande botanisk trädgård.

På samma ställe ordnade han ock början till ett menageri, i hvilket ungdomen skulle få tillfälle att se lefvande exemplar af flere sällsynta djur och foglar, m. m., ett företag, hvilket dock sedermera måste öfvergifvas. Han anlade ock ett naturalie-kabinett till förvarande och förevisande af uppstoppade djur, foglar, fiskar och amfibier, samt af snäckor, maskar, örter och stenarter, hvilken samling ända till våra dagar blifvit underhållen och betydligen ökad; detta sednare redan under Linnæi lifstid genom rika skänker af konung Adolf Fredrik, af Karl Gyllenborg, af kommers-råderna Grill och Lagerström samt af Linnæi talrika vänner och lärjungar i alla land; ty en hvar ansåg sig pligtig att till mästaren frambära sina vigtigaste upptäkter. En gång fick han sig från Surinam tillskickad en samling växter, hvilka, för att bättre bibehålla sig, voro med rötter, blommor och frukter inlaggde i spiritus vini, och fyllde så många oxhöfden, att för deras forslande från Stockholm till Uppsala behöfdes fyra tvåspända vagnar.

Oupphörligt och med stöd af de många nya växter, som sålunda år efter år ifrån alla verldsdelar anlände, fortfor emedlertid Linnæus att gifva sitt system all möjlig fulländning, dels genom ett nytt med ansträngd flit utarbetadt verk, kalladt *Species Plantarum*, hvilket han sjelf ansåg som en bland sina vigtigaste uppsatser; — dels genom flere utförli-

ga afhandlingar öfver andra systemets delar; — dels genom utgifna floror för serskilda länder; — dels genom det i Flora Suecica införda bruket att för hvarje art uppgifva icke blott dess vetenskapliga namn utan ock det i hvardagslifvet förekommande; näml. i afsigt att derigenom lätta och öka allmänhetens deltagande för vetenskapen. Här må ock följande anmärkning bifogas. Man har under sednare tider, serdeles i Frankrike tadlat sexual-systemet såsom stelt och tillkonstladt, och i stället sökt införa så kallade *naturliga klasser.* Till Linnæi ära må dock erinras, att också han insåg, huru man borde jemnte sexual-systemet begagna äfven det naturliga, och att han flerestädes, och mest i sitt kanske snillrikaste verk, Philosophia Botanica, har i vissa hänseenden följt, och i andra tydligen påpekat detsamma; ehuru tanken då för tiden icke kunde, så som sedermera skett, genomföras; emedan man ännu icke kände ett för sådant ändamål tillräckligt antal växter och växtformer. Mycket ansedda vetenskapsmän hafva också fortfarande påstått sexual-systemet hafva ett bestämdt företräde.

Bland Linnæi botaniska upptäkter eller åsigter omtalas ytterligare hans lära om *örternas sömn*, likaså om *blomster-uret* (Horologium Floræ), enligt hvilket sednare man af den olika tid, på hvilken vissa örter öppnade eller tillslöte sina blomkronor, kunde, likasom efter en timvisare, bestämma dagens stunder. Bland de hans blickar, som djupast inträngde i naturens hemligheter, räknades den s. k. *Prolepsis plantarum*, d. v, s. växtlighetens förutbestämmelse, hvilken utvecklar den åsigten, att örtens blad och blommor ligga förebildade redan uti fröet. I allmänhet förkastade han läran om *generatio æquivoca* d. v. s. om sjelf-alstringen, och antog som grundsats: *Omne vivum ex ovo*, d. v. s. *allt lif kommer ur ägget;* eller *allt lif är en följd af ett föregående lif*, och till följe

af sin kärlek till denna åsigt, insatte han ock det betydelsefulla ägget i sitt sköldemärke.

Linnæus sysselsatte sig mycket också med djur- och stenriket. Ehuru icke så ryktbara och omskapande som i afseende på växtriket, hafva dock hans arbeten äfven om dessa föremål medfört ganska vigtiga förbättringar, och i många hänseenden var det Linnæus, som hufvudsakligast och för första gången ordnade dem i vetenskaplig form. Ty äfven här gjorde sig gällande hans ovanliga förmåga att öfverskåda hela massor af enskilda föremål och att i de flesta fall bestämdt anvisa, och i andra åtminstone ana den egenskap, efter hvilken de borde ordnas och verkligen blefvo af honom ordnade; t. ex. för mineralierna deras kristall-form, för snäckorna deras så kallade *cardines*, för ormarna deras sköld-ringar, för insekterna deras vingar, för fiskarna deras fenor [1]), för foglarna deras näbbar, för djuren deras tänder; hvarjemnte han först upptäckte eller angaf de s. k. zoophyternas dubbel-natur af både växter och djur. Han tyckes ock hafva redan då insett geologiens vigt och anat dess blifvande upptäkter; ehuru han icke vågade derom tydligare uttala sig af fruktan för den stränghet, hvarmed dåtiden yrkade en bokstaflig uppfattning af Mosis berättelse om skapelsen. Jemnte dessa sysselsättningar var han under 20 års tid sekreterare i Uppsala vetenskaps-societetet, till hvars handlingar han lemnade flere dyrbara bidrag. Många bland hans tryckta skrifter hafva utkommit i öfversättningar och i nya upplagor. Man beräknar ock, att han, utom sina större verk, utgifvit 187 disputationer och 67 uppsatser införda i vetenskaps-societetens eller i vetenskaps-akademiens handlingar.

Låtom oss i korthet betrakta följderna af Linnæi vetenskapliga verksamhet! Tillförene och oaktadt flere

---

1) Han erkände dock, att sistnämnde indelningsgrund först blifvit uppfunnen af hans tidigt aflidne ungdomsvän Artedi.

berömliga förarbetare, låg botanikens fält öfverhöljdt af en samling enskildheter, för blick och tanke blandade om hvarandra, utan ordning och utan sammanhang, och derföre i ett tillstånd af mörker och oreda, som afskräckte de flesta forskare. Det var ett kaos, hvars ordnande endast några få personer vågat försöka, ingen dock med framgång. Men Linnæi ande sväfvade deröfver, och det vardt först ljus och derpå ordning. För hans granskande blick skilde sig föremålen åt, hvart efter sin art, och bildade stora för sig bestämda klasser och slägter. — Tillförene hade växtverldens många 1000 serskilda föremål inga eller blott villande och föränderliga namn. Linnæus, naturvetenskapens Adam, uppträdde och gaf åt hvart och ett bland dem ett eget namn, och som han nämnde dem, fingo de heta. — Tillförene liknade örtkunskapens byggnad ett Babel, redan från början lidande af oenighet och språkförbistring, hvarföre det ock af många arbetare öfvergafs. Det var under en sådan ännu fortfarande, till och med växande förvirring, som Linnæus trädde till verket. Tvärtemot förhållandet med det gamla Babel, lyckades han att till både tanke, språk och sträfvande förena alla sina medarbetare, och att så fästa dem vid den gemensamma byggnaden, att denna med förvånande fart lyfte sig ur gruset. — Tillförene hade menniskorna en högst ofullständig kunskap om de många hjelpmedel, hvilka naturen erbjuder till föda, kläder, läkedom, färgstofter m. m. Med och från Linnæi tid och till följe af ständigt växande kunskap i dessa ämnen, har man gjort en mängd upptäkter af både ena och andra slaget och till oberäkneligt gagn för menniskorna, hvilka sålunda mer och mer komma till medvetande af sitt herravälde öfver naturen och till begagnande af sin medskapade förmåga att råda öfver djuren på marken, foglarna under himmelen, fiskarna i hafvet och allehanda örter på jorden och att låta dem, hvar efter sin art, tjena menniskan till nytta. —

Tillförene hade okunnighet rörande naturens alster och lagar underhållit en mängd fördomar och vidskepelser. Men sedan Linnæus och andra naturforskare begynt skingra mörkret, begynte ock åtminstone de kunnigare begripa, att, hvad man förut ansett som verkningar af trolldom, var ingenting annat än följder af enkla, men nu först upptäckta naturkrafter. — Tillförene och just till följe af det besagde mörker, som hvilade öfver de dagligen omgifvande föremålen, blefvo menniskorna sjelfva vanda från ljus och till mörker; vanda *från* en klar uppfattning af naturen och af dess lagar, och vanda *till* oredigа föreställningar, aningar, gissningar, vidskepelser. Men genom och efter Linnæus och hans samtida hafva menniskorna vida mer än tillförene lärt att i föremålen för sin uppmärksamhet söka sanning, reda och sammanhang, och vanan vid ljus i ett har gifvit längtan efter ljus också i andra ämnen.

Många voro dock de, som icke gjorde, måhända icke kunde göra sig reda för dessa förhållanden; många, som tvärtom tyckte, att, emedan Linnæi system förskaffat Sverge hvarken landvinningar, guld, lifsmedel eller någon handgriplig nytta; alltså förtjenade hvarken upptäckten eller upptäckaren det myckna beröm, som på dem slösades. Återljudet häraf nådde Linnæi öron, och han utgaf en skrift, kallad *Cui bono?* d. v. s. *Hvartill duger det?* i hvilken han sökte fästa uppmärksamheten på de många fördelarna af en förtroligare naturkunskap. Hans hjerta var ej heller likgilltigt för menskligheten fordringar i sådant hänseende, och en ganska varm, ehuru mindre lysande del af hans författareskap bestod i ett mångsidigt och ifrigt bemödande att göra de vetenskapliga upptäckterna nyttiga för sina medmenniskor och för det hvardagliga lifvet.

Hvad han i sådant afseende uträttat, är ej ringa. Flere hans skrifter gjorde allmänheten uppmärksam

på de natur-alster, som voro för helsan nyttiga eller skadliga, och med sin vanliga benägenhet för systematiska indelningar ordnade han äfven sjukdomar och läkemedel, liksom växterna, i slägten och arter. Han införde ock i vetenskapen många förut okända läkemedel, och utmärkte sig genom grundlig framställning af läran om dieten. Han meddelade ock upplysande, ofta varnande beskrifningar om några enskilda, i ty fall vigtiga naturföremål, t. ex. ur djurriket om binnike-masken, och ur växtriket om stäkran m. fl. Hans försök att införa tebusken åsyftade likaledes ett allmänt nyttigt föremål, näml. att, som han uttryckte sig, *stänga den port, genom hvilken Europas silfver utvandrade till Kina.* Serskildt sökte han att göra sina upptäckter nyttiga för landsmän och fosterjord. Till utbredande af en allmännare kunskap om svenska naturens alster, utgaf han fördenskull en *Flora Suecica* öfver växtriket och en *Fauna Suecica* öfver djurriket; och tillika flere serskilda skrifter om de vilda, inhemska växter, som kunde användas till föda, till färgämne och till hvarjehanda behof så i hushållen som fabrikerna. Tillika och enligt ständernas yttrade önskan företog han resor till Gottland, Öland, Westergötland, Nerike, Wermland och Skåne, och utgaf derom böcker, som innehöllo anmärkningar öfver landets beskaffenhet och alster samt öfver innevånarnes lefnads- och hushållssätt; och derjemnte anvisningar till förbättrandet af både det ena och det andra.

Linnæus var stor, ej blott som vetenskapsman, utan ock som ungdomslärare. Den kärlek, hvarmed han omfattade, den klarhet, hvarmed han öfverskådade hvarje ämne, meddelade sig åt både föredrag och åhörare, hvilka sednare i ovanlig mängd fyllde hans lärosal, och bland sig räknade utländningar till större antal än någonsin varit händelsen i Sverge. Alla lyssnade med begärlighet till hvarje ord, som flöt från mästarens läppar, antingen han nu satt i sin

lärostol, eller, omgifven af lärjungar, vandrade genom den botaniska trädgården. Ryktbarast voro måhända de så kallade »*herborisationerna*», d. v. s. de utflygter kring Uppsala, hvilka han med sina lärjungar ej sällan företog i afsigt att öfva deras blick och lifva deras sinne för den fria naturens företeelser. Skaran bestod af icke blott studenter utan ock af flere äldre, stundom af högt uppsatta män, t. ex. grefve Gyllenborg och Jonas Alströmer, samt af utländningar, och steg ofta till 200 personer, hvilka spridde sig i flockar för att hinna genomsöka hela nejden. Hvarje anträffadt ovanligare naturalster blef genast buret till Linnæus, hvilken, om det befanns af större märkvärdighet, lät röra en för sådant ändamål medförd trumma, vid hvars ljud hela svärmen församlades för att höra mästarens förklaringar öfver det ifrågavarande föremålet. Om qvällen återvände skaran till den gamla lärdomsstaden, hvarest de med blommor i hatten och med dagens samlingar iränseln intågade under musik och med en viss högtidlig ordning, men i den gladaste sinnesförfattning. Så lifvade vetenskapliga studier har man ej sett, hvarken före eller efter Linnæi tid.

Kärleken till så väl naturkunskaperna som till deras idkare visade sig ock på andra sätt. I Linnæi rum funnos porträtter af Boerhave, Burmannus, Tournefort, Vaillant och af företrädarne på professorsstolen, de båda Rudbeckarna. Han påyrkade ock, att vid hvarje gymnasium skulle anställas en lärare i besagde ämnen, och han lyckades genomdrifva en förordning, enligt hvilken hvar student, som ville blifva filosofie-magister, borde genom aflaggd examen visa sig vara i de samma hemmastadd. Lika ifrigt önskade han, att den botaniska lärostolen och dess vetenskapliga och serskildt medicinska verksamhet skulle bibehållas orubbade i Uppsala. Man ville engång på collegium medicum i Stockholm öfverflytta den rättighet att promovera medicine-

doktorer, som dittills varit anförtrodd åt medicinska fakulteten i Uppsala, och konungen, det var Gustaf den tredje, troddes gilla förslaget. Som enda deremot möjliga hjelpemedlet, öfvertalade man den då redan mycket bräcklige Linnæus att låta instufva sig i en vagn och i sällskap med medicine-professorn Sidrén fara till Drottningholm och söka genom sitt anseende afvärja flyttningen. Ankomna till slottet, begärde och fingo de företräde. Knappt hade Linnæus stapplat öfver tröskeln, förr än han, glömmande alla ceremonier, genast och utan all förberedelse utbröt: *det går aldrig an, eders majestät. Det förstörer akademien och vetenskapen. Jag kan aldrig öfverlefva en sådan olycka.* Konungen, förundrad, frågade Sidrén, hvad gubben mente. Upplyst om förhållandet, gick konungen till den gamle och klappade honom leende på axeln, sägande: *det skall icke ske, min kära Linné! Res ni hem i fred, och var lugn;* och det blef dervid.

Ett annat prof på den ifver, hvarmed han omfattade sitt ämne, omtalas ock. Han hade med mycket besvär lyckats från Syd-Amerika förskaffa sig ett exemplar af cactus, besatt med lefvande cochenille-insekter; de nämligen, af hvilka den dyrbara cochenille-färgen beredes, och troligtvis hade han af densamma påräknat blifvande nytta för Alströmers många fabriker. Men trädgårdsmästaren hade i professorns frånvaro bortskrapat och dödat insekterna, troende dem vara en skadlig växtohyra. Man tänke sig härvid Linnæus och hans brinnande ifver och häftiga lynne. Förtrytelsen framkallade ock en så svår hufvudvärk, att den i förening med andra krämpor lade honom på sjukbädden, och det för en längre tid.

Under somrarna bodde han utanför Uppsala på Hammarby, en liten inköpt egendom, der han ordnat trädgård och naturalie-samlingar. Äfven hit följdes han af åhörare, hvilka hyrde sig rum i kringliggande bondgårdar för att emellanåt få njuta af hans säll-

skap och undervisning, hvilken fördel likväl medgafs åt blott några få i ämnet mer invigda lärjungar; nämligen sådana, som sträfvade uppåt vetenskapens höjder. Många bland dessa, ja ej mindre än 11 svenskar, och deribland sådana män, som Forskål, Hasselquist, Kalm, Osbeck, Solander och Thunberg, fingo genom Linnæi bemedling anslag till resor i närmare eller fjermare länder, för att genom forskningar i förut obesökta nejder vidga vetenskapens områden. På detta sätt blefvo genom hans s. k. apostlar undersökta Westergötland, Gottland, Jemtland, Lappland, Spanien, Italien, Mindre Asien, Palestina, Egypten, Ostindien, Kina samt delar af Norra och Södra Amerika. Också flere bland de fremlingar, som begagnade Linnæi undervisning, företogo sedermera dylika resor och intogo slutligen vid sitt fäderneslands högskolor professors-stolarna i Linnæi vetenskap.

Deltagandet för hans stora upptäckter stannade ej inom den vetenskapliga verlden. Hvarje bildad person med sinne för ljus, ordning och sammanhang i det menskliga vetandet blef högeligen hänförd af den lika oförmodade som märkvärdiga nyheten, att hos de dittills förbisedda växterna fanns ett lif, långt mer utbildadt, än någon kunnat ana; ett lif, som gjorde dem till öfvergångslänkar mellan en högre och en lägre stående verld, mellan djur- och stenriket. Genom denna upptäckt fick dessutom menniskoanden tillfälle att i naturen och i lagarna för dess verksamhet kasta en långt djupare blick än förut; en blick, som upptäckte ordning, sammanhang och plan, der man förut sett endast oreda, splittring och tillfällighet. Med känslor, blandade af nyfikenhet, vetgirighet och hänförelse, skyndade en stor skara menniskor af alla stånd och kön, äfven furstar och furstinnor, att taga kunskap om den nya verld, som här öppnades för blickarna. Den dittills föga aktade botaniken blef inom kort och till en tid af allmänna tänkesättet mer gynnad

och af allmänheten mer idkad än någon annan vetenskap.

Den beundran och kärlek, örtkunskapen i sin nyskapade gestalt upptände, måste naturligtvis kasta öfver nyskaparens person ett strålande återsken af namnkunnighet och ära. Ingen svensk man, icke ens någon bland våra konungar, har på långt när varit så allmänt känd och firad som Linnæus. Botanikens furste [1]) och *naturkunskapens fader* voro de benämningar, med hvilka han vanligtvis omtalades, och under hvilka han fick mottaga hyllningar från alla möjliga håll, både i gamla och nya verlden, och af alla möjliga slag, inbjudningar, skrifter, skänker, naturalster, äfven skådepenningar, af hvilka sednare ej mindre än 9 blifvit präglade endast bland främmande folk. Med huru många utländska lärda han underhöll brefvexling, vet ingen så noga; men man känner namnen på åtminstone 70 [2]); flere bland dem boende i andra verldsdelar. Utrikes lärdomssällskap höllo ock för en ära att tillegna sig hans person, och han fick mottaga ej mindre än 18 sådana kallelsebref, deribland ock från franska vetenskaps-akademien. Den sistnämnde iakttog som regel, att bland sina ledamöter aldrig hafva mer än åtta utländningar. Linnæus blef en bland dessa åtta och tillika den förste svenske man, som lyckades vinna en sådan utmärkelse. Främmande lärde gåfvo hans namn åt naturhistoriska lärdomssällskap, och likaledes åt några naturalster, t. ex. åt den välluktande och helsogifvande *Linnæa Borealis*, en bland nordens täckaste blommor. Främmande rika vetenskapsidkare skickade honom dyrbara föräringar i guld och silfver, såsom bevis på tacksamhet och beundran. Främmande regeringar lemnade åt honom att bestämma, hvilka borde vid deras högskolor blifva professorer i bota-

1) Princeps botanices.

2) Några uppgifva 140.

niken, och hvilka borde komma i åtnjutande af deras anslag till natur-vetenskapliga resor. En tysk furstinna lät med kostnad af 90,000 dukater utgifva figurer till Linnæi hela växt-system. Påfven, hvilken i förstone förbjudit hans skrifter såsom innehållande vådliga nyheter, ändrade åsigt och tillsatte en professor, som skulle i Rom hålla föreläsningar öfver de nya upptäckterna. Kejsarinnan i Österrike och konungen i Sardinien lyckönskade Sverge att hafva frambragt en Linnæus. Kejsarinnan i Ryssland och konungen i Danmark hedrade honom med föräringar, likaledes konungen i Frankrike, hvilken skickade honom hvarjehanda ovanliga frön och växter. Linnæus och Voltaire, ehuru sinsemellan mycket olika, voro dock vid ifrågavarande tid de personer, som i den lärda verlden blefvo ojemnförligt mer än alla andra omtalade och berömda.

Naturligtvis sökte äfven svenskarna på allt möjligt sätt hedra sin utmärkte landsman, hvilken sjelf gjorde så mycken heder åt dem och åt deras fosterjord. Han upphöjdes 1747 till arkiater, och 1753 till riddare af nordstjerne-orden, varande den förste svenske vetenskapsman, som åtnjöt denna utmärkelse, — och 1757 till adlig värdighet, då namnet Linnæus utbyttes mot von Linné. Till hans ära blefvo skådepenningar präglade, år 1746 af Ekeblad, Höpken, Palmstierna och Hårleman, år 1758 af Karl Gustaf Tessin, år 1764 af vetenskaps-akademien, år 1780 af konung Gustaf den tredje och år 1807 af linnéska institutet i Uppsala. En mängd utmärktare personer i Sverge visade honom sin vördnad, sin hyllning, än på ett än på annat sätt, och man betraktade som en lycka, som en ära, då han åtog sig att ordna några enskilda naturalie-kabinett, t. ex. Karl Gustaf Tessins i Stockholm samt Adolf Fredriks på Ulriksdal och Lovisa Ulrikas på Drottningholm. Det anmärktes, att likasom fordom Alexander till Aristoteles, likaså skickade också Adolf Fredrik och hans gemål till

Linné för att beskrifvas och ordnas alla de okända naturföremål, som kommo dem till handa. När han, tidigt kännande ålderdomens krämpor, redan 1763 begärde tjenstledighet, blef hans bön visserligen af Adolf Fredrik beviljad, och hans då blott 22-åriga son genom afväntnings-bref utnämnd till efterträdare; men enligt konungens önskan, borde fadern sköta föreläsningarna tills vidare, och så länge krafterna medgåfvo. Gustaf den tredje besökte honom både i Uppsala och på Hammarby och förbättrade hans lön samt ålade akademien att till lifstids besittning åt honom och åt hans enka och barn anslå tvänne akademi-hemman, belägna invid Hammarby.

Hans yttre personlighet var angenäm, men icke utmärkt genom några ovanligare egenheter; längden något under medelmåttan; kroppsbyggnaden fast och lagom hullig, men tillika så blodfull, att ådrorna ständigt syntes; hufvudet stort och skiljelinien mellan dess fram- och bakdel mycket djup; ögonen bruna och så skarpa, att förstoringsglas sällan behöfdes; hörseln god, dock utan känsla för tonkonstens behag; anletets uttryck mildt och vänligt; tillika vittnande om en glad och lefnadsfrisk själ. Också ville han både äta och dricka godt, men njöt ingenting till öfverflöd, om ej måhända kaffe och tobak. Drägten var enkel, i hvardagslag en kort jacka, hvarjemnte under de sednare åren hufvudet vanligtvis betäcktes af en kalott, men vid högtidligare tillfällen af en riklockig peruk. Åt sömnen offrades under vintern hela nio, men under sommaren blott fem timmar; dock, så snart trötthet kändes, afbröt han arbetet och sökte äfven under dagens lopp någon hvila, och stundom vid dagens slut hvarjehanda glada och förtroliga aftonsällskap. I vården af sina enskilda angelägenheter var han sparsam och hushållsaktig; men lemnade alla sådana bestyr åt sin hustru. Deras bröllopp firades kort efter hans återkomst till Sverge. Sonen, efterträdaren, dog redan

1783; bland de fyra döttrarna afled den sista år 1839.

De själsförmögenheter, som utgjorde Linnés styrka och lycka, voro skarpsinne och inbillningskraft, både i sällsynt hög grad och i än sällsyntare förening; — eller kanske rättare sagdt, det var ett skarpsinne, som, jemnfördt med det hos vanliga menniskor, såg så fort, djupt och långt, att det ofta liknade mer en anande inbillningskraft, än ett sökande och finnande förnuft; — ett skarpsinne, hvilket genast upptäckte de likheter och olikheter, som utgöra naturalstrens både känne- och skiljetecken; — och tillika en ordningssinnets inbillningskraft, hvilken till följe lika mycket af ingifvelse som af undersökning genast anade eller insåg de lagar, enligt hvilka naturföremålen blifvit af en högre vishet ordnade. Med detta skarpsinne och denna inbillningskraft förenade sig en utmärkt både förmåga och lust att äfven för andras blickar tydligt framlägga denna nyfunna verld af ordning och ljus; — och tillika en utomordentlig flit, följden af kärlek till arbete i allmänhet, och i detta fall också till arbetets föremål naturkunskapen, och till arbetets följder, det vetenskapliga ljuset och den personliga utmärkelsen; — slutligen äfven ett minne, som intill sextionde året troget bibehöll hvarje föremål. Det var till följe af dessa egenskaper och af deras förening, som Linné mägtade utföra sitt stora verk. Hans snillrika sexual-system hade icke väckt en så stor och allmän förvåning, ej heller vunnit en så snabb och allmän seger, om det ej till följe af hans ihärdiga flit blifvit inom några få år utarbetadt också i alla sina enskildheter, och således nästan på en gång i sin fullständighet och i sin bländande glans framlaggdt för den öfverraskade verldens blickar.

I det sätt, hvarpå Linné behandlade sin vetenskap, har man velat finna en inverkan af den då rådande wolfiska filosofiens matematiska metod. Kän-

nande sin benägenhet att strängt ordna och systematisera allt, har ock Linné sjelf kallat sig en *methodicus*.

Förmågan att i tal och skrift begagna de lefvande språken var ringa, hvilket förorsakade obehag och svårigheter vid hans vetenskapliga skriftställeri och än mer vid hans många förbindelser med utrikes lärda. Lyckligtvis hade han dock i ungdomen och mest genom träget läsande af Plinius vunnit tämlig skicklighet i latinet, på hvilket tungomål derföre hans skrifter och bref författades. Språket var visserligen icke alltid det renaste, och fick derföre någon gång uppbära spenamnet *Svartbäcks-latin;* ty Linné bodde i den norra del af Uppsala, som kallas Svartbäcken. Det var dock i det hela tadelfritt; och hans uppsatser och bref utmärkte sig genom en klarhet och en enkelhet, som gåfvo ökadt behag åt det vetenskapliga innehållet.

Linné hyste en djup och varm gudsfruktan. Till valspråk öfver ett bland sina vetenskapliga arbeten tog han: *Herre! huru stor äro din verk, och huru visliga hafver Du gjort dem! Hela verlden är full af din herrlighet;* — och sitt Systema Naturæ började han med dessa ord: *jag såg skuggan af det Högsta Väsendet skrida förbi mig, och jag intogs af vördnad och beundran. Hvilken kraft! hvilken vishet!* o. s. v. Fast och orubblig var ock hans tro på en styrande försyn, hvars rättvisa domar skulle förr eller senare gå i fullbordan. I en skrift kallad *Nemesis Divina* [1]) upptecknade han flere samtida händelser, i hvilka han tyckte sig igenkänna straffdomar öfver brottslingen och upprättelser åt oskulden. Det var ock i förhoppning på en dylik rättvisa, som han aldrig ville inlåta sig i vetenskapliga strider, utan plägade säga: *har jag rätt, så får jag rätt.* En annan sida af samma tänkesätt uttalades i följande af honom

1) Guds hämnande rättfärdighet.

gjorda anteckning: *så länge jag i hjertat hyste bitterhet mot mina vedersakare, förföljdes jag af många svårigheter. Men sedan sinnet böjt sig till ödmjukhet och försoning, har allting gått mig väl i hand.* Med den fordne motståndaren Rosén ingicks redan vid tjenstebytet 1742 en förlikning, hvilken 1764 öfvergick till varm vänskap, när näml. Rosén räddade honom från en svår sjukdom. Då sedermera Rosén sjelf blef genom tidiga ålderdomskrämpor fästad vid sjukbädden, såg man Linné der ofta infinna sig och med uttryck af aktning och varmt deltagande.

Linné hade ärft sin mors häftiga lynne, men var lätt försonad; dock undvek han de personer, af hvilka han trodde sig hafva blifvit bedragen. För öfrigt var han uppriglig och skämtsam, äfven välgörande, i synnerhet mot sina småländningar. Känslan af eget värde saknades ej. Han trodde sig af Gud enkom kallad och utrustad till fullbordande af det stora verket; och derföre mer än någon annan *före honom* benådad med den lyckan att få beskåda alla Guds skapade verk, och att tillika, som han uttryckte sig, *få koxa in i Herrans hemliga rådkammare och verkstad.* Ärelystnad saknades ej heller; och han visade den, likasom stoltheten, på ett öppet, nästan barnsligt sätt; döljande hvarken sin glädje öfver beröm eller sitt missnöje öfver klander. Hvad som mest sårade känslan, var, då fordna lärjungar icke visade den aktning, han trodde sig hafva rätt att fordra.

Man har efter honom flere ofta begagnade ordspråk, hvilka antyda några bland älsklings-tankarna. *Tantus amor florum* [1]) voro de ord, med hvilka han, som skolgosse, plägade hos föräldrar och lärare ursäkta den ensidighet, med hvilken han för blommornas skull försummade andra läroämnen; — ett ordspråk, hvilket han allt framgent tillika med sjelfva

---

1) Så stor kärlek ingifva blommorna.

känslan bibehöll. Ett annat dylikt: *famam extendere factis* [1], uttalade både hans ärelystnad och det ädla sätt, hvarpå han ville tillfredsställa den. Ett tredje: *laudatur et alget* [2], var ett minne af hans egen nödställda ungdom, och tillika en uppmaning att understödja dylika i betryck varande vetenskapliga nybegynnare. Det fjerde lästes på hans kammardörr och bestod i orden: *Innocue vivito! Numen adest* [3].

Linnés af naturen goda helsa hade under vistelsen i Holland lidit genom den fuktiga luften och det trägna arbetet, hvilka i förening alstrade gikt och en ofta återkommande hufvudvärk. Dessa och andra lidanden trodde han sig kunna motverka genom ymnigt förtärande af smultron. Men under utarbetandet af uppsatsen *Species plantarum*, och till följe af oupphörligt stillasittande, ådrog han sig nya och svåra krämpor. I allmänhet kan sägas, att hans kärlek till blommorna och hans ifver för vetenskapen bidrogo skiftevis än till försvagande, än till upprätthållande af lifskrafterna.

En gång t. ex. hade han till följe af ansträngdt arbete varit en längre tid sjuk och till och med sängliggande. Men då kom från den i Amerika resande lärjungen Kalm en myckenhet förut okända örter. Och — *tantus amor florum!* — underrättelsen härom ingöt nytt lif, så att Linné steg upp och började sysselsätta sig med den kärkomna sändningen.

En annan gång, det var i Maj 1774 och midt under föreläsningarna i botaniska trädgården, träffades den nu 67-årige gubben af ett slag-anfall, hvars följder under återstående delen af året hindrade honom från hvarje mer ansträngande sysselsättning. Och likväl! Efter någon tid fick han sig af konungen tillskickad en från Surinam ankommen betydlig samling

---

1) Utbred ditt rykte genom dina gerningar.

2) Han berömmes, men fryser.

3) Följ dygdens bud! Dig ser en Gud.

af sällsynta växter. Och återigen — *tantus amor florum!* — återigen upplifvades kropps- och själskrafterna så, att han till allas förvåning icke blott började ordna samlingen utan ock mägtade öfver densamma författa och utgifva en beskrifning.

Detta var dock sista ansträngningen. Snart återinträdde en förlamande slapphet, och hans sysselsättning och förnämsta nöje blefvo sedermera att låta bära sig upp i naturalie-samlingen och der fägna ögon och minne med åskådandet af föremålen för och frukterna af den fordna verksamheten. Återigen kommo väl nya växtsamlingar, denna gång från Kap och från Ostindien, och den trofasta kärleken till blommorna lifvades åter; men förmådde nu mera endast visa sig i de strålande blickar, med hvilka älsklingarna mottogos. Minnet var borta, uttalet oredigt, stilen oläslig. År 1776 inträffade ett nytt anfall af slag, hvarefter tillståndet blef med få omvexlingar än sämre, tills han slutligen afled d. 10 Jan. 1778.

Frånfället förorsakade stort uppseende öfver hela den bildade verlden. Gustaf den tredje ansåg händelsen så vigtig, att han sjelf underrättade ständerna om denna »*nationalförlust*» och lät, som förbemäldt är, till minnets firande slå en serskild skådepenning. Linnés bröstbild har sedermera blifvit som prydnad och föresyn uppställd i många vetenskapliga samfund och i många naturkunskapens lärosalar, så svenska som utländska. År 1818 började i Paris utgifvas en samling minnespenningar öfver ryktbare män af alla jordens folk, och Linné utsågs att i densamma intaga första platsen, och en bland Frankrikes utmärktaste lärda kallade honom *naturkunskapernas verkliga skapare, och den förste bland alla bortgångna, lefvande och tillkommande naturkännare.* Huru många gånger hans porträtt blifvit återgifvet af penseln eller grafstickeln torde vara svårt att räkna; likaså de skrifter, som till hans ära utkommit så inom som utom Europa; ty, hvar hälst blommor växa och blommornas

vetenskap älskas, är Linnés namn kändt och vördadt. När svensken begifver sig på resor till långt aflägsna delar af vårt jordklot, märker han, huru kunskapen om Sverge och om allt, som rör Sverge, försvinner mer och mer, och slutligen nästan helt och hållet; dock med undantag af namnet Linné, hvilket, sedan alla andra förklingat, ännu höres bland de mest aflägsna folk, och äfven der alltid uttaladt med känslor af tacksamhet och beundran.

NILS ROSÉN, ADLAD ROSÉN VON ROSENSTEIN.

I pastoratet Sexdräga icke långt från Borås ligger en liten socken, benämnd Roasjö, hvarest vid medlet af sextonhundra-talet lefde en bonde vid namn Esbjörn. Hans son, Erik, visade håg för boken, lärde innanläsning af modern, och katekesen utantill genom egen flit, och under vallandet af faderns boskap. Vid någon tillfälligtvis företagen vandring genom skogstrakten anträffade pastoratets kyrkoherde ett vallhjon, som stigit upp på en klippa och derifrån höll för de kringvandrande fåren en predikan, hvilken var af sådan beskaffenhet, att kyrkoherden medförde den unge talaren till prestgården och lät honom studera tillhopa med sina egna söner. Det var bemälte Erik. Efter sin födelse-socken antog han sedermera namnet *Rosenius* och slutade med att sjelf blifva kyrkoherde öfver Sexdräga och Roasjö m. fl. socknar, samt erhöll till maka Anna Wekander, sin företrädares och välgörares dotter, en för själsförmögenheter och dygder utmärkt qvinna. Den kärlek för presterlig verksamhet, Rosenius i barndomen ådagalaggt, bibehöll han allt framgent och utmärkte sig i detta hänseende genom ämbetsgåfvor, drift och kristligt nit. Utan biträde af enskilda lärare, uppfostrade och undervisade han alla sina egna barn och många andras. Utan biträde af enskilda medhjelpare förrättade han

prestgöromålen i sitt fyr-socknade pastorat; och det på ett sätt, som förvärfvade honom allas kärlek. Man såg ock de tacksamma församlings-boarna sjelfmant uppresa öfver hans stoft ett grafkor, och äfven en längre tid underhålla det, tills vården slutligen öfvertogs af hans ättlingar.

Öfver Erik Rosenii och Anna Wekanders närmaste afkomlingar hafva timlig lycka och välsignelse blifvit utgjutna i ett till förvåning ymnigt mått. Från dem härstamma nämligen de i våra dagar bekanta slägterna Rosén, Rosenblad, Rosenstein och Munch af Rosenschöld. Vi egna en kort öfverblick åt det märkliga förhållandet.

Äldsta sonen dog, innan någon utmärkelse hunnit vinnas.

Andra sonen, *Nils*, egentliga föremålet för denna berättelse, blef arkiater och adlad med namnet *Rosén von Rosenstein.* Bland hans efterkommande märkas en statssekreterare, en amiral och en erkebiskop.

Tredje sonen *Sven* var invecklad i den tidens andliga rörelser, samt ådrog sig misstankar än för fritänkeri [1]), än för pietism, än för herrnhutism. Han ingick ett rikt giftermål, och flyttade sedermera till svenska församlingarna i Norra Amerika, och slutade der sina dagar.

Fjerde sonen ville fadern uppkalla efter sin egen fader *Esbjörn;* men biskop Svedberg kunde ej lida något hedniskt namn, och gossen döptes till *Eberhard.* Han förvärfvade mycket anseende, som nitisk sjukhus-läkare under kriget 1741—1743, och sedermera som medicine-professor i Lund, samt adlades med namnet Rosenblad. Han är på manliga sidan stamfader för ätterna af samma namn, således för ett kommersråd, två öfverstar, en general-major och en justitie-statsminister; och på qvinliga sidan för ätten Munck af Rosenschöld, bland hvars medlemmar

1) Stockholms Stads-konsistorii protokoller 1739.

räknas en lagman, en professor och i fjerde ledet en president.

Femte sonen, *Gabriel Rosén*, hade för prestens verksamhet en lika afgjord böjelse, som brodren Nils för läkarens. Han blef ock kyrkoherde i Riddarholms-församlingen samt konung Adolf Fredriks biktfader och öfverhofpredikant. Genom lärdom, nit och ovanligt goda ämbetsgåfvor förvärfvade han både anseende och kärlek och så stort tillopp af åhörare, att de ej kunde rymmas i kyrkorna. Han var också uppförd på förslag tre gånger till biskop och fyra gånger till pastor primarius i Storkyrkan; men blef vid utnämningen hvarje gång af öfverheten förbigången; till följe, sade man, af den öppenhjertighet, hvarmed han enligt ämbets- och samvetspligt ogillat hofvets lefnadssätt. Från honom härstamma adliga och friherrliga ätterna von Rosén, bland hvilkas medlemmar en uppstigit till värdigheten af president.

Sjette sonen *Johan* dog som teologie-doktor och lektor i Göteborg. Han deltog i utgifvandet af flere skrifter och tidskrifter, och troddes i någon mån gynna Svedenborgs åsigter.

När minnet återkallar denna rad af utmärkta personligheter, nästan alla, inom blott trenne slägtled, ättlingar af en och samma stamfader, så förvånas man öfver både mängden och glansen. Bland de från bonderot uppstigna slägter, som under 16- och 17-hundratalet gagnat och hedrat fäderneslandet, har ingen, med undantag af Benzeliernas, kunnat i afseende på ättlingarnas antal och utmärkelse mäta sig med de slägter, som härstamma från bemälte Erik Rosenius.

Till dennes äreminne må ytterligare nämnas, att han till fosterson jemnte de många egna barnen upptog en bondegosse, hvilken sedermera hedrade sin fosterfaders minne genom att antaga det beslägtade namnet *Rosir*, och sin fosterfaders lärdomar genom

att ådagalägga en flit och en redbarhet, som slutligen upphöjde honom till värdigheten af president.

Vi vända oss nu till berättelsens egentliga föremål, sonen Nils Rosén; detta tillnamn blef nämligen af honom och af alla bröderna antaget i stället för det ovigare Rosenius. Han var född i Febr. 1706. En öm moder vårdade hans barndom, och en öm fader hans undervisning; detta sednare med så lycklig följd, att lärjungen blef gymnasist vid tolf och student vid fjorton års ålder. Meningen var, att bilda honom till preständbetet, hvarföre han ock anförtroddes åt professor Anders Rydelius i Lund. Men likasom hos Karl Linnæus för örtkunskapen, så framträdde hos Nils Rosén och redan i hans tidiga barndom en stark böjelse för läkarekonsten. Den blef till medvetande och verksamhet uppväckt genom flere tillfälligheter. Pesten år 1710 lade den då fyraårige gossen på sjuk- snart på likbädden; ty under 24 timmars tid trodde man den späda lifsgnistan vara utslocknad. Men just medan modren sysselsatte sig med svepandet, började sonen till hennes både häpnad och glädje att visa tecken af lif, och återvann snart helsan. Berättelsen om denna händelse, hvilken han ofta hörde upprepas, gjorde djupt intryck på det unga sinnet, och någon tid efteråt sågs han med tårade blickar betrakta socknens pestkyrkogård och säga: *troligtvis skulle många, som här blifvit begrafna, kunnat räddas, om de kommit i åtnjutande af ändamålsenlig läkarevård.* Kanske har det varit detta minne och denna känsla, som bestämde valet af lefnadsyrke. Dock omtalas äfven andra i samma rigtning verkande intryck. Inom socknen fanns en mycket anlitad så kallad *klok gubbe*, hvilken med ledning af blotta naturliga anlag och några enkla anvisningar lyckades återgifva helsan åt många. Denne man och hans verksamhet utgjorde ett framstående föremål för den blifvande medicine-professorns och arkiaterns

aktgifvelser och beundran. Man såg ock gossen uppställa ett litet sjelfgjordt apotek, och derstädes leka *kloka gubben*, samt låtsa gifva företräde och föreskrifter åt rådfrågande sjuklingar.

Men sina önskningar om en dylik framtida verksamhet vågade han icke på länge gifva tillkänna; emedan föräldrarna ville och hoppades, att han skulle blifva faderns efterträdare i kyrkoherde-sysslan. Lusten till läkarekonsten ökades dock mer och mer, och snart yppade han sina önskningar för Rydelius, hvilken ansåg rättast att följa den inre kallelsens bud, hvilket ock Rosén efter en sådan uppmuntran gjorde med ständigt växande ifver, dock utan att ännu för de hemmavarande röja afsigten. Han inträdde emellertid i 18:de året, och måste hädanefter försörja sig sjelf; emedan fadrens små tillgångar helt och hållet medtogos för de yngre syskonens uppfostran. Han skaffade sig derföre plats i Stockholm som enskild lärare för några anseddare personers barn, deribland ock för en son till den nyligen aflidne arkiater Riben. Måhända var det i dennes boksamling, Rosén fick tillfälle att genomläsa en mängd medicinska skrifter; bland andra ock, hvad de gamla greker, en Hippocrates, en Galenus, författat. Lägenhet till ytterligare forskning bereddes på så sätt, att han åt bokhandlare öfversatte eller nedskref några uppsatser, med villkor att deremot få ur boklådorna till genomläsning låna de verk, han åstundade. På detta sätt förvärfvade han under vistelsen i Stockholm 1724—1728 de för hans år stora medicinska kunskaper, hvilka, när de sedermera blefvo bekanta, väckte allmän förvåning.

Emellertid hade nu Rosén fyllt sina tjugotvå år, och tiden nalkades, då han enligt föräldrarnas önskan borde inträda i preståmbetet. Och hvad annat återstod? Att skaffa medel för de medicinska studiernas fortsättande var omöjligt för det fattiga fädernehuset, omöjligt för den fattiga ynglingen, och hans vetenskapliga bana var nära att af sådan orsak afbrytas.

Men just då kom hjelpen, och det på ett lika oförmodadt som fullständigt sätt.

I Uppsala lefde vid denna tid en professor i anatomi och örtkunskap vid namn Olof Rudbeck, son till äldre professorn af samma namn. För utarbetandet af ett språkvetenskapligt verk, hade han länge åtnjutit tjenstledighet, under hvilken tid sysslan sköttes af hans måg akademie-adjunkten Martin. Men denne dog 1728, och inom hela lärosätet fanns ingen, som mägtade fylla platsen. Rudbeck for då till Stockholm för att uppleta en dertill användbar person, och någon, som händelsevis lärt känna Roséns kunskaper, föreslog honom såsom passande till uppdraget. Rudbeck biföll; men Rosén, ännu knappt mer än en yngling, ryggade i början tillbaka för en så stor och ansvarsfull befordran. Han öfvertalades likväl, och reste till Uppsala, der han utgaf och försvarade en afhandling i ämnet, och det med så mycken framgång, att han utnämndes till akademie-adjunkt och till Rudbecks ställföreträdare. Nu först meddelade han föräldrarna sin länge hysta afsigt, hvilken de naturligtvis biföllo, sedan nämligen saken tagit en så gynnande vändning.

Något hvar insåg emellertid nödvändigheten för Rosén att besöka utländska lärosäten för att vinna större erfarenhet och värdigheten af medicine-doktor. En sådan resa blef ock beslutad, och uppdraget att hålla föreläsningar i stället för Rudbeck anförtroddes under tiden åt Linné, enligt hvad berrättadt är. Som lärare för Gustaf Cronhielms stjufson, friherre Maurits Posse, fick nu Rosén företaga en utrikes resa, under hvilken han besökte de förnämsta sjukhus samt medicinska läroanstalter och lärare i Tyskland, Schweitz, Frankrike och Holland, bland andra äfven botanikern Jussieu i Paris och läkaren Boerhave i Leiden. Medicine-doktor blef han slutligen i Harderwyk; men hade till följe af fattigdom gått miste om denna värdighet, så framt ej reskamraten och lärjungen i en

person förskjutit kostnaden. År 1731 återkom han till Uppsala och öfvertog och skötte der Rudbecks professjon intill 1740. Om hans vid återkomsten just af denna orsak inträffade brytning med Linné hafva vi redan talat. Den utgör enda skuggan på Nils Roséns minne. Hittills har dock ingen mägtat utreda, till hvad grad detta uppträde faller honom personligen till last.

Den hemkomne unge vetenskapsmannen väckte stort uppseende genom personlighet, läraregåfvor, lärdom, och äfven genom flere nya åsigter. Hans föreläsningar besöktes af många, bland hvilka man ock såg den gamle medicine-professorn Roberg, en företeelse, hedrande för så väl den 26-årige föreläsaren, som den 68-årige åhöraren. Ryktet om det nya snillet spridde sig fort, och redan 1732 blef han af Lunds högskola föreslagen till professor i läkarekonsten. Tanken på en dylik flyttning oroade dock högskolan i Uppsala. hvilken genom den utmärkte läraren redan erhållit stort anseende och väntade än större. Den akademiska styrelsen anhöll fördenskull, att regeringen ville öka Roséns lön, på det han måtte stanna i Uppsala; och för den händelse, staten ej kunde finna dertill nödiga medel, omtalades, huru de öfriga professorerna ville för sådant ändamål hopskjuta 200 d. s. årligen. Det behöfdes ej; löneförhöjningen beviljades, och Rosén stannade på sin plats. Vid ett besök i Uppsala kort derefter blef konung Fredrik ansatt af svåra lidanden, men botad af Rosén, hvilken ock utnämndes till lifmedikus och till assessor i Collegium Medicum. År 1740 ville konungen, att Rosén skulle som tjenstgörande lifmedikus flytta till Stockholm; men denne stannade hällre i Uppsala, der han samma år efter den aflidne Rudbeck blef professor i anatomi och botanik, hvilken sednare vetenskap han straxt derefter, som berättadt är, genom byte lemnade åt Linné, mot dennes uppdrag att undervisa i praktisk läkarekonst.

Under det långvariga krigets oordningar hade äfven i Uppsala dessa studier betydligen aftagit. De båda professorerna i ämnet, Roberg och Ol. Rudbeck d. y., hade ock mer och mer öfvergifvit sina vetenskaper och sysselsatt sig, den förre med filosofi och den sednare med språkstudier; två ämnen, som hos den tidens lärde stodo i högre anseende än läkarekonsten. Men från och med Roséns uppträde har sistnämnde kunskaps-art vaknat till nytt lif och gjort stora framsteg i afseende på vetenskaplighet, användbarhet och yrkesbildning.

Som vetenskapsman stod Rosén högt, dock icke som uppfinnare af stora omskapande åsigter, utan som en skarpsinnig bedömare och skicklig begagnare, af hvad både äldre och nyare tider frambragt. Han led ej af den svaghet, som värderar endast, det man sjelf i ungdomen inlärt och älskat, och som försummar, kanske missaktar frukterna af yngre snillens arbeten. Rosén skaffade sig tvärtom kunskap om alla äfven sednare tiders upptäckter, och, hvad han pröfvade godt vara, det införde han ock bland svenska läkare; t. ex. bruket af Kina-bark, såsom ett enklare och lättare sätt att häfva de förut nästan obotliga frossorna; likaså förbättrad behandling af mask-sjukdomar, och af den då för tiden brukliga koppympningen. Roséns bröstdroppar, Roséns barnpulver, Roséns ammpulver, med flere läkemedel fortfara ännu att årligen till tusentals personer utsträcka de välgörande verkningarna af uppfinnarens snille och beräkningar. Emedan bland läkare och i synnerhet bland allmänheten rådde stor okunnighet om rätta behandlingen af späda barn, och många lif sålunda förspilldes, sammanskref Rosén, på akademiens begäran, en afhandling om *Barnsjukdomar och deras botemedel*, en bok, för sin tid utmärkt genom djup lärdom, säker blick och lättfattlig tillämpning, hvarföre den ock blef öfversatt på flere främmande språk. Såsom dessutom skrifven på svenska, har den i

fäderneslandet varit så allmänt känd och begagnad, att den under en tid af 60 till 70 år fanns i de flesta åtminstone herrskaps-boningar, hafvande vanligtvis sin plats i husmoderns rum och bredvid psalmboken och nya testamentet. Ett annat dylikt arbete, *Hus- och Rese-Apoteket*, har han enligt Lovisa Ulrikas önskan likaledes sammanskrifvit på svenska för att gifva en lättfattlig anvisning till de enklaste och mest användbara läkemedlen, och hvilken likaledes vann stort anseende och blef på främmande språk öfversatt. Ingen kan beräkna, huru många plågor blifvit lindrade, huru många lif räddade genom dessa Roséns läkemedel och läkareböcker. Och du sjelf, min läsare! kanhända har också du i din barndom sett dessa böcker i din moders rum; kanhända har du sett henne med oro i ögat och samma böcker i handen sitta vid din egen sjukbädd; och kanhända var det blott med deras tillhjelp, som hennes omsorger mägtade frälsa ditt eget lif.

Ofvanstående enskilda företeelser, liksom det hela af Roséns verksamhet röja ett oafbrutet och kraftfullt bemödande att göra läkarekonstens välgerningar åtkomliga för så många som möjligt, genom att anvisa botemedel så lättköpta, att de kunde af något hvar hållas i beredskap, — och föreskrifter så lättfattliga, att de vid enklare sjukdomsfall kunde af hvarje förståndigare husmoder tillämpas. Åtgerden var då för tiden af så mycket större vigt, som ytterst få examinerade läkare funnos i landet, men så mycket flere qvacksalvare. Till dessa sednare var Rosén i vissa fall en öppen motståndare, dels för de ofta medföljande bedrägerierna, dels för den ofta anlitade vidskepelsen, genom hvilken sednare folket vandes, att taga sin tillflykt till så kallade sympati-kurer och trollkonster i stället för de medel, som eftertanke och erfarenhet föreskrifva. Det på oförnuftig vidskepelse hvilande qvacksalveriet sökte han så mycket möjligt utrota; den förnuftiga, vetenskapliga

äkarekonsten deremot så mycket möjligt allmängöra, genom att meddela dess enklaste och vigtigaste åsigter och reglor äfven åt sådana personer, som, ehuru saknande egentlig medicinsk lärdom, dock mägtade begripa och använda dem. Många hafva gäckat dylika bemödanden och velat från all befattning med yrket utestänga enhvar, som ej hunnit förvärfva fullständiga kunskaper deri. Roséns menniskokärlek såg och tog saken något annorlunda. Som det tyckes, med lifligt minne af den kloke gubben i hemorten och af dennes ofta lyckade verksamhet, gjorde Rosén rättvisa åt de stora anlag och åt det kärleksfulla nit, som hos många dylika personer förefinnas, och det var i afsigt att göra också dessa anlag, detta nit än mera välsignelse-bringande, som han till deras ledning utarbetade sina läroböcker. Genom att sålunda äfven bland allmänheten införa grunderna för en på erfarenhet och förnuft hvilande läkarekonst, lyckades han att i någon mån tillbakatränga de förut också inom bildade klasser gängse vidskepelserna, hvilket man, och med skäl, har räknat som en bland de vackraste följderna af Roséns verksamhet.

Förtroendet för vetenskaplig läkarekonst främjades ock af det sätt, hvarpå Rosén sjelf utöfvade densamma, och genom de egenskaper, han dervid ådagalade; näml. en ovanligt djup och allsidig kännedom af hvarje ämne; — ett exemplariskt tålamod vid undersökningen af hvarje sjukdomsfall; — ett beslutsamt mod att i farans stund tillgripa hvarje kraftigt medel, äfven de ovanligare; — en naturlig ömsinthet, som visade sig kanske mest mot sådana sjuka, af hvilka ingen vedergällning kunde väntas. Vigtigast och mest välgörande bland själsförmögenheterna var likväl den snilleblick, som genast upptäckte lidandets orsak, och botemedel; eller, som man stundom uttryckte sig, den hans *spådoms-anda*, som mägtade förutsäga sjukdomens både gång och utgång. Han satte sjelf stort värde på denna förmåga af aning, af

förutseende. När ålderdomen började afkyla sinnet och matta själsförmögenheterna, tog han vid betänkligare sjukdomsfall stundom med sig någon yngre läkare, för att, som han öppet omtalade, hämta stöd af dennes lifligare uppfattning.

Till följd af sådana egenskaper och af sådant uppförande, blef Rosén som läkare mycket anlitad, och från 1733 vid hvarje svårare sjukdomsfall, som träffade någon bland de kungliga personerna. Det var i synnerhet vid fem dylika tillfällen, som han på ett i ögonen fallande sätt utmärkte sig. Första gången då han 1733, som förbemäldt är, botade konung Fredrik. Andra gången 1746 vid Gustaf den tredjes födelse, då Rosén enligt kallelse var tillstädes. Den nyfödde kronprinsen angreps af plågor, så svåra, att man hvarje ögonblick fruktade för lifvet. Rosén insåg det ondas orsak och äfven botemedlet, hvarvid dock andra läkare tviflande skakade på hufvudet. Ändtligen beslöt man följa Roséns råd, och inom dygnet var prinsen återställd. Tredje uppträdet föreföll 1748, när Fredrik första gången träffades af slag; men Rosén lyckades att för tillfället afvända faran. Fjerde gången inträffade, då han 1762 räddade äfven konung Adolf Fredrik från ett likartadt sjukdomsfall. Femte gången, då samma konung vid samma tid led af sin vanliga hufvudvärk; men denna gången svårare än eljest och utan att kunna mot dess olidliga plågor finna någon hjelp. Rosén föreslog då begagnandet af de kalla baden vid Loka. Många ryste och funno rådet betänkligt. Det följdes likväl, och inom kort hade konungen återvunnit helsan. Dessa lysande och upprepade framgångar ingåfvo aktning för både läkaren och hans vetenskap och bidrogo att till en så ädel och ärorik bana inlocka begåfvade ynglingar.

I sistnämnde rigtning verkade ock de egenskaper, Rosén utvecklade som läkare; hans ovanliga klarhet och bestämning i både mundligt och skriftligt

framställningssätt; hans stora förmåga att till sig och sin vetenskap draga ungdomen; hans frikostiga understöd åt hoppgifvande men mindre bemedlade studenter; hans sätt att skaffa sina lärjungar öfning och uppmuntran, genom att stundom låta dem medfölja på hans enskilda sjukbesök. Vigtigast bland allt var, att han sökte hos det unga läkareslägtet ingjuta en på ren menniskokärlek grundad åsigt af deras yrke. *Ännu*, så förtäljer hans af ifver för ännet brinnande minnestecknare [1]), *ännu då för tiden blef den vetenskap, hvilken genom läkarevård frälsar mennisko-lif, ringa aktad mot den, hvilken genom krig förspiller dem; och det mod, som för att rädda menniskor besöker dödligt smittade rum och personer, blef mindre aktadt än det, som för att få slå ihjel menniskor störtar in i stridshvimlet.* Vi tillägga, att än i denna stund finnas många, som mer eller mindre bibehålla också det ensidiga i dessa fordna tiders tänkesätt; — många, som, då de bland Roséns uppräknade välgerningar höra orden bröstdroppar, barnpulver m. m., tycka en sådan ära lukta af apoteket, af barnkammaren och vara af ringa värde mot den, som vinnes på slagfältet, och som luktar af — blod. Men mot denna uppfattning, denna missaktning sökte Rosén stålsätta sina lärjungar. Han bad dem icke blifva nedslagna derföre, *att deras yrke åtnjöt ringa anseende; ej heller derföre, att menniskorna vanligtvis icke erkänna dess värde längre, än deras sjukdomar vara. Detta och mera sådant*, förmenade han, *bör ej afskräcka läkaren från hans välgörande verksamhet; tiden skall nog en gång erkänna dess vigt och värde* o. s. v. Genom detta uppförande och dessa förmaningar utöfvade han på såväl vetenskap som lärjungar ett inflytande, som blef både välsignelserikt och stort, och så mycket mer personligt, som han var nästan ensam lärare i sitt ämne. Också åtnjöt han

1) D. v. Schulzenheim.

ett anseende högre än de flesta, och medlemmarna af det yngre läkareslägtet betraktade sig, och ansågo som en ära att få betrakta sig som vetenskapliga söner och sonsöner af Nils Rosén von Rosenstein, det namn, hvarunder han sedermera blef allmänt bekant.

Läkarekonstens framsteg i Sverge underlättades mycket genom de medel till förbättrad undervisning, som högskolan erhöll under Roséns tid och genom hans bemedling. Äfven anatomiens studium hade, som sagdt är, under krigets oordningar, i någon mån sjunkit. Rosén, blifven lärare i ämnet, utgaf till ledning för detsamma en anatomisk lärobok, och sedermera anskaffades efter hvarandra ändamålsenliga anatomiska preparater, lön åt en prosektor, d. v. s. en underlärare i ämnet, och till sist ymnigare tillgång på döda kroppar att till vetenskaplig öfning undersöka. Äfven blef det s. k. Nosocomium, d. v. s. sjukhuset utvidgadt, hvarigenom läkarekonstens ämnessvenner bekommo ökadt tillfälle att på verkliga sjukdomsfall lära tillämpningen af de erhållna föreskrifterna. År 1738 blef i Uppsala anställd en medicinedoktors promotion, den första derstädes firade. För dem, som egnade sig åt läkarekonsten, bereddes sålunda tillfälle att hädanefter kunna också inom Sverge vinna besagda värdighet, hvilket naturligtvis bidrog att öka antalet af inhemska läkare.

Roséns förtjenster blefvo både erkända och belönade. Han erhöll flere gånger betydliga penningegåfvor af både konung och ständer. Han kallades af vetenskaps-akademien i Stockholm till ledamot, och utnämndes af konungen till lifmedikus, till nordstjerneriddare, till arkiater och till adelsman. Första anbudet af sistnämnde värdighet mottogs ej; ty han hade då ännu ingen manlig ättling, åt hvilken den kunde öfverlemnas. Men sedan sonen, Nils, blifvit född, mottogs det förnyade anbudet, och med tacksamhet. Sköldemärket och namnet bestämdes af en

egen tillfällighet. Lovisa Ulrika hade ämnat vid Loka helsobrunn uppresa en minnessten till erinran om Adolf Fredriks der och genom Roséns vård återvunna helsa. Planen gick ej i fullbordan. Men när Rosén skulle adlas, föreslog hon till sköldemärke en bild af den tillämnade stenen, omlindad af rosor, och i sammanhang dermed namnet *Rosén von Rosenstein*. Han sjelf biföll och tillade för egen räkning omskriftens ord: *Sine Spinis* [1]. Man ville deri se ett uttryck af hans eget mennisko-älskande sinnelag.

Rosén hade af naturen mycket behag i utseende, åtbörder och umgängessätt; detta sednare så ledigt och otvunget, som hade han uppväxt i hofvets salar. Han sökte aldrig med sitt anseende för lärdom utöfva någon myndighet i sällskapslifvet, ej heller i det vetenskapliga, utan lyssnade till de skäl, som framdrogos, och antog, hvad han tyckte rättast vara, äfven när det kom från en motståndare, eller från en yngre mindre uppsatt yrkesbroder. Stundom bad han just sådana, till och med fordna lärjungar, genomläsa, hvad han ämnade utgifva från trycket, och mottog villigt deras anmärkningar. Han var mycket ömsinnad, till och med lättrörd, så att ofta tårar sågos i ögonen. Också var det honom en glädje att bidraga till de yngre brödernas framkomst, deras och många andras, och han var en bland dem, som först anade och påpekade Torbern Bergmans anlag och värde. Mycket försigtig, undvek han allt deltagande i partitvisterna; men uttalade, när så kräfdes, sin öfvertygelse, äfven när den var för magtens innehafvare oangenäm, såsom t. ex. vid akademie-kanslersvalet 1747, då han gick förbi kronprinsen Adolf Fredrik och röstade på riksrådet Åkerhielm.

Roséns, eller som vi nu mera säga, Rosensteins maka, Anna Kristina Hermansson, var dotter af en professor i Uppsala, dotterdotter till gamla erkebiskop

---

1) Utan törnen.

Steuchius, systerdotter till den yngre samtidige erkebiskopen af samma namn, och syster till sedermera blifvande riksrådet, grefve Hermansson, derjemnte sjelf utmärkt genom skönhet, förstånd och mycken qvickhet och mycket sällskaps-vett, genom hvilka egenskaper hon förljufvade sin mans lefnad och blef oumbärlig för hans lycka. De egde en son och en dotter. Sonen, Nils von Rosenstein, vann sedermera mycken ryktbarhet såsom konung Gustaf den fjerdes lärare och som Svenska Akademiens sekreterare under en tid af 38 år. Dottern blef gift med den utmärkte professorn Samuel Aurivillius, och deras välartade barn, fem söner och två döttrar, bidrogo att sprida glädje och trefnad kring morföräldrarna. En sådan lycka i det enskilda lifvet, förenad med Rosensteins vetenskapliga ära och så väl hans som makans lysande slägtförbindelser och lysande personliga egenskaper; allt sammanlaggdt gjorde deras boning till en bland de mest ansedda i hela Uppsala.

Så förflöto nära fyratio år under oafbrutet fortfarande till och med växande framgång i det allmänna och lycka i det enskilda lifvet. Men vid 61 års ålder träffades Rosenstein af ett hårdt slag, då nämligen mågen, professor Aurivillius, i sina bästa år afled. Sorgen inverkade på Rosensteins af naturen svaga helsa, hvilken dessutom lidit af stillasittande och öfveransträngning. Väl hade han hittills sökt återupphjelpa den genom årliga sommarvistelser på Lisjö bruk i Westmanland. Men ej heller detta ville nu mera hjelpa mot de tilltagande ålderdomskrämporna, till hvilka äfven sällade sig tidtals påkommande anfall af sömnsjuka. En ny, och djupt smärtande olycka, inträffade, då i Juli 1772 äfven dottern dog, hvarefter de båda gamla sågo sig omgifna af sju både fader- och moderlösa barnbarn. Slaget krossade Rosensteins få återstående krafter, och han afled den 16 Juli 1773.

Hans förtjenster hade icke af samtiden varit, och blefvo ej heller af efterverlden glömda. Vetenskaps-akademien skyndade att hedra den aflidne genom en skådepenning och ett åminnelsetal. Konung Gustaf den tredje bevistade sistnämnde högtidlighet, och upphöjde barnbarnen till adlig värdighet och med morfaderns nummer och namn. Naturvetenskapens idkare visade sin hyllning, då de efter den utmärkte mannen uppkallade örtslägtet Rosenia, och år 1814 lät Svenska Akademien till hans ära prägla en minnespenning; dertill uppmanad också af konung Karl den trettonde, hvars sonliga känsla ville visa sin tacksamhet för den vård, som återförhjelpt konung Adolf Fredrik till en länge saknad helsa.

JOHAN IHRE

är en bland fäderneslandets ryktbaraste personer, och med undantag af Linné, har intill våra dagars Berzelius och Tegnér, knappt någon svensk lärdoms-idkare lyckats bland utländningarna vinna en större och ärorikare namnkunnighet. Han var nästan jemnårig med Linné, Dalin och Rosén von Rosenstein, och hade redan före 1739, d. v. s. före detta tidskiftes utgång blifvit professor och börjat framträda som vetenskaplig författare. Vi hafva derföre velat också här nämna hans person, såsom den der egentligen under ifrågavarande tid erhållit sin uppfostran och rigtning. Hans mest betydelsefulla verksamhet, så vetenskaplig som politisk, inföll dock under nästa tiderymd, och hör således icke till vår nu ifrågavarande historia.

SAMUEL KLINGENSTIERNA.

Slägten räknade både på fäderne och möderne åtskilliga biskopar och lärda män af stort anseende;

äfven fruntimmer utmärkta för ovanliga kunskaper. Samuel Klingenstierna hade ärft stora anlag i samma rigtning, men deremot nästan ingen förmögenhet, hvarföre han ej heller kunnat erhålla ändamålsenlig undervisning, så framt ej egen flit, moderns uppoffringar och andras bistånd underlättat företaget. Spegel, då varande biskop i Linköping, lät under mellanterminerna den hoppgifvande skolgossen ett par gånger i veckan komma till staden och der, och inför biskopen sjelf redovisa för hvarjehanda lexor, mest stycken ur Virgilius och Horatius. Vägen fram och tillbaka mellan Linköping och Tolefors, Klingenstiernas hemvist, utgjorde vid pass en och en half mil, och måste för det mesta gående tillryggaläggas af den unge lexläsaren; men denne infann sig alltid punktligt och kunde vid framkomsten icke blott öfversätta det förelaggda stycket, utan ofta ordagrannt uppläsa det på urspråket, så hänryckt hade han blifvit af dess innehåll och framställningssätt; ett bevis på ovanligt stor uppfattnings-gåfva, i synnerhet hos en då på sin höjd 13-årig gosse. I Uppsala studerade han först lagfarenhet och sedermera kameral-vetenskap; men tillika lärda arbeten också i andra vägar, t. ex. Pufendorfs filosofiska uppsatser. I sistnämnde skrifter anträffades ett för honom då ännu obekant uttryck, nämnl. *qvantitates morales* [1]), och när han frågade en äldre kamrat om betydelsen, erhölls till svar, att matematiken var de vetenskap, som egentligen meddelade läran om *qvantiteter*, om storheter. Men matematik lästes då för tiden vanligtvis icke på gymnasierna, och den således i ämnet okunnige Klingenstierna frågade, hvar man kunde få underrättelse om nämnde vetenskap. Man hänvisade till Euclidis lärobok, och han skaffade sig deraf en upplaga, som innehöll de första sex böckerna. Såsom vanliga läsare genomgå en lekande berättelse, med samma lätthet

1) Moraliska storheter.

och nöje genomläste nu Klingenstierna dessa sex böcker och, säger man, ej mindre än 20 gånger, blifvande ständigt mer förtjust öfver innehållet; i synnerhet derföre, att dess satser voro klara, bestämda, oemotsägliga. Han började ock studera andra arbeten i samma väg, slutligen äfven algebran; ehuru denna då föga odlade kunskapsart af mången troddes leda till sinnesförvirring. Den 19-årige Klingenstierna skaffade sig likväl en diger fransysk lärobok i ämnet, hvarefter han under ett halft års tid afstängde sig från allt umgänge med kamraterna för att kunna obehindradt öfverlemna sig åt detta nya studium. Efter bokens genomgående var han ock den i ämnet måhända kunnigaste person inom hela lärosätet, häldst under det långvariga kriget äfven matematikens studium blifvit i någon mån försummadt. Troligen har dock Klingenstierna icke haft medvetande om sin öfverlägsenhet; ty kort derefter flyttade han till Stockholm och ingick i kammar-kollegium, hvarest han skötte sina åligganden med berömlig noggrannhet. Men med oförminskad ifver fortsatte han ock de matematiska studierna och genomgick flere författare från Arkimedes ända till Leibnitz, samt inskickade till vetenskaps-societeten i Uppsala skrifter af erkändt värde. Ryktet om hans stora kunskaper spriddes snart, och sjelfva kammar-kollegium anmälte vid riksdagen 1723 den då blott 25-årige mannen till erhållande af understöd för vetenskapliga resor och förändrad lefnadsbana. Ett stipendium erhölls ock, förnämligast genom Gustaf Cronhielm, hvarpå Tyskland besöktes under fortsatta studier och knytande af lärda bekantskaper, i synnerhet med den ryktbare filosofen Wolff. Till följe af dessa framgångar, växte anseendet ända derhän, att när vid Uppsala högskola år 1728 professors-sysslan i matematiken blef ledig, beslöto vederbörande att till dess innehafvare utnämna den då trettio-årige Samuel Klingenstierna.

Dennes förtjenst som vetenskapman bestod deruti, att han med ovanlig klarhet, djup och bestämdhet uppfattade de stora matematiska och fysiska sanningar, hvilka då för tiden blifvit upptäckta i synnerhet af Newton, och att han på en mängd enskilda förhållanden tillämpade samma upptäckter mer enkelt, tydligt och träffande än de flesta andra mägtade göra; och detta i nästan alla vetenskapens grenar. Mesta framgången hade han dock i optiken och vid bestämmandet af de reglor, enligt hvilka fjerrglas borde tillverkas, i hvilket sistnämnde hänseende han var en bland de förnämsta på sin tid, och den, hvars arbeten hafva bidragit till möjliggörande af de stora upptäckter inom astronomiens verld, som blifvit följder af sednare tiders än mer förbättrade synrör. Han bidrog ock till närmare bestämning af jordens skapnad, samt till utbildande af de högre räknesätt, som äro nödvändiga för utransakandet af himlakropparnas gång m. m. Också åtnjöt han stort anseende bland Europas vetenskapsmän.

I öfrigt förenade han, hvad icke alltid förenas, nämligen tycke för både matematik och poesi. Ännu på ålderdomen behöll han i minnet långa stycken ur Roms skönaste skaldeverk, och var road af att för sig sjelf eller för andra utantill upprepa dem. Men denna diktens verld skilde han noga från den vetenskapliga, och ville aldrig i denna sednare tillåta användandet af inbillningskraft, gissningar eller hugskott. Han hade ock i yngre år varit anhängare af Wolffs lära, hvilken eftersträfvade stränga och matematiska bevis; och han hade talat för dess införande äfven i Sverge. Men, heter det, *han tröttnade snart vid filosofernas ändlösa tvister om de s. k. grundsanningarna; emedan han ej kunde hoppas att derigenom tränga från ytan till kärnan, och emedan han oaktadt allt dylikt studerande hvarken kunnat komma till flere sanningar än förut, ej eller till större visshet om dem, han redan innehade. Han tyckte sig derföre med*

hänsyn till filosofien, kunna likaså gerna behålla de gamla gissningarna, som antaga nya.

Klingenstiernas största förtjenst om vårt fäderneslаnd bestod i följderna af den verksamhet, han utvecklade som lärare och professor. Före honom fick man på gymnasierna sällan inhemta någon matematik, utan blott de vanligaste räknesätten och några allmänna satser om jordklotet; måhända föga mer, än nu för tiden meddelas i våra folkskolor. Med undantag af några få studenter, hvilka serskildt egnade sig åt detta ämne, var förhållandet föga bättre vid sjelfva högskolorna. En så allmän okunnighet i de matematiska vetenskaperna, en så allmän ovana vid dessas strängt lagbundna tankegång, gjorde dåtidens vanliga bildning ofullständig till innehåll, ensidig till uppfattning, samt benägen för lösa gissningar, fördomar, vidskepelser m. m. Men likasom Linné från naturkunskapen och Rosenstein från läkarekonsten, så bidrog ock Klingenstierna att från matematiken och astronomien bortjaga den fordna okunnigheten och dess åtföljande dimbilder. För att lyfta och allmängöra sin vetenskap, företog han sig ock att af hvarje magister för betyget *godkänd* (approbatur) fordra i början en, sedermera två och slutligen sex böcker af Euclidis lärobok; hvarjemnte han sökte och lyckades att till sina föreläsningar locka en stor skara ynglingar, dels genom klarhet och liflighet i föredraget, dels genom anställandet af hvarjehanda fysikaliska rön. Bemödandet gynnades ock af de stora matematiska upptäkter, som den tiden blifvit gjorda och gjordes, och hvilka mägtigt tilldrogo sig allmänna uppmärksamheten. Följden af dessa lyckliga omständigheter och af denna lifvande verksamhet blef ock den, att, när Klingenstierna slutade, hade svenskarna allmänt begynt läsa geometri, något på gymnasierna och än mer vid högskolorna. Vetenskapen hade tagit ett betydligt steg framåt, och förnämsta äran deraf till-

erkändes allmänt åt Samuel Klingenstierna, åt *den svenska Newton*, som han någon gång kallades.

Hans sednare och i synnerhet politiska verksamhet hör till Sverges allmänna historia efter 1739.

ANDERS CELSIUS

arbetade vid samma tid och nära nog på samma fält som Samuel Klingenstierna. Slägten härstammade från bönder i Ydre härad i Östergötland. Flere hans anhöriga utmärkte sig genom ovanligt stora kunskaper och tre bland dem, farfadern, morfadern och morbrodern, hade vid Uppsala högskola innehaft professors-sysslan i astronomien, samma ämbete, han sjelf sedermera fick bekläda. I början rådde honom dock slägtingarna att för det säkrare brödets skull studera lagfarenhet; *ty*, sade man, *i det verkliga lifvet förekomma frågor om mitt och ditt långt oftare än frågor om stjernorna.* Men gossens lust och anlag yttrade sig med mycken bestämdhet. Redan i barnåren var det hans nöje att rita hvarjehanda geometriska figurer, och vid 12 års ålder genomgick han för ro skull den matematiska lärobok, som var beräknad för mognade studenters uppfattning. En så afgjord och stark böjelse borde och kunde ej heller betvingas. Man skaffade honom tillfälle att göra en vetenskaplig utrikes resa, under hvilken han ökade sina kunskaper och derigenom äfven sitt anseende. År 1730 eller vid 29 års ålder blef han ock, som förbemäldt är, utnämnd till professor i astronomien.

Bland de vigtigare ämnen, till hvilkas kännedom eller utredning Celsius bidrog, var den olika ljusstyrka, med hvilken föremålen visa sig, när de betraktas på olika afstånd. I sammanhang dermed beräknade han, att solens ljus är 320,000 gånger starkare än månens, och på sin middagshöjd 130 gånger starkare än vid synranden. Bland föremålen för hans

forskningar märkes dessutom ett närmare bestämmande af orternas geografiska lägen; — likaså utredandet af tyngdkraftens ökade styrka i samma grad, man från equatorn närmar sig polerna; — likaså jordens form, för hvars utransakande han blef kallad att medfölja den af honom sjelf förordade resa till Lappland, som 1736 företogs af några franska vetenskapsmän och på franska regeringens bekostnad. Afsigten var att uppmäta meridian-gradens längd i grannskapet af polen. Genom denna och genom en likartad undersökning, anställd i Peru, i grannskapet af equatorn, blef en gång för alla utrönt, att jorden var hvarken klotrund eller aflång, som några tillförene trott, utan afplattad vid polerna, såsom Newton förutsagt. Tillika uppfann och ordnade Celsius den efter honom uppkallade termometern, hvilken är inrättad enligt så enkla och rigtiga grunder, att den blifvit också bland utländningarna mer och mer antagen. Celsius sysselsatte sig likaledes och ganska mycket med magnetens olika missvisningar på olika ställen af jorden, och säges hafva för det vigtiga ämnets utredande anställt 6000 observationer. Norrskenets inverkan på magnetnålen var han också den förste, som upptäckte och anvisade; en utmärkelse, som i våra dagar den ryktbare fransmannen Arago har försökt men icke lyckats att med förbigående af Celsius fästa vid sitt eget namn.

Flere bland dessa upptäkter voro af vigt icke blott för vetenskapen utan ock för det verkliga lifvet; ty först genom dem och genom flere andras arbeten i samma väg blef det möjligt att, i synnerhet till seglares tjenst, uppgöra pålitligare sjökort och anvisa säkrare beräkningar af den punkt, på hvilken ett fartyg sig befann; och tillika att varna för kompassens missvisningar, hvilka, jemnte de origtiga sjökorten och den osäkra beräkningen, hade förut lockat mången styrman från rätta kosan och varit orsaken till förlusten af många fartyg och af många menniskolif.

Utom dessa med andra länder gemensamt åtnjutna frukter af Celsii arbeten, har fäderneslandet enskildt af de samma skördat både upplysning och nytta. Celsius var nämligen en bland de första, som, efter Svedenborg fästade uppmärksamheten på det egna förhållande, att vattenhöjden i största delen af Sverges omgifvande haf tycktes mer och mer sänka sig, och att till följe deraf flere förut okända klippor och skär började uppskjuta; en omständighet af stor vigt för hvarje seglare att få utredd. Ytterligare befinnes, att han redan nu anat, och till och med uttalat de satser om en från norr till söder gående flod, och om de deraf bildade sand- och stenåsar, hvilka båda delarna i våra dagar väckt mycken uppmärksamhet och föranledt den bekanta läran om *rullstens-floden*. Det var också han, som påyrkade och förberedde införandet af den så kallade nya eller gregorianska tideräkningen i stället för den dittills brukliga, så kallade gamla eller julianska, enligt hvilken, om den blifvit fortfarande begagnad, julhögtiden skulle slutligen hafva infallit vid midsommarstiden.

Till stort hinder för astronomiens studium hade vid Uppsala högskola tillförene icke funnits något observatorium. Celsius uppförde väl i sin trädgård en enskild sådan byggnad; men den blef för liten och för obeqväm, så att vid iakttagandet af stjernornas gång måste professorn ofta under de kalla vinternätterna vistas ute i fria luften till skada för sin af naturen svaga helsa. Ändtligen år 1740 fick högskolan sitt första astronomiska observatorium; en fördel, för hvilken den hade att tacka sin dåvarande kansler Karl Gyllenborg i mycket, men i det mesta sin astronomie-professor Anders Celsius.

Vi hafva här ofvan sett i korthet uppräknade några bland den utmärkte mannens arbeten; men hvarken få eller obetydliga äro de, som vår berättelse icke hunnit anföra. Och likväl hade han hunnit genomföra dem alla, innan 43:dje lefnadsåret fylldes;

ty vid denna ålder blef den verksamme forskaren genom en obotligt tärande lungsot bortryckt från både vetenskap och fäderneslånd.

OLOF DALIN, ADLAD VON DALIN,

var förnämsta grundläggaren af det förbättrade skick, som från medlet af 1700-talet utmärkt Sverges *språk*, *skaldekonst* och *häfdateckning*, hvarföre han ock har tredubbla anspråk på vår tacksamma hugkomst.

På fädernet härstammade han från en prestslägt i Westergötland, hvars medlemmar sedan reformationstiden varit kyrkoherdar i Dalstorp, och efter denna socken tagit sitt namn. Fadern, kyrkoherde i Winberg i Halland, egde liksom modern en icke vanlig grad af själsförmögenheter och bildning, och hade, äfven han, sysselsatt sig med skaldskap. Sonen Olof, född 1708, visade tidiga spår af ett lifligt lynne, och började redan vid 12:te året skrifva vers. Undervisningen blef på ändamålsenligt sätt vårdad af fadern, stjuffadern och sist af slägtingen, professor Anders Rydelius i Lund. Först ämnad till läkare, afhörde Dalin den ryktbare Kilian Stobæus och dennes föreläsningar. Likväl blef honom yrket dels motbjudande i synnerhet genom de anatomiska studierna; dels otillfredsställande, emedan sjelfva Stobæus måste vitsorda vetenskapens ofullständiga skick och erkänna t. ex., att man ännu icke lyckats uppfinna något säkert medel till häfvande af en frossa. Denna uppriktighet afgjorde Dalins beslut, och han tog i ett rimmadt bref formligen afsked af läkare-vetenskapen och vände sig i stället till historia och filosofi och framför allt till skaldekonsten. Redan nu skref han vers både på latin och svenska, och fick visa dem för Rydelius, hvilken å ena sidan genom hvarjehanda loford uppmuntrade till fortsättning, men å den andra pekade på de begångna felen samt i allmänhet

inpräglade nödvändigheten af att eftersträfva i tanken sanning, i tankegången följdrigtighet samt i uttrycket klarhet, korthet och behag; likaså att skilja mellan *inbillningskraft* och *omdöme*, och att visserligen låta den förra i all frihet frambringa sina alster; men ock att sedermera och vid lugnare besinning låta *omdömet* granska det så tillkomna utkastet samt upplysa det dunkla, utstryka det öfverflödiga, lyfta det låga, qväsa det pösande o. s. v. Otvifvelaktigt är, att dessa lärdomar haft stort inflytande på Dalins skriftställeri, till hvars anda och rigtning åt samma håll dessutom bidrog den nära kännedom, han förvärfvade om grekiska, romerska och den då för tiden rådande fransyska vitterheten, hvilka alla satte stort värde på ofvannämnde egenskaper.

Förordad af Rydelius, blef Dalin vid 18 års ålder eller 1726 antagen till enskild lärare hos en i Stockholm boende friherre Rålamb. Denne, liksom flere herrar af samma slägt, hyste kärlek för vittra och bokliga sysselsättningar, hvarföre han ock snart nog fästade sin uppmärksamhet vid Dalin, hvilkens åtskilliga uppsatser och tillfällighets-vers vunnit bifall inom Rålambs sällskapskretsar och af presidenten Konrad Ribbing, den samme som deltog i det fria statsskickets införande. Till följe af dessa och andra framgångar, blef Dalin vid 23 års ålder intagen i det kongliga kansliet, och året derpå eller 1732 en bland stiftarne af det vittra sällskapet Avazu och Vallasis, hvarjemnte han i slutet af samma år började utgifva veckoskriften Argus. De politiska sidorna af både samfundet och tidskriften skola framdeles utförligare omtalas. Här sysselsätta vi oss blott med den sednare och med dess och Dalins inflytande på fäderneslandets vitterhet och bildning.

Det tal- och trycktvång, som under envåldstiden hvilat öfver svenska folket, blef vid statshvälfningen 1719 visserligen icke genom lagliga förordningar upphäfdt, utan snarare stadfästadt; men det stod till både

tidens och regeringssättets anda i så bjert motsägelse, att det omöjligen kunde upprätthållas med samma stränghet som under envåldstiden. Folkets rättighet att öfverlägga och besluta om allmänna ärender förutsätter folkets rättighet att få framställa och höra skälen för och mot; och denna, ehuru icke lagligen erkänd, gjorde dock i många fall sina fordringar gällande. Snart kändes behofvet af tidningar, icke som förut blott nakna berättelser om dagens nyheter, utan tidningar, genom hvilka de tänkande bland allmänheten kunde meddela hvarandra sådana åsigter och anmärkningar, som i ett eller annat hänseende vore af större vigt. Redan under envåldsstyrelsen hade en slags tidskrift, kallad *Das jetzt lebende Schweden*, utkommit, hvilken dock, enligt hvad vi känna, var ett i hög grad ensidigt bemödande att genom stora ord, sluga svepskäl och fräcka osanningar vilseleda allmänheten till fördel för de åsigter, som följdes under görtziska förvaltningen och Karl den tolftes sista regeringstid. Efter år 1719 kändes, af nyss anförda skäl, ett ständigt växande behof af friare meddelanden och af ömsesidiga upplysningar, hvarföre ock två bröder Carleson under åren 1730 och 1731 utgåfvo en *sedelärande Merkurius*, den äldsta svenska tidskrift af sådan art, hvilken dock till följe af mindre afsättning måste med sistnämnde år upphöra; en utgång, som tycktes böra afskräcka från hvarje förnyande af dylika försök. Och likväl var det just på denna bana, som den nu 24-årige Dalin vågade framträda, och på hvilken han äfven lyckades både att lägga första grunden till sin egen ära och att öppna ett nytt tidehvarf i den svenska vitterheten.

Anlaget och lusten för dylik verksamhet hade yppat sig ganska tidigt. Redan vid 18 års ålder och som student i Lund tillämnade han någonting i den vägen och hopskref verkligen för sådant ändamål flere articklar. Vänners råd och egen eftertanka verkade likväl uppskof. Men nu hade flere års vistelse

i Rålambs och Ribbings umgänge samt i hufvudstadens politiska kretsar gifvit ökadt förråd af verldskännedom och ämnen, på samma gång som nämnde herrars beröm gifvit ökadt mod. I sällskap med Karl Carleson, en bland de nyssnämnde bröderna, började han i slutet af 1732 att utgifva en tidskrift, hvilken fortfor under åren 1733 och 1734 medelst ett ark i veckan. Namnet var *Den svenska Argus*, och förebilden en i England utgifven skrift, kallad *The Spectator*. Med känsla af medarbetarens öfverlägsna förmåga, drog sig Carleson snart tillbaka, så att Dalin kan betraktas som nästan ensam författare af bemälte tidskrift.

Innehållet var icke egentligen politiskt eller litterärt, utan bestod för det mesta och enligt den tillkännagifna planen af moraliska anmärkningar öfver hvarjehanda i enskilda lifvet gängse fel och fördomar; derjemnte några uppsatser om statshushållning och näringar; stundom äfven högstämda loford öfver hofvet och i synnerhet för konung Fredrik, afvexlande med slängar åt enskilda samhällsklasser och åt ständerna. Djupare allvar eller varmare känsla kan der likväl blott sällan upptäckas. Dalin var icke någon bland dessa sjelfständiga och djerfva naturer, hvilka, glödande af kärlek för det sanna och ädla, framträda i öppen och manlig strid för sina grundsatser, politiska eller religiösa. Tvärtom fäktade han häldst, och såsom nu, under namnlöshetens slöja och med skämtets vapen. Dessa förde han dock med mycken skicklighet. Tonen i Argus var för det mesta lätt och lekande, stundom jollrande, stundom begabbande, dock utan någon högre grad af bitterhet. Vår samtid tycker visserligen, att qvickheterna om herrar *Hjertskott*, *Hjernbrott*, *Gyllenbalans* m. fl. äro tämligen platta, och likaså, att språket är omoget och innehållet ofta obetydligt, alldagligt, numera utslitet. Men på den tiden egde många dess anmärkningar nyhetens behag. Man var ej heller van vid en så hög grad af renhet i språket, redighet i tankegången och behag i versen. Man var ej heller

van att se allmänna angelägenheter så öppet och fritt handteras; — ej heller att se med så stor fritalighet och dock med så liten bitterhet nästans och till och med allmänhetens fel framdragas; och man log hjertligen vid de ofta putslustiga målningarna, och hade sedermera icke rättighet att harmas, när man kanske några postdagar derefter såg under andras löje framdragna sina egna ovanor och svaga sidor. Hvarje gång posten ankom, rycktes alla om det efterlängtade bladet, och hela den läsande allmänheten erfor en känsla af tomhet och saknad, när detsamma vid slutet af 1734 upphörde. Man beräknade, att postverkets inkomst af kringspridandet stigit till 5,000 d. s. m. [1]), en då för tiden ovanligt hög summa.

Till det stora uppseendet bidrog ock den läsande verldens nyfikenhet; ty man hade lyckats hålla författarens namn hemligt. Genom denna åtgerd kunde ej heller afunden och klandret få någon person att hålla sig till; hvaremot samma hemlighet gaf åt tidningens omdömen skenet och helgden af ett slags orakelspråk. Man uttömde sig i gissningar, bland hvilka den vanligaste var, att namnet ARGUS innehölle begynnelsebokstäfverna af de förmodade medarbetarnes namn, näml. Abrahamsson, Rosenadler, Olof Gyllenborg, Wilde och Stjernman. Verkliga förhållandet kändes, så vidt man vet, blott af Rålamb, Ribbing, Carleson och Dalin. Det var först 1735, som de två förstnämnde för konungen och drottningen röjde hemligheten och föreställde Dalins person, hvilken då bekom af den sednare 3,000 d. k. m. och af den förre en gulddosa och två år derefter tittel och värdighet af kongl. bibliotekarie.

Det bifall, Argus förvärfvade, var ingalunda odeladt. Hornska eller åkerbruks- och fredspartiet tyckte sig finna benägenhet för Gyllenborgs fabriks- och krigs-åsigter, frihetsmännen likaså för hofvets, och pietisterna och presterna för fritänkeriets. De sed-

---

1) Adelns protokoll d. 5 Dec. 1734.

nare voro ock missnöjda öfver några serskilda utfall mot deras stånd, och mente derföre, att skriften borde förbjudas [1]. Bönderna voro likaledes uppbragta; ty Dalin hade på något ställe liknat adeln vid hästar, presterna vid oxar, borgrarna vid getter och bönderna vid svin [2]. Också hände, att, när man vid riksdagen 1734 ville åt den okände författaren utverka ständernas förord eller belöning, rönte saken motstånd bland både prester och bönder [3]. Förordet blef dock beviljadt och bidrog att skaffa Dalin ofvannämnde fullmagt. Vid riksdagen 1738 sökte hattarna att tillika utverka någon penningebelöning; vi veta dock ej med hvad framgång. År 1739 fick Dalin i sällskap med sin lärjunge göra en resa till Paris, der han genom Tessins bemedlande blef väl emottagen och erhöll tillåtelse att begagna några historiska arkiv. Hans sednare och mer politiska verksamhet och öden höra till följande tiders historia. Här må vi i stället göra oss reda för hans inverkan på Sverges språk samt vittra och vetenskapliga bildning.

Språket renades och förbättrades i betydlig mån. Oegentliga eller trugade uttryck, sjelfsvåldiga talesätt, inkrånglade meningar, origtiga eller långsläpiga gammaldags-böjningar, allt sådant afskaffades; visserligen ännu icke helt och hållet, dock mycket i jemnförelse med fordna tider. För en skriftställare, som skulle njuta något anseende, gick det hädanefter icke an att för allmänheten uppträda, så framt man icke lyckats i det närmaste bortlägga nyssnämnde fel; ty att sådant lät sig göra, det hade Dalin på segrande sätt ådagalaggt.

Språk-förbättringarna inverkade naturligtvis äfven på skaldskapet, i hvilket han derjemnte öfverträffade

---

1) Prestesländets prot. d. 9 Nov. 1734.

2) Liknelsen är kanske af sednare dato

3) Kongl. Bibl. Sagobrott öfver riksdagen 1734.

sina föregångare genom en mera ledig och regelbunden versbyggnad, genom en större skicklighet att lämpa formen efter innehållet och genom den finare takt, med hvilken han undvek krystade känslor och tillkonstlade prydnader. Efterdömet verkade också derföre, att det understöddes af flere skrifter, i hvilka både genom framställning af grundsatserna och genom granskning af andras arbeten Dalin sökte inprägla reglorna för ett mera rent och felfritt skrifsätt, så bundet som obundet. Han har häruti fördunklat föregångaren Triewald, och det är med anledning af alla dessa förtjenster, som han erhållit namn af *svenska skaldekonstens och kritikens fader.*

För öfrigt utmärkte sig andan af hans sångmö, i de skämtsamma dikterna genom fyndighet och genom en ofta lekande, stundom stickande qvickhet; — och i de allvarligare genom ädla åsigter och värdig hållning. Tankens djup, känslans värma och inbillningens rikedom voro dock mindre framstående. Hans mest poetiska och hänförande dikt, »*Försynen*», hvilken börjas med orden: »*Förblindade verld! Hvart rasar din flärd?*» denna hans sång, hvilken mer än någon annan varit af svenskarna känd och älskad, är dock i sig sjelf en omarbetning och utveckling af ett Olof Gyllenborgs qväde öfver samma ämne. Dalins öfriga skaldeverk i det allvarsamma slaget, t. ex. hjeltedikten *Svenska friheten* och i synnerhet sorgespelet *Brynhilda*, hvilka af samtiden högt beprisades, äro trögare, och hafva på länge icke blifvit lästa af andra, än några få forskare. Lyckligare och lyckligast var han i sina skämtsamma qväden; t. ex. i visorna om »*Herr Henrik och herr Arvid de raske hofmän*», m. m.; — eller om herden *Celadon*, som trodde sig hafva funnit den stora skatten; — eller om herden »*Filemon, som dref ut sina får på en äng*», hvilka sånger ännu femtio till sextio år efter hans död ofta hördes från de gamlas läppar.

Dalins förtjenster om svenska häfdateckningen äro lika stora, kanske större. Vid Gustaf Wasas tid gjordes visserligen några försök till en sammanhängande framställning af fäderneslandets historia; men de voro korta, ofullständiga, ofta origtiga; likasom den kännedom i ämnet, man dittills hunnit förvärfva. Sedermera hade Sverge fått mottaga tvänne sådana vigtigare arbeten, näml. af Messenius och Loccenius; men båda på latin och i mycket lidande af samma fel, som företrädarne och till en del af samma orsaker. Sedermera och under sista hälften af 1600-talet och till följe af Magnus Gabriel De la Gardies och antiqvitets-kollegii bemödanden, hade man upptäckt och utgifvit en mängd historiska handlingar, dels inhemska, dels från Island, hvilka tillsammans spridde öfver Sverges och i synnerhet öfver dess äldre historia mycket ljus. Besynnerligt nog blef dock första verkan deraf en historisk förmörkelse. Det var nämligen med tillhjelp af dessa skrifter och genom ett lika snillrikt som våldsamt förtydande af deras och andra häfders innehåll, som Olof Rudbeck d. ä. uppgjorde sin vidunderliga historia, nämligen huru vårt fäderneslund varit tidigare bebodt än andra orter, och huru Sverge sålunda varit egentliga stammodern för de sydliga ländernas befolkningar och bildning [1]) o. s. v. Satserna i all sin orimlighet, blefvo till följe af uppfinnarens lärdom och snille utmålade med så lifliga färger, att de mångenstädes antogos som trosarticklar; häldst bland svenskarna, hvilka smickrades af en häfdateckning, som öfver deras land och förfäder göt en så stor och oförmodad ära. Många vetenskapsmän både inom och utom fäderneslandet fällde visserligen tvekande, för det mesta ogillande omdömen. I Sverge ville dock mängden icke lyssna till ett dylikt, som man sade, nedsättande af fäderneslandets ära, och Rudbecks in-

1) **20.** 2:a uppl. s. 163—171.

hemska motståndare blefvo så mycket lättare nedtystade, som man visste, att den regerande konungen gynnade Rudbecks åsigter och kunde till följe af envälde och trycktvång qväfva, till och med bestraffa hvarje motsägelse. Man föreställe sig den villervalla, som härigenom förorsakades, och tillika den okunnighet om fäderneslandets fordna öden, som måste vara rådande bland den stora allmänhet, som ej kunde läsa de latinska häfdaböckerna, de enda, af någon utförlighet, som förefunnos; men hvilka dock sjelfva hvimlade af misstag. Det var i ett så förvirradt skick, som envåldstiden efterlemnade kunskapen i fäderneslandets historia.

Men när efter 1719 tanken och tungan återfingo större frihet, åtminstone i utöfningen, började en och annan och i synnerhet den förtjente häfdaforskaren Wilde att uttala en bestämd förkastelsedom öfver Rudbecks satser. Wildes arbete var dock, äfven det, skrifvet på latin, och på ett trögläst latin, och blef fördenskull af föga inverkan på den stora allmänheten, hvilken ännu ansåg sin pligt vara att tro på Rudbecks så kallade fosterländska åsigter. Det var egentligen Dalin, som gjorde slag i saken och slut på villervallan.

Redan som student hade han visat mycken kärlek för historiska studier. Vistelserna först i Rålambs och Ribbings hus och sedermera på andra adeliga slägtgods samt i Paris blefvo begagnade till genomgående af en mängd handskrifter och till inhemtande af ökade kunskaper i ämnet. Dalins fördomsfria blick insåg snart orimligheten af Rudbecks läror samt ensidigheten hos några fornforskare af samma skola. Både den enes och andres misstag och förblindelser gjorde han till föremål för allmänhetens åtlöje genom en qvick och bitande uppsats, kallad *Arngrim Berserks förträffliga tankar om ett fynd i jorden.* Några den tidens lärda, en Göransson och Biœrner, sökte visserligen upprätthålla Atlanticans

läror genom att vadja till den slags stolthet, som för att få fosterlandets historia rätt lysande söker att, med fördöljande af skuggsidorna, utstyra den äfven med falska prydnader. Men deras motstånd blef fåfängt. Sanningen och löjet i förening medförde snart och på vanligt sätt en afgörande seger. Dalins nya åsigter vunno bifall hos såväl de sakkunniga som allmänheten. Också erhöll han någon tid derefter det hedrande uppdraget att författa en fäderneslandets rikshistoria, af hvilken också första delen utkom 1746 och den sista eller tredje år 1762, d. v. s. året före Dalins död. Verket sträckte sig från början af vår historia intill Karl den niondes död. På dess utarbetning användes mycken flit, och i riksarkivets hvalf blef till begagnande inrättadt ett serskildt rum, den så kallade Dalins kammare. Sjelfva historien erhöll tvänne upplagor, hvilket för ett så stort och dyrköpt verk var den tiden ganska sällsynt. Det blef också öfversatt på tyska språket.

Dalins uppfattning af Sverges fordna tillstånd hvilade på Anders Celsii förut omtalade sats om vattuminskningen, enligt hvilken Dalin antog, att de nordiska hafvens yta fordom öfvertäckt hela den skandinaviska halfön med undantag af de högsta bergen, hvilkas ur vattnet uppstickande spetsar då för tiden bildade ett slags skärgård; men att dessa öar mer och mer hopväxt till ett fastland i samma mån, vattnet sjunkit undan och de mellanliggande botten-sträckorna kommit i dagen. Satsen blef mer eller mindre gillad af några vetenskapsmän och deribland af Linné; men å andra sidan ogillad af Wilde och Lagerbring, och på dessas ord likaså af de flesta läsare; i följe hvaraf man vande sig att i allmänhet nedsätta värdet af Dalins historia, oaktadt dess öfriga och stora förtjenster. Likväl hafva sednare forskare ådagalaggt, huru hans åsigt innehöll mycken sanning, fastän betraktad från en annan sida. Nu för tiden hafva

nämligen sakkunniga män antagit, icke att vattnet sänker, men deremot att en betydlig del af svenska jorden höjer sig, så att Dalin och hans lära hafva härutinnan fått någon upprättelse.

Samtiden gjorde dock mot hans arbete äfven andra anmärkningar, och några icke utan skäl, hvarjemnte de många historiska handlingar, som sedermera kommit i dagen, föranledt än flere jemnkningar eller förändringar. För sin tid var dock Dalins historia af omäteligt stort både vetenskapligt och medborgerligt värde; *vetenskapligt*, genom undanskjutande af den massa villosatser, Rudbeck och hans anhängare intrugat; och genom en mängd nya och sanna både uppgifter och åsigter, samt genom en redig och i allmänhet opartisk uppfattning af de historiska föremålen; — och *medborgerligt*, genom en nu för första gången på svenska språket skrifven utförlig och någorlunda pålitlig öfversigt af fäderneslandets öden; — genom ett rent och behagligt språk och genom ett framställningssätt, som närmade sig det historiska konstnärsskapet, och derföre åt hans arbete förvärfvade ett stort antal läsare. Genom allt detta var Dalin i sjelfva verket den, som först lyckades att åt fosterlandets historia gifva på en gång vetenskaplig och konstnärlig hållning; och sålunda å ena sidan främja sjelfva ämnets ytterligare utredning, och å den andra göra dess innehåll kändt af ett ojemnförligt större antal svenskar än förut. Det är till följe af dessa förtjenster, som han erhållit namn af svenska häfdateckningens fader. Steget från Loccenius och än mer från Rudbeck till Dalin var ojemnförligt större och vigtigare än det, som sedermera togs från Dalin till Lagerbring.

Dalins historiska författareskap infaller visserligen efter 1739 och hör således enligt tidsföljden icke till här beskrifna skede. Men liksom anande denna sin framtida häfdateckning, började han redan

nu träffa nödiga förberedelser dertill. Af sådan orsak och äfven för sammanhangets skull hafva vi behandlat också dessa hans lärda arbeten, tillsammans med de öfriga; likasom vi i allmänhet rörande de vetenskaps- eller närings-idkande män, som under ifrågavarande tidskifte uppträdt, hafva fört till slut deras lefnadsteckningar, utom i sådana fall, då de varit nära förknippade med sednare tiders politiska företeelser.

En ovanligt hög och bakåtlutande panna, en likaledes hög näsa i förening med stora utstående ögon ådrogo visserligen Dalins person någon uppmärksamhet. Men för öfrigt syntes han vid första bekantskapen tämligen obetydlig. Hyn var blek, gången lutande och åtbörderna tvungna; man igenkände läskarlen, och följderna af arbetet vid skrifbordet och af umgänget med böcker mer än med menniskor. Lågmält och af naturen icke språksam, var han i större sällskap än mer fåordig; men det som yttrades innebar ofta skämtande anmärkningar, stundom tämligen hvassa och beledsagade af ett löje, som föga hördes; men som yttrade sig medelst skuldrornas häftiga rörelse.

Ett hufvuddrag hos Dalin var bestämd ovilja mot allt, som ej kunde af förnuftet klart uppfattas; deraf hans förkastande af Rudbecks historiska dikter, likaså af bokvurmeri, onyttig lärdom och ändamålslöst grubblande; — deraf ock den öfvervägande förstånds-rigtningen i hans skaldskap; — likaså hans benägenhet att med undantag af Karl den tolfte, nedsätta regenter, hvilka, såsom t. ex. Alexander, förnämligast utmärkt sig genom krigslystnad och krigsära; — deraf slutligen ock hans trosöfvertygelse, i hvilken stundom framskymtade en slags naturlig förnufts-religion, som ogillade den tidens både statskyrka och pietism. I alla dessa hänseenden var han en förelöpare till den snart inbrytande rationalismen. — I politik deremot, och ehuru han besjungit svenska friheten, hyste han en ständigt växande benägenhet

för stark konungamagt; och likaså en viss svaghet för den glans, som omgifver tronen och de högre samhällsklasserna. Också har han med de mest utsökta loford besjungit icke blott Karl den tolfte utan ock Ulrika Eleonora, Fredrik, Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, till och med den kungliga älskarinnan Hedvig Taube; hvarföre man ock någon tid trodde, att han skulle blifva lärare för hennes äldsta son [1]). Äfven riddarhusets medlemmar har han flere gånger uppvaktat med högstämda lofsånger, under det han å andra sidan ofta gjorde ofrälse stånden till föremål för gäckande anmärkningar. Huru han längre fram öfvergick till hofpartiet, hör likasom hans politiska öden till sednare tiders historia.

JONAS ALSTRÖM, ADLAD ALSTRÖMER,

var en fattig borgare-son från Alingsås, född 1685. Han fick i sin barndom ingen annan undervisning än den att lära läsa, skrifva och räkna, och i sin ungdom ingen högre sysselsättning än den af uppassare hos en enskild person, af bodgosse i Ekesjö och af renskrifvare först i Wennersborg och derefter vid ryssvågen i Stockholm. Under dessa sysselsättningar begagnade han dock hvarje ledig stund till att förskaffa sig ett större kunskapsförråd, alltid med afsigt och förhoppning att kunna framdeles förskaffa sig äfven en annan och högre verksamhet. År 1707 åtföljde han ett till England seglande fartyg; men var nära under vägen att drunkna, och vid framkomsten att blifva pressad till matros. De första handelsföretagen misslyckades ock; men sedermera och innan kort förvärfvade han både rikedom och anseende och blef antagen till engelsk medborgare.

1) Upps. Svenska Handlingar 6. Nolckens berättelse m. fl.

Detta oaktadt bibehöll han för sitt ursprungliga fädernesland en varm kärlek och ett hjertligt deltagande; häldst detsamma under då pågående krig led af städse växande fattigdom och verklig nöd. Det var i synnerhet vid tiden af Karl den tolftes dröjsmål i Turkiet, som denna bedröfliga anblick begynte göra på Alström ett djupare intryck. *Jag såg*, berättade han, *utomlands, och hvar jag for fram, huru folk krälade som myror både i städer och på landet; dock få tiggare, utan en hvar sysselsatt med sitt göromål; i sjöstäderna med handel, skeppsvarf och fiskerier; i uppstäderna med handtverk och fabriker; på landet med åkerbruk, boskapsskötsel och spinnerier*, m. m. Han tyckte sig förstå, huru inom Sverge funnes rika, ehuru föga begagnade medel till vinnande af samma fördelar; och han hade hört, att sådana äfven till någon del varit vunna, nämligen då under Karl den elftes tid jernförädlingsverk samt klädes- och sidenväfverier kunde i mycket fylla landets behof. Nu deremot såg han, huru dessa inrättningar mer och mer afstannade, och huru fosterlandet nedsjönk i armod och näringslöshet. *Då*, heter det, *då och genom den Högstes tillskyndelse blefvo hans förstånds ögon öppnade, och hans hjerta upptändt af brinnande längtan att tjena fäderneslandet;* och den nu 27-årige mannen tog till sin lefnads uppgift att i detta fädernesland återupprätta handeln, sjöfarten, landtbruket och handaslöjderna, dessa, som han kallade dem, *fyra grundpelare under statens välstånd;* — och sällan har något beslut blifvit fullföljdt med större både ihärdighet och framgång.

Genast grep han det stora verket an, och begynte skaffa sig närmare kunskap om Englands förnämsta näringsgrenar samt om sätten för deras bedrifvande, hvarjemnte han i tysthet hopsamlade åtskilligt, som erfordrades för de nya tillämnade verken. Vid underrättelsen om Karls hemkomst från Turkiet, skyndade också Alström 1715 till fä-

derneslandet i afsigt att med stöd af konungens magt och myndighet kunna sätta i verket ofvannämnde sina planer. Snart insåg han dock fåfängligheten af sådana förhoppningar; men qvarstannade likväl i två år, hvilka tillbragtes med undersökandet af landets lägenheter och tillgångar, allt med beräkning på möjligtvis kommande lyckligare tider och då tillämnad verksamhet. Han skall ock under samma år hafva förordat Polhems plan att genom slussar förbi Trollhättan öppna segelled mellan Wenern och hafvet. Då emellertid Karls fortfarande krig lade oöfverstigliga hinder i vägen för Alströms tillämnade verksamhet, återvände denne år 1717 till England.

De mer och mer mörknande utsigterna mägtade likväl icke afkyla kärleken eller nedslå modet; utan Alström fortfor att genom resor i Frankrike, Holland och England bereda sig till det stora företaget. Karl den tolftes död öppnade snart utsigten till en ljusare och lugnare framtid, och sedan Sverge fått fred med alla sina fiender, beslöt Alström sätta i verket den länge hysta föresatsen. I sådan afsigt och till en begynnelse, hade han redan förut till Sverge öfversändt får af bättre afvel än den vanliga svenska. Nu anskaffades än större hopar deraf och tillika en myckenhet fabriks-arbetare och maskiner af hvarjehanda slag; dock i synnerhet beräknade för ylleväfnader, så gröfre som finare. Men företaget åtföljdes icke blott af kostnader och besvär, utan ock af andra svårigheter, både många och stora. De närings- och fabriks-idkande staterna, England, Frankrike och Hol land, befarade minskad afsättning och vinst, i fall andra folk uppträdde som medtäflare. Också hade man vid höga straff förbjudit all sådan utförsel som den, Alström nu bedref; likaså utlärandet af de förenklade arbetssätt, som gjorde möjligt att undersälja och således undantränga vanliga medtäflare. Dessa förbud bevakades ej blott af regeringar och ämbets-

män, utan ock och med än större ifver af hvarje fabrikant, af hvarje dess arbetare, hvilka alla med fiendtliga ögon betraktade enhvar, som ämnade i andra riken införa deras upptäkter och maskiner. Alström måste fördenskull gå till väga med mycken försigtighet, samt blottställa sig för både svårigheter och faror. I Holland var han en gång nära att blifva stenad af en hop väfvare-gesäller, hvilka förfölje honom, såsom den der ville stjäla dem brödet ur munnen. I Amsterdam hade han under slöjan af den djupaste hemlighet lastat ett fartyg med arbetare, väfstolar och maskiner, och allt var färdigt att nästa morgon anträda resan till Sverge. Qvällen förut hade dock holländarne utspionerat förhållandet, och ämnade nästa morgon lägga beslag på alltsammans. Men skepparen anade oråd och afseglade redan vid midnattstid. I gryningen saknades fartyget af holländarne, hvilka genast skickade två tulljagter med uppdrag att hämta flyktingen tillbaka; men fåfängt, ty denne hade erhållit för stort försprång och anlände lyckligt till Göteborg. Kort derefter kom Alström sjelf. Detta tilldrog sig år 1723.

Till följe af de långvariga och tunga krigsbördorna hade Alingsås sjunkit så djupt, att år 1719 stod mer än hälften deraf öde; och borgmästaren hade slagit under sig en stor del af stadsegorna, ämnande förvandla stället till en by. I Alströms ögon förblef dock samma Alingsås den älskade fädernestaden, sjelfva hjertpunkten i det älskade fäderneslandet; och det var i detta hjerta, och sedermera genom detta hjerta han ville ingjuta det nya lif, som skulle till verksamhet uppkalla fäderneslandets domnade näringar. Som man påstår hade beslutet härom blifvit fattadt redan under vistelsen i Sverige 1715—1716 och enligt samråd med Polhem. Alingsås valdes fördenskull till de nya inrättningarnas medelpunkt. Flere hinder mötte dock. Borgmästaren motarbetade Alströms planer, emedan dessa mot-

arbetade hans egna. Göteborgs köpmän befarade minskning i handeln, så framt svenskarna kunde inom eget land tillverka någon större mängd af sådana varor, hvilka dittills blifvit hemtade från utrikes ort; af hvilken orsak bemälte stadboar sökte hindra företaget, dels genom svepskäl, dels genom gäckerier öfver dess s. k. orimlighet. Riksdagspresterna år 1723 befarade, att många inkomna arbetare af främmande bekännelser skulle störa den tros-enhet, man önskade inom riket upprätthålla. Oaktadt allt detta motstånd utfärdade regeringen år 1724 formliga privilegier för den nya anläggningen. Men ett svårt hinder återstod, nämligen penningebristen. Alström hade väl under vistelsen i England lyckats förvärfva betydlig förmögenhet; men de många och vidsträckta resorna, de mångartade uppköpen af råvaror och maskiner, de dryga handpenningarne åt lejda arbetare; dessa och många dylika utgifter hade så medtagit tillgångarna, att han icke mägtade ensam anskaffa de medel, som behöfdes för byggnader, för råvaror och för erforderliga förskott. Han sökte värfva bolagsmän, i början dock förgäfves, och det såg ut, som företaget skulle misslyckas af brist på deltagande och uppmuntran. Men under en resa till Fastings marknad i Kristinehamn 1725 lyckades han vinna gehör hos Wermlands brukspatroner, och med liflig känsla för det stora och fosterlandsnyttiga förslaget och under ledning af en lagman Stedt, läto dessa herrar anteckna sig för så stora summor, att verket ändtligen kunde sättas i full fart. Under Alströms ledning vann det inom kort mycket förtroende, och som bolagsmän ingingo många och högt uppsatta personer, t. o. m. konung Fredrik sjelf. Det erhöll också vid riksdagarna förbättrade privilegier och egen domstol, och tillika den fördelen, att införsel-tullen blef å ena sidan nedsatt eller alldeles borttagen på sådana råvaror, som skulle förädlas, och å andra sidan förhöjd på sådana slöjdealster, som man hoppades

kunna sjelf tillverka, hvarjemnte Höjentorps kungsgård anslogs till stamschäferi för den ädlare fårafveln. År 1728 besökte konungen Alingsås och använde en hel dag till beseende af de nya anläggningarna, visade mycken tillfredsställelse med företaget och inköpte af dess tillverkningar beklädnad åt hela den lägre hofbetjeningen. Tid efter annan blefvo af ständerna betydliga gåfvor eller lån anslagna till verkets förkofran, och stadens folkmängd växte från 300 till 1800 personer.

Vi meddela här en öfversigt af de vigtigaste föremålen för Alströms mångfaldiga verksamhet.

Främst och förnämst bland alla framstå anläggningarna i och kring Alingsås. De afsågo i synnerhet ylleväfnader och kommo härutinnan så långt, att slutligen voro ej mindre än 100 dylika väfstolar i gång. Tjenliga arbetare hade han låtit dels införa från utlandet, dels inöfva bland svenskarna. Tjenlig och finare ull erhölls genom den likaledes af honom anskaffade bättre får-afveln. Tjenliga färgstofter förefunnos ock; ty för att äfven i detta hänseende vara oberoende af utlandet, hade Alström låtit i stora trädgårdar kring Alingsås plantera många bland söderns vigtigaste färgväxter; t. ex. krapp, safflor och vejde. Tillika anlades verkstäder för linne- flors- och bandväfnader, för tobaks-spinnerier, för pip-tillverkning och för åtskilliga metallarbeten. För att kunna anskaffa tillräcklig mängd folk, erhöll han tillåtelse att gripa och ditfrakta de arbetsföra tiggare, som kunde anträffas; hvarföre ock alla sådana genast och öfverallt gömde sig undan, så snart de hörde. att Alström kommit till nejden. Han var dock en både välmenande och välgörande husbonde, och lät t. ex. för sina underhafvandes bildning anlägga ett museum, en boksamling och en modellkammare. Den sammanrafsade befolkningen var dock ofta så bullersam och uppstudsig, att Alström nödgades begära en för Alingsås serskildt beräknad polisordning, och dessutom sol-

dater till upprätthållandet [1]). Sedan dessa fordringar blifvit beviljade, lyckades han att återinföra ordningen. Följden af både det ena och andra blef, att man snart började betrakta Alingsås som en plantskola, hvilken skulle utbilda och kringsända personer, skickliga att till dylika företag leda äfven andra rikets landskap. Man beräknade slutligen, dock först 1761, att alla dessa verkstäder [2]) sysselsatte 18,000 personer, och att årliga utförseln af svenska slöjdealster steg till 50 tunnor guld, hvaraf två tredjedelar antogos vara landets behållna vinst.

För Alströms sträfvande blefvo, som vi sett, anläggningarna i och kring Alingsås det förnämsta föremålet; likväl icke det enda, Hans verksamhet kom i rörelse vid hvarje uppfinning, hvarje åtgerd, som tycktes lofva fäderneslandet någon fördel. Så t. ex. bidrog han till inrättande af ett kattuns-tryckeri vid Stockholm; — ett sockerbruk i Göteborg, sedan de flere, som i Karl den elftes tid förefunnits, hade under krigsbetrycket blifvit nedlaggda; — ett engelskt garfveri i Stockholm, hvilket var af detta slag det första inom riket befintliga; — flere förbättringar af eggjerns- och knifsmidet; — upparbetandet af stenkolslagren i Skåne; — införandet af de för fina hår bekanta angoriska getterna, samt af de färgväxter och den förbättrade fårafvel, vi redan omtalat. Det var också han, som till insparande af de penningar, som för tobak gingo ur riket, började anlägga inhemska planteringar af denna ört, i början under de klentrognas begabberi; men snart med efterföljd i många rikets delar. Den ojemnförligt nyttigaste åtgerden var likväl införandet af potäter, *en rar växt från Peru*, som den år 1723 kallades. Medan denna vigtiga jordfrukt i flere sydligare stater kändes blott af

---

[1]) Rådsprot. 1732 Febr.—Juni.

[2]) Troligtvis både i och kring Alingsås; och i än större omfattning.

örtkunniga personer, var den genom Alströms försorg, redan allmänt planterad på fälten kring Alingsås. Spridningen till det öfriga Sverige gick dock långsamt, till följe af hvarjehanda inbillningar; bland andra också den, att vederstyggliga sjukdomar skulle af dess begagnande föranledas. Först efter pommerska krigets slut år 1762 började den att mer allmänt odlas inom fäderneslandet.

Äfven köpmanna-rörelsen ville Alström på hvarjehanda sätt främja. Han förordade ett handelskompagni, beräknadt på Westindien, och deltog i de båda likartade, som verkligen kommo till stånd; nämligen det ostindiska och det levantiska, samt arbetade för den fred med Algier, som år 1729 afslöts till tryggande af segelfarten på Medelhafvet. Det tros ock, att det var han, som gaf förslag till det svenska produktplakat, hvilket 1724 utfärdades, enligt förebilden af Englands navigations-akt; om hvilka vigtiga företeelser mera framdeles.

Jemnte dessa bemödanden för näringarnas framgång, och oaktadt det ringa mått af kunskaper, hans egen uppfostran meddelat, ådagalade Alström mycket sinne för vetenskapliga sysselsättningar, understödde flere hoppgifvande lärdomsidkare samt deltog i vetenskaps-akademiens arbeten. Det var i Alströms rum som under riksdagen 1739 inrättningen af detta lärda samfund egentligen ordnades.

Alströms brinnande nit och stora uppoffringar blefvo naturligtvis föremål för landsmännernas beundran och för regeringens belöningar. Han utnämndes 1739 till kommerseråd, år 1748 till en bland de första riddarne af nordstjerne-orden och 1751 till adelig värdighet med namnet Alströmer. Till hans ära hafva två skådepenningar präglats, den ene 1756, den andre 1759; och enligt ständernas beslut blef hans bröstbild uppsatt på Stockholms börs.

Ju större äran, ju vigtigare företagen, desto säkrare åtföljas de af klander och motstånd, och de

ofullkomligheter, som vidlåda alla menskliga företag, blifva till granskande tadel uppletade och framdragna. Så gick det äfven med Jonas Alströmer. Kärleken till fäderneslandet är en berömlig känsla; men valet af fädernestaden Alingsås till de nya anläggningarnas medelpunkt klandrades; ock icke utan skäl, i anseende till den omgifvande traktens magrare jordmån, samt stadens aflägsenhet från haf och från segelbara vattendrag, hvarigenom frakten både till och från besvärades af ökade kostnader.

Man påstod ytterligare, att flere bland Alströmers företag vittnade mer om ifver och fosterlandskärlek än om noggrann beräkning; emedan de hvilade på onaturliga förhållanden och således icke kunde af sig sjelfva ega bestånd. Man uppräknade i sådant hänseende införandet af flere växter och djurslag, som i längden icke tålde luftstrecket; likaså af åtskilliga näringsyrken, i hvilkas bedrifvande svenskarna omöjligen bunde täfla med den på kapitaler rikare utländningen, hvilken dessutom icke behöfde påkosta råvarornas inköp och hämtning från främmande land. Man anmärkte följaktligen, att dylika inrättningar icke kunde upprätthållas utan fortgående understöd af allmänna medel; d. v. s. på andra skattgifvande undersåtares bekostnad. Att i dessa anmärkningar låg mycken sanning, sågs tydligen år 1766, när staten indragit sina privilegier och understöd; ty följden blef att manufakturverken nedlades, byggnaderna förföllo, flere bland de främmande växterna och djurslagen utdogo och Alingsås sjönk tillbaka med hänsyn till både folkmängd och rikedom. Men den väckelse, Alströmer gifvit åt svenska näringsfliten, fortfor att i många vägar visa allt framgent välgörande följder. Flere hans inrättningar hafva ock dels i ursprunglig, dels i något förändrad gestalt bibehållit sig. Och införandet af den jordfrukt, som sedermera befriat kanske millioner af Sverges fattiga innevånare från det fordom ofta anlitade barkbrödet;

denna välgerning skall städse bibehålla hans namn i välsignadt minne.

Andra motståndare hafva tillvitat honom ett mångfresteri, som visserligen begynte hvarjehanda företag, men just för mångfaldens skull icke mägtade bringa dem till fulländning. Anmärkningen innehåller både sanning och osanning. Sanning är, att han var mångfresten; ty när häldst något nyttigt förslag bragtes å bana, rådfrågade han mer sin brinnande ifver för menskligheten väl, än den inskränkning till tid och förmåga som är menskligheten lott. Men osanning är, att han ingenting fullbordade. Grundlösheten af denna beskyllning synes tydligen af de många anläggningarna vid Alingsås och annorstädes, hvilka med orubblig ihärdighet fortsattes och bragtes till så stor fullkomlighet, som möjligt. *Han företager mycket, men fullbordar intet;* med detta rop mot den öfverlägsna verksamheten trösta sig vanligtvis de personer, som sjelfva ingenting företaga, än mindre fullborda.

Det ihärdigaste motstånd och det skarpaste klander, Alströmer rönte, kom från borgerskapet; dels från köpmän, hvilka befarade minskad införsel, och således minskad handelsvinst; dels från småfabrikörer och handtverkare, hvilka befarade minskad arbetsförtjenst; emedan de kunde undersäljas af Alströmers verkstäder, hvilka åtnjöto flere fördelar af privilegier, statsanslag och friheter eller nedsättningar i tull. Sistnämnde anmärkningar saknade hvarken skäl eller vigt. Redan vid riksdagen 1731 hördes ock sådana klagomål, och mången fordrade, att de lemnade lånen skulle inbetalas och de gifna statsanslagen redovisas. Tvisten blef snart en partisak, i det hattarna gynnade Alströmers nya anläggningar, mössorna deremot jordbrukarens och det lägre borgerskapets åsigter. Härom fördes under riksdagarna 1734 och 1738 heta strider. Mösspartiets smygskrifter påstodo tillika, att Alströmer vid förvaltandet af de erhållna statsanslagen tillåtit sig egennyttiga för-

smillningar; en anklagelse, som efter all anledning härledde sig från partiskhet och orättvisa, då den blifvit rigtad mot en man af så mångpröfvad oegennytta och fosterlandskärlek. Samma skrifter omtala ytterligare, huru han under riksdags-striderna tillät sig att, medelst förplägningar, skänker och understödjande af andras partiafsigter, förvärfva understöd åt sina egna planer. Vi skola framdeles utförligare tala om dessa uppträden.

Alströmer hade en stark kroppsbyggnad, hvilken i förening med ordentligt lefnadssätt bibehöll honom vid helsa och verksamhet in på sena ålderdomen. Anletsdragen voro vänliga, glada, vittnande om lynnet, hvilket aldrig hyste långvarigt agg, aldrig misströstade, icke ens vid det ihärdigaste motstånd. *Kärran knarrar väl*, plägade han säga, *men hon går dock.* Hans tro på det godas, det sannas seger var orubblig. Till en yngre broder, som skulle begifva sig ut i verlden, sade han: *låt alltid kärleken till det goda leda dina steg. Ett rent hjerta ökar vår glädje och lindrar vår sorg. Glöm ej heller, att det är bättre förtjena hedersbevisningar än att erhålla dem, och sök alltid att mot fäderneslandet uppfylla de pligter, Gud oss ålaggt.* Desse tänkesätt, denna fosterlandskärlek lemnade han i arf åt fyra välartade söner, hvilka alla, ehuru på olika banor, fortsatte stamfadrens verksamhet, sedan denne år 1761 eller vid 76 års ålder slutat sin bragdrika lefnad.

NILS SAHLGREN,

son af en rådman i Göteborg och född 1701, mistade tidigt sin fader; men erhöll genom modrens försorg en god uppfostran, förnämligast beräknad för köpmansyrket. De bedröfliga följderna af Karl den tolftes oupphörliga fejder tyckes hafva samtidigt hos flere fosterlands-älskande män alstrat begäret och före-

satsen att, om tillfälle gåfves, genom fredliga bragder upprätta, hvad de olyckliga krigen förstört. Otvifvelaktigt är, att denna tanke legat till grund för Horns och mösspartiets fredliga politik, och, såsom nyligen nämndes, äfven för Alströmers verksamhet. Man berättar ock, huru Sahlgren redan som sextonårig yngling hänfördes af likartade planer och af den förhoppning, att Sverge skulle genom samma medel som Tyrus och Carthago stiga till samma magt. I sådana åsigter blef han stärkt genom Alströmer, med hvilken han sammanträffade under bådas resor i främmande land. Mellan de tvänne liktänkande och varma fosterlandsvännerna knöts då en vänskap, som varade hela lifvet igenom. Sedan Sahlgren under sex års vistande på ett handelskontor i Holland inhämtat ytterligare erfarenhet och kunskaper, företog han åren 1723—1728 dels ensam dels i sällskap med Alströmer nya resor i England, Frankrike, Tyskland och Sverge, allt i beräkning på ofvannämnde framtida planer. Mesta uppmärksamheten rigtades naturligtvis på fäderneslandet och på dess grufvor, skogar, jernverk, farleder m. m. under gemensamma öfverläggningar om bästa sättet att en gång låta de förhanden-varande men obegagnade tillgångarna komma samma fädernesland till godo.

Efter en dylik föregående grosshandlare-bildning, bosatte sig Sahlgren år 1729 i Göteborg, och använde sina förvärfvade kunskaper med den framgång, att han inom kort vann så väl förmögenhet som förtroende, båda delarna till följe också af sina personliga egenskaper; sin kärlek till arbete, han ville t. o. m. att hvarje vallhjon skulle till jemn sysselsättning medföra en strumpstickning, och föregick sjelf med exemplet af en flit, som aldrig slappades; — likaså genom sin redbarhet, han yttrade mycken ovilja mot bankrutterande köpmän, och tillät sig för egen person icke det ringaste vingleri; — likaså genom sin tarflighet; *edert prål med guld och ädelstenar skräm-*

mer bort krediten, sade han till praktsjuka borgare, och för sin egen person undvek han det kostsamma umgänget med förnäma sällskapskretsar och sökte ej heller, som några hans yrkesbröder, att blifva intagen på riddarhuset. *Jag vill*, sade han, *häldre vara den främste bland borgrarna än den sämste bland adeln.* Genom dessa och dylika egenskaper företedde han exemplet af en svensk köpman, som visste att icke blott förvärfva en betydlig förmögenhet, utan ock att qvarhålla den, hvarjemnte han visade möjligheten af en svensk sjelfständig handelsrörelse; och detta på en tid, då samma yrke vanligtvis låg djupt nere, till någon del genom sina idkares försumlighet och fåfänga [1]) och genom det beroende, hvari de följaktligen kommo under holländare och engelsmän, hvilka voro bde mer påpassliga och mindre prålsjuka.

Att Sahlgren undvek yppighet, höga bekantskaper och yttre utmärkelser, härrörde likväl ingalunda från girighet. Han var tvärtom en bland de få, som visserligen med välberäknad sparsamhet samlade rikedom, men ock med välberäknad gifmildhet använde den; icke på tomma nöjen och öfverdådigt lefnadssätt, utan till välgerningar, både enskilda och allmänna. De många gåfvor, med hvilka den ena handen hugnade underhafvande och fattiga, hafva icke af den andra eller af någon bland gåfvotagarne blifvit i sina enskilda punkter upptecknade. Vi känna dock summan, följden; nämligen, att han var välsignad af hela sin närmaste omgifning, och snart likaledes af en mycket vidsträcktare, hvilken i ständigt växande kretsar, slutligen omfattade både fädernesstad och fäderneslandet. Hans uppoffringar i dessa sednare hänseenden voro så stora och deras följder så välsignelse-rika, att de af andras händer blifvit upptecknade, af andras röster högljudt förkunnade, till följe af den känsla, hvilken sökt tillfälle

---

1) 8 del. 20. kap. 14 del. 2 uppl s. 166. 26. s. 141.

att inför både fädernesland och efterverld få uttala sin tacksamhet. Vi hinna ej mer än upprepa de trenne starkaste återljuden deraf. Det ena omtalar, huru han var genom personlig vänskap fästad vid Alströmer och genom likartade tänkesätt vid dennes företag, och huru han derföre till bekostande af ett barnhus i trakten af Alingsås skänkte säteriet Östad jemnte underlydande, tillhopa nära 14 (andra säga öfver 20) hemman, samt ett kapital af 16,666 r:dr 32 sk. specie. Denna inrättning meddelade i början åt vid pass 40, sedermera åt 108 fattiga barn icke blott underhåll utan ock undervisning i boskapsskötsel, jordbruk, skogsplantering och enklare smide. — Den andra rösten påminner om, huru han åt fäderneskaden Göteborg skänkte flere hemman eller en motsvarande summa penningar, för hvilken gåfva inrättades ett sjukhus, hvilket sedermera genom bidrag från andra håll fått den utvidgning, att slutligen vårdades der 15 personer mot nedsatt och 25 mot ingen betalning [1]. — Tredje rösten uppmanar oss att icke förgäta, huru han åt vetenskaps-akademien i Stockholm förärade 150,000 d. k. m. med villkor, att räntan skulle användas till uppmuntrande af sådana personer, som sökte bland svenskarna utsprida en förut saknad kännedom i naturlära och i landthushållning. Det har varit med stöd af sistnämnde gåfva, som många sedermera ryktbara vetenskapsmän, en Torbern Bergman, Retzius, Thunberg, Ödmann m. fl. kunnat oaktadt sin fattigdom förvärfva de kunskaper, hvilka sedermera ländt Sverge till både heder och gagn. Sistnämnde anslag ådagalägger, att hos Sahlgren fanns lifligt deltagande också för lärda ämnen och sysselsättningar, och hans boning i Göteborg var en mötesplats för stadens vittra och vetenskapliga bildning. Alströmer och Sahlgren hafva

---

1) Genom sednare tillskott och utvidgning åt än flere personer.

jemnte den nära samtidige Klas Grill, varit bland de få borgerliga mecenater, Sverge frambragt.

Sahlgrens växt var reslig, anletsdragen vackra och manliga, ögonen klara och talande om förstånd, godhet och ädelmod, hvilka egenskaper också i verkligheten förefunnos och gjorde honom allmänt älskad och högaktad. Göteborg betraktade honom som stadens prydnad och som de fattigas fader; ostindiska handelskompaniet valde honom till sin direktör; patriotiska sällskapet lät till hans ära slå en minnespenning, och när Gustaf den tredje till belönande af borgerliga förtjenster stiftade Wasa-orden, blef Sahlgren utnämnd till kommendör af samma värdighet.

Vi minnas svenska näringarnas lysande tidehvarf under Gustaf Adolfs och Axel Oxenstiernas styrelse och med den vördnadsvärde Ludvig De Geer främst på skådeplatsen. Under nu ifrågavarande regering uppgick ett nytt dylikt tidehvarf, och Jonas Alströmer och Nils Sahlgren voro dess utmärktaste personligheter; visserligen i sina företag något olika; den ene mer mångsidig och djerf, den andre mer försigtig; men båda brinnande af samma kärlek till fäderneslandet. Denna känsla jemnte inbördes högaktning knöt dem emellan en tillgifvenhet, som ärfdes af barnen. Tvänne söner af Alströmer ingingo äktenskap med döttrar af Sahlgren, och de båda sålunda förenade slägterna följde i fosterlandskärlek och hedrande verksamhet exemplet af stamfädernas dygder.

Nils Sahlgren dog 1776, vördad och saknad af alla och hedrad af en mängd grafskrifter och minnestal; ett bland dessa sednare hållet till och med i Ostindien för också dervarande tacksamma landsmän.

RÄTTELSER.

Sid. 10 r. 12. Här bör tilläggas uppkomlingarna Bunge, Carlsson, Cedercreutz, Cederström och Rosenadler, samt ofrälsemannen Troilius.

»	40	»	22	*står:*	rnsade	*läs:*	rusade
»	51	»	4	»	tillockade	»	lockade
»	102	»	27	»	inbillade	»	inbillat
»	105	»	31	»	necologiska	»	neologiska
»	107	»	21	»	dog	»	sedermera Serenius, dog
»	—	»	25	»	ändrade namnet till Serenius och		—
»	128	»	2	»	dessa	»	dess
»	129	»	14	»	i synnerhet		
»	160	»	36	»	bonde	»	fattig

NAMNLISTA.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Å.

Ö.

